

การศึกษาหลักสสารเคมีธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปัฐมวาท

พระคิเชนทร์ ปกพรโร (ปกพรโร)

การศึกษาหลักสสารเคมีธรรมเพื่อลดความรุนแรงใน

อ
294.315
พ654ก
2560

620100068495

หอสมุดส่วนกลาง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตราจารย์บัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนานิตยปริชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยอภินิหารวิทยา
พุทธศักราช ๒๕๖๐

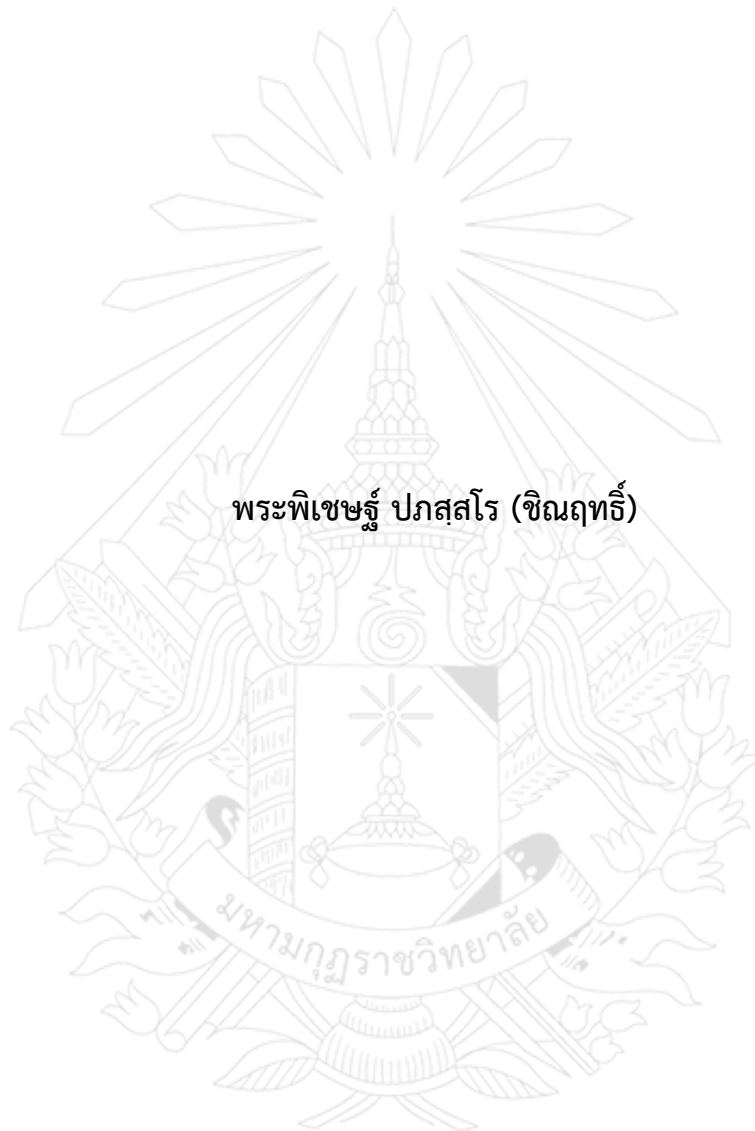
การศึกษาหลักสารณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพิเชษฐ ปภัสโร (ชินฤทธิ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาหลักสารานุกรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพิเชษฐ ปภัสโร (ชินฤทธิ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

A STUDY ON STATES OF CONCILIATION (SARANIYADHAMMA) TO
ALLEVIATE VIOLENCE IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRA PHICHET PABHASSARO (CHINARIT)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2560 (2017)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาหลักสารานุกรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระพิเชษฐ ปภัสโร (ชินฤทธิ์)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, ดร.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระครูวิศิษฎ์ธรรมวงศ์, ดร.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน, ผศ.ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระราชปรีดิวิมล, ดร.)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, ดร.)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระครูวิศิษฎ์ธรรมวงศ์, ดร.)

..... กรรมการ
(พระไกรสรัง ปญฺญาวชิโร, ดร.)

..... กรรมการ
(ดร.วิเชียร แสนมี)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : A study on Conciliation (Saraniyadhamma) to Allviate Violence
in Theravada Buddhist Philosophy
Student's Name : Phra Phichet Pabhassaro (Chinnalit)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phrakruaplاد Rangsān Kunasalo, Dr.
Co-Advisor : Phrakhruvisitdhrammawong, Dr.

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University
in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nāṇavuddho Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nāṇavuddho, Asst.Prof.Dr.)

Thesis Committee

P. P. Veṇeṇ Chairman
(Phrarachapariyattivimol, Dr.)

Phrakruaplاد Rangsān Kunasalo Advisor
(Phrakruaplاد Rangsān Kunasalo, Dr.)

P. Sukhuesong Co-Advisor
(Phrakhruvisitdhrammawong, Dr.)

P. Klairung Member
(Phra Klairung Panyawachiro, Dr.)

W. Sanmee Member
(Dr.Wichian Sanmee)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาหลักสาราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	: พระพิเชษฐ์ ปภัสโร (ชินฤทธิ์)
สาขา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร ดร.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระครูวิศิษฐ์ธรรมวงศ์ ดร.
ปีการศึกษา	: ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักสาราณียธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท, ๒) เพื่อศึกษาความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท, และ ๓) เพื่อศึกษาหลักสาราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร คือ ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และตำราอื่นๆ ประกอบ

ผลการวิจัยพบว่า

สาราณียธรรม ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

ความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง การประทุษร้ายทางร่างกาย วาจา และทางจิตใจ ทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่นที่มีผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อน ความรุนแรงที่เกิดขึ้นมีอยู่ ๓ ระดับ คือ ความรุนแรงระดับเบา ระดับกลาง และระดับหนัก ส่วนสาเหตุของความรุนแรงเกิดจากต้นตอหรือรากเหง้าของกิเลสที่เรียกว่า อุกุศลมูล คือ ราคะ โทสะ โมหะ ที่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อน

หลักสาราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า หลักสาราณียธรรม ๖ คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ธรรมเป็นเหตุที่ระลึกถึงกันหลักการอยู่ร่วมกันเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ ความกลมกลืนเข้าหากัน เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคีและเอกภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

Thesis Title : A Study On States of Conciliation (Saraniyadhamma) to Alleviate Violence in Theravada Buddhist Philosophy
Student's Name : Phra Phichet Pabhassaro (Chinarit)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phrakru Paladrungsan Gunasaro, Dr.
Co-Advisor : Phrakru Wisitthammawong, Dr.
Academic Year : B.E. 2560 (2017)

ABSTRACT

This thesis serves the purposes: 1) to study the states of conciliation in Theravada Buddhist philosophy, 2) to study violence in Theravada Buddhist Philosophy, and 3) to study the states of conciliation for alleviate violence in Theravada Buddhist philosophy. It has been carried out with qualitative research methodology, of which its sources include The Tipitaka, relevant researches and other texts to supplement it.

The results of the research were found that:

Fairness refers to fairness as a cause for commendation. Make love Make a respect is for the welfare for no strife to unity for the same integrity.

Violence in Theravada Buddhist philosophy refers to physical, verbal, and psychological harms both to oneself and to others as a result of suffering. There are three levels of violence: lighter intensity Intermediate and heavy. The cause of the violence is caused by the origin or the root of the passion, which is called sensuality, i.e., sensuality, anger, rationality that causes suffering.

The main principle of sustenance to reduce violence in Theravada Buddhist philosophy is that the principle of the states of conciliation 6 is the place of remembrance. Dhamma is a remembrance of the principle of coexistence for the welfare. Harmony is for brawling for unity.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาหลักสาราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท” สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีก็เพราะได้รับความเมตตาจาก พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และพระครูวิศิษฐ์ธรรมวงศ์, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่ท่านได้เมตตาตรวจข้อบกพร่องต่างๆ พร้อมแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ประธานสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา คณาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาทุกท่าน รวมถึงคณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่เมตตาแนะนำให้ความรู้ ให้กำลังใจ ตลอดจนตรวจแก้ไขรูปแบบวิทยานิพนธ์จนเสร็จลงด้วยดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ดทุกท่าน และขอขอบพระคุณเพื่อนพระนักศึกษา และนักศึกษาทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจ จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

คุณประโยชน์พร้อมด้วยคุณงามความดีแห่งวิทยานิพนธ์นี้ ขอนอบน้อมไว้เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัยอันมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระคุณของบิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทั้งหมด ญาติมิตรทุกท่านที่คอยห่วงใยให้การสนับสนุนเป็นกำลังใจเสมอมา และทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องในงานวิจัยในครั้งนี้

พระพิเชษฐ์ ปภัสสโร (ชินฤทธิ์)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๔
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
บทที่ ๒ หลักสารานุกรมในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๐
๒.๑ ความหมายของหลักสารานุกรม	๑๐
๒.๒ สารานุกรมในพระพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๗
๒.๓ การสร้างสัมพันธ์มิติตามหลักสารานุกรม ๖	๒๐
๒.๔ ความสำคัญของหลักสารานุกรม ๖	๒๕
๒.๕ หลักธรรมที่สัมพันธ์กับสารานุกรม ๖	๒๘
๒.๖ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อหลักสารานุกรม ๖	๓๖
บทที่ ๓ ความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท	๔๑
๓.๑ ความหมายของความรุนแรง	๔๑
๓.๒ ความหมายของความรุนแรงในครอบครัว	๔๓
๓.๓ แนวคิดเรื่องความรุนแรงในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท	๔๔
๓.๔ ลักษณะและประเภทของความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	๕๑
๓.๕ สาเหตุความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๕๓
๓.๖ วิธีระงับความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๑
บทที่ ๔ หลักสารานุกรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๕
๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสารานุกรมเพื่อลดความรุนแรง	๖๕

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
๔.๒ ระดับบุคคล	๖๕
๔.๓ แนวคิดเรื่องกรรม	๖๗
๔.๔ กรรมข้ามภพข้ามชาติ	๖๙
๔.๕ ระดับสังคม	๗๐
๔.๖ การลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๕
๔.๗ วิธีตามแนวทางพระวินัย	๘๑
๔.๘ สรุป	๘๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๗
บรรณานุกรม	๘๙
ประวัติผู้วิจัย	๙๓

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

คำย่อ

วิ. จุ.

วิ.ม.

=

คำเต็ม

วินัยปิฎก จุฬาลงกรณ์

วินัยปิฎก มหาวิทยาลัยมหิดล

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ

ที.ม.

ที.ปา.

ม.มู.

ม.อุ.

สั.ส.

สั.นิ.

สั.ช.

สั.ม.

อง.เอกก.

อง.ทุก.

อง.จตุกก.

อง.ปณจก.

อง.ฉก.

อง.อฏฐก.

อง.ทสก.

ชุ.ธ.

ชุ.อิตี.

ชุ.สุ.

ชุ.ม.

ชุ.อป.

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

=

คำเต็ม

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก

สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก

สุตตันตปิฎก สัญญตติกาย สคาถวรรค

สุตตันตปิฎก สัญญตติกาย นิทานวรรค

สุตตันตปิฎก สัญญตติกาย ขนธวารวรรค

สุตตันตปิฎก สัญญตติกาย มหาวารวรรค

สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย เอกนิปาต

สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ทุกนิปาต

สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต

สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ปณจกนิปาต

สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ฉกนิปาต

สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย อฏฐกนิปาต

สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ทสกนิปาต

สุตตันตปิฎก ชุททนิกาย ธมมปท

สุตตันตปิฎก ชุททนิกาย อิติวุตตก

สุตตันตปิฎก ชุททนิกาย สุตตนิปาต

สุตตันตปิฎก ชุททนิกาย มหานิทเทศ

สุตตันตปิฎก ชุททนิกาย อปทาน

สารบัญย่อ (ต่อ)

พระอภิธรรมปิฎก

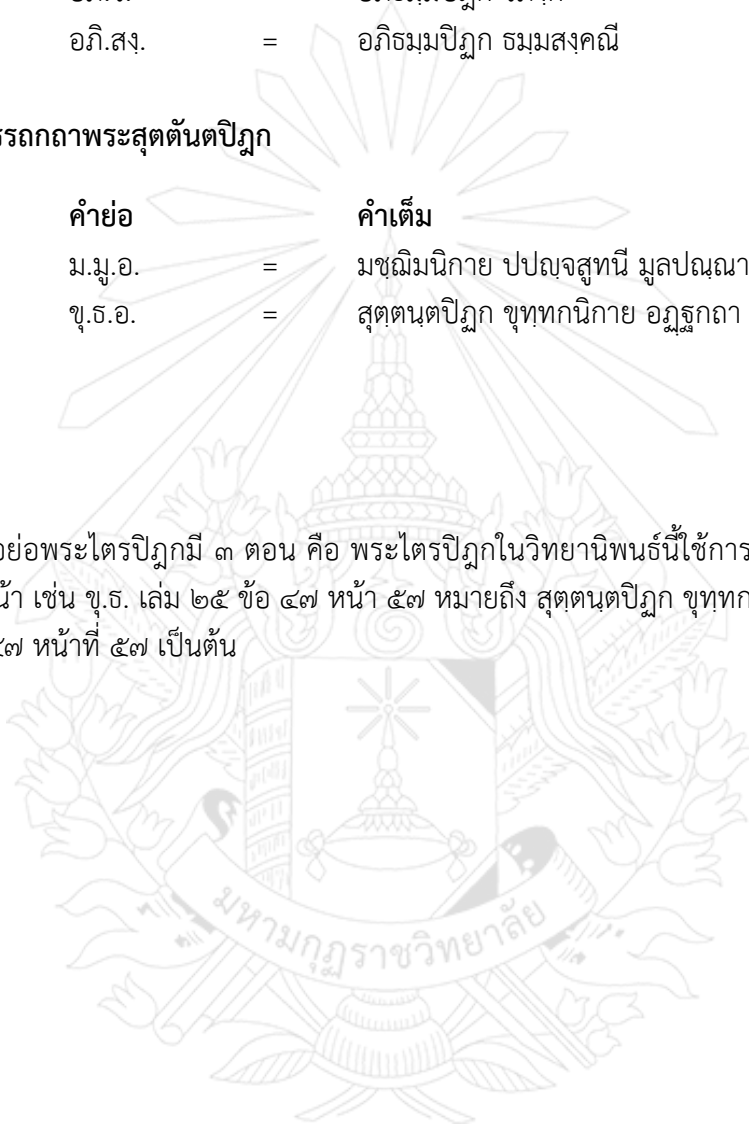
คำย่อ		คำเต็ม
อภิ.วิ.	=	อภิธัมมปิฎก วิภังค
อภิ.สง.	=	อภิธัมมปิฎก ธมมสงคณี

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		คำเต็ม
ม.มู.อ.	=	มชฺฉิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกฏฐกถา
ขุ.ธ.อ.	=	สุตตตปิฎก ขุททกนิกาย อฏฐกถา

การอ้างอิง

ชื่อย่อพระไตรปิฎกมี ๓ ตอน คือ พระไตรปิฎกในวิทยานิพนธ์นี้ใช้การอ้างอิงแบบ ๓ ตอน เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.ธ. เล่ม ๒๕ ข้อ ๔๗ หน้า ๕๗ หมายถึง สุตตตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๔๗ หน้าที่ ๕๗ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมเรามีความสำคัญมากในการอยู่ร่วมกันและดำรงชีวิต ไม่สามารถจะอยู่ได้ตามลำพัง นับตั้งแต่สถาบันครอบครัวขึ้นไป การอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในฐานะต่างๆ ทั้งในด้านศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และการติดต่อเป็นต้น เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา บางครั้งทำให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการละเมิดสิทธิ ปัญหาการขัดแย้ง เป็นต้น^๑ มนุษย์โดยธรรมชาตินั้น ถือได้ว่าเป็นสัตว์สังคม^๒ แต่ถึงแม้ว่าจะมีผู้ให้คำจำกัดความไว้หรือไม่อย่างไรก็ตาม ความเป็นสังคมของมนุษย์ย่อมเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ตั้งแต่เริ่มก่อตัวหรือเริ่มปรากฏมีมนุษย์ขึ้นมาในโลก ซึ่งในระยะเริ่มต้นนั้นมนุษย์ก็ได้แตกต่างไปจากสัตว์ประเภทอื่นๆ กล่าวคือ เป็นสิ่งที่มีชีวิตและมีสัญชาตญาณในการแสวงหาและปกป้องตนเองตามเหตุปัจจัยที่จะพึงกระทำได้^๓

ปัญหาความรุนแรงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ทั่วไปที่มีความสัมพันธ์ต่อกันนับตั้งแต่มีการบันทึกประวัติศาสตร์มนุษยชาติเป็นต้นมา มีหลักฐานของข้อพิพาท ระหว่าง สามี ภรรยา ระหว่างลูกๆ ในครอบครัวเดียวกัน ระหว่างพ่อแม่กับลูก ระหว่างเพื่อนบ้าน ระหว่างเผ่าพันธุ์และเชื้อชาติที่ต่างกัน ระหว่างผู้ร่วมงาน ระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง ระหว่างองค์กร ระหว่างชุมชน ระหว่างประชาชนกับรัฐบาล และระหว่างประเทศ จากการที่มนุษย์เกิดกระบวนการสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ระหว่างกันในเชิงสังคมนี้เอง ความขัดแย้งย่อมเกิดขึ้นได้ทุกสถานที่และทุกเวลา การกระทบกระทั่งหรือการทะเลาะวิวาทของมวลมนุษย์นั้นมักเริ่มเกิดจาก ความคิดที่แตกต่างหรือจากความเห็นซึ่งไม่ลงรอยกัน เพราะเป็นไปได้ที่จะทำให้คนทั้งหลายคิดเหมือนกันได้ ดังนั้น ความขัดแย้งจึงเป็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^๔ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ในการดำเนินชีวิตตามปกติ และจากการที่คนเรานั้นไม่สามารถที่จะควบคุมสถานการณ์ได้ทุกๆ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิต สถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างกันก็อาจเกิดขึ้นแม้กับคนที่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันมากและมีโอกาสพบปะเจอเจอทุกวัน เช่น เพื่อน ญาติพี่น้อง สามีภรรยา บิดามารดากับบุตร ผู้บังคับบัญชาผู้ร่วมงาน ซึ่งก็ยากยิ่งที่จะหลีกเลี่ยงสถานการณ์ความขัดแย้งได้ ความขัดแย้งจึงนับได้ว่า

^๑จางง์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

^๒โกวิท วงศ์สุวรรณ, พื้นฐานรัฐศาสตร์กับการเมืองในทศวรรษที่ ๒๑, (นครปฐม : โรงพิมพ์สำนักส่งเสริมและฝึกอบรมกำแพงแสน, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

^๓พระราชปริยัติ (สุชาติ สิริโร), แนวคิดการจัดระเบียบสังคมเชิงพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), วิถีสันติภาพ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐.

เป็นสถานการณ์ปกติของการอยู่ร่วมกันในสังคม ไม่ว่าจะเป็นการคิด การพูด และการกระทำ แต่เมื่อสถานการณ์ความขัดแย้งเกิดขึ้น และมนุษย์ไม่สามารถที่จะแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ทันทั่วทั้งความขัดแย้งที่ก่อตัวขึ้น ก็จะขยายวงกว้างเป็นการทะเลาะวิวาทกันในระดับที่รุนแรงมากยิ่งขึ้น ความขัดแย้งก็จะกลายเป็นแบ่งฝักแบ่งฝ่ายเป็นหน่วยย่อยของสังคมที่ไม่ขึ้นตรงต่อกลุ่มใหญ่ ทั้งในแง่ของความคิดและการปฏิบัติ ส่งผลกระทบเสียหายต่อสันติสุขของสังคม

การลดปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นและสร้างความสามัคคีในสังคมโลกจึงเป็นเรื่องสำคัญในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธพจน์ที่ว่า “สุขา สงฺขสฺส สามัคคี” แปลว่า ความสามัคคีแห่งสงฆ์หรือหมู่คณะเป็นเหตุให้เกิดความสุข^๕ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า สังคมใดมีความปรองดองสามัคคีกันอยู่อย่างแนบแน่น สังคมนั้นจะมีความปกติสุขและเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง หลักการสำคัญที่จะทำให้สังคมมีความปกติสุขและเจริญมั่นคงประการหนึ่งในความหมายทางพุทธธรรม คือ หลักสารณียธรรม ๖ ซึ่งมีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความสามัคคี เป็นหลักปฏิบัติที่เริ่มต้นจากภายในของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นการแสดงพฤติกรรมที่เคารพต่อตนเองและผู้ กล่าว คือ ๑) เมตตาโมกกรรม คือ คิดดีต่อเพื่อนมนุษย์ และแสดงออกทางวาจาด้วยความเป็นมิตร ๒) เมตตา วจีกรรม คือ การกล่าวแต่สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมเป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม และทำให้เกิดความสมัครสมานกลมเกลียวกันในสังคม ๓) เมตตากายกรรม คือ แสดงออกทางกายที่ไม่เป็นการละเมิดเบียดเบียนผู้อื่นด้วยการทำผิดศีลธรรม เป็นการสร้างกายสามัคคีอย่างหนึ่ง ๔) สารณโมกศี คือ มีจิตอาสา ไม่เห็นแก่ตัว คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของสังคมเป็นที่ตั้ง การปฏิบัติได้เช่นนี้ย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคีในสังคมประเทศชาติ ๕) สีลสามัญญุตาคือ เคารพกฎหมายและกฎเกณฑ์ที่ดีงามของสังคม มีความปกติทางกาย วาจา ใจ เรียกว่า ศีล และ ๖) ทิฏฐิสามัญญุตาคือ มีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามครรลองแห่งธรรมะ เคารพความคิดเห็นของผู้อื่นที่อาจแตกต่างจากฝ่ายตน ไม่กระทำการอันเป็นการลิดรอนสิทธิ์การแสดงออกของผู้อื่นที่ชอบธรรม แนวทางการปฏิบัติดังกล่าวนี้ จึงนับว่าจะช่วยเสริมสร้างให้เกิดความสามัคคีขึ้นในสังคมได้อย่างยั่งยืน^๖ กล่าวได้ว่าหลักธรรมคำสอนเรื่อง ความสามัคคี นี้ ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมซึ่งเป็นบ่อเกิดของคุณธรรมอื่นๆ อีกมาก เช่น คนไทยทุกคนมีความสามัคคีกัน ก็จะพากันสร้างเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นบุญ เป็นกุศลซึ่งมีผลต่อตนเอง ผู้อื่น ประเทศชาติในที่สุด และเมื่อคนไทยทั้งหลายมีหลักธรรมข้อนี้แล้ว ก็จะทำให้คนไทยทั้งหลายผู้เป็นสมาชิกของสังคมนั้น มีการแสดงน้ำใสใจจริงต่อกัน ไม่มีจิตอิจฉาริษยาต่อกันและกัน ช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ ก็จะทำให้ในสังคมประเทศชาติเกิดความสงบสุขและพัฒนาก้าวหน้าไปได้ด้วยดีและอย่างยั่งยืน

ดังนั้น จากปัญหาความรุนแรงที่กล่าวมานี้ ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหลักสารณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลทัศนคติ และวิธีการประยุกต์หลักพระพุทธศาสนาในการลดความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

^๕ พุ.อิตติ. ๒๕/๑๙/๓๖๓.

^๖ อัง.ฉก.ก. ๒๒/๑๒/๔๒๗-๔๒๘.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักสารานุกรมธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาหลักสารานุกรมธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาวิเคราะห์ หลักสารานุกรมธรรม เพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท ไว้ดังนี้

โดยได้อาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) อีกทั้งเนื้อหาบางส่วนที่เป็นรายละเอียด ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากหนังสือ และงานวิจัยของนักวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักสารานุกรมธรรมที่ช่วยลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท อันเป็นข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติดังนี้

๑.๔.๑ ขั้นสำรวจข้อมูล

- ๑) ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับหลักสารานุกรมธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๒) สืบค้นเอกสารเอกสารงานวิจัยที่มีผู้รู้เขียนและศึกษาวิจัยเกี่ยวข้องกับหลักสารานุกรมธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔.๒ ขั้นรวบรวมข้อมูล

- ๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕
- ๒) รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์ วิเสสต่างๆ และจัด ลำดับ ความเกี่ยวข้อง ความสำคัญในเรื่องเหตุผล และที่มา เพื่อแยกประเภท
- ๓) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักสารานุกรมธรรมเพื่อลดความรุนแรง

๑.๔.๓ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

- ๑) นำข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ประเภท หลักสารานุกรมธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาทไว้ดังนี้ มาศึกษาวิเคราะห์ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้เกี่ยวกับหลักสารานุกรมธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔.๔ ชั้นนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ หนังสือทั่วไป

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Literatures Review) ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า มีเอกสารงานวิชาการ และผลงานวิจัยหลายฉบับด้วยกันที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับเรื่อง “หลักสาราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยได้รวบรวม เอกสารงานวิชาการกับผลงานวิจัย ดังต่อไปนี้ สำหรับเอกสารงานวิชาการคือหนังสือต่างๆ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความคิดเห็นกับความสามัคคีว่า เมื่อพูดถึงความสำเร็จของแต่ละคน คนนั้นก็คือตนเอง ต้องพัฒนาตน ต้องพัฒนาสังคม ช่วยกันพัฒนาคนทั้งหลายที่มาพร้อมสร้างสรรค์สังคมนั้น ต้องเป็นคนเข้มแข็ง มีความเพียรพยายาม เอาใจสู้ จึงจะประสบความสำเร็จของงาม ความดี ความเลิศ ประเสริฐสุดของมนุษย์ ความดีความงามของสังคม สันติสุขของโลก ล้วนเป็นความสำเร็จที่ต้องใช้ความเพียรพยายาม ร่วมกันสร้างสรรคในการพัฒนาตั้งแต่ในสังคมครอบครัว พ่อแม่ อบรมเลี้ยงดูลูกของตนให้มีจิตใจใฝ่ในความงาม ผู้คนทั่วไป ให้มีคุณธรรม และผู้นำที่จะพาคนไปถึงความสำเร็จ จะต้องนำประชาชนให้เกิดริ้วแรง กำลังกาย กำลังใจ ปัญญาและความสามัคคีในการสร้างสรรค์^๗

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวถึง ความสามัคคีว่า บุคคลที่เกี่ยวข้องกัน เราทุกคนที่อยู่ร่วมกันในโลกย่อมเกี่ยวเนื่องกัน อยู่เป็นพวกเป็นหมู่คณะ ที่ใกล้ชิดที่สุดเรียกว่าครอบครัว บุคคลเหล่านี้เมื่อพิจารณาดูให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลอยู่ไม่น้อยในการที่จะบันดาลให้สิ่งต่างๆ เป็นไปตามความต้องการของเรา เพราะฉะนั้นจึงต้องจัดการแก้ปัญหาเกี่ยวกับบุคคลแวดล้อมนี้ให้ลุล่วงไปด้วยดีเหมือนกัน ทุกคน ทุกองค์กร ต้องให้มีศีลธรรม อยู่ด้วยความสามัคคี ก็จะทำให้โลกสงบร่มเย็นได้^๘

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ชี้ให้เห็นถึงสาเหตุที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ว่าความอยากได้ อยากใหญ่และใจแคบ ถือได้ว่าเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดความหวาดกลัว ระแวงและไม่ไว้ใจกัน และ ปัจจัยที่นำไปสู่สันติภาพ ประกอบด้วย

๑) ความจริงที่เป็นสากล คือ หลักความจริงที่เป็นกลางๆ มีผลเสมอเหมือนกันแก่ทุกคน ทุกที่ รวมทั้งทุกศาสนา

๒) ความเป็นมนุษย์ที่เป็นสากล คือ ความเป็นมนุษย์ที่จะต้องมองเห็นเข้าใจ ให้ความนับถือเสมอกัน การทำร้ายและทำลายชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะมั่งมีสักใดหรือไม่ เป็นความไม่ดีไม่งามทั้งสิ้น

^๗พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), รัฐศาสตร์เพื่อชาติ รัฐศาสตร์เพื่อโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท แปดสปีเจ็ด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

^๘พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), คู่มือมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๒.

๓) ความมีเมตตาที่เป็นสากล คือ แผ่ความรู้สึกเป็นมิตรไมตรี มีความรักปรารถนาประโยชน์สุขแก่มนุษย์ทั่วทุกคนเสมอเหมือนกัน โดยไม่มีการจำกัดหรือแบ่งแยก^๙

ฉันทนา บรรพศิริโชติ ได้อธิบายถึงลักษณะของความขัดแย้งในประเทศไทยในอดีตว่า แนวความคิดเรื่องชนชั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อการอธิบายความขัดแย้งในสังคมไทยในเวลานั้น ปัญหาการเมืองถูกวิเคราะห์ว่ามีรากฐานมาจากความขัดแย้งทางชนชั้น ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาการเอารัดเอาเปรียบ กดขี่และขูดรีดผู้เสียเปรียบในสังคม การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางโครงสร้างเป็นเรื่องของการใช้อำนาจและกำลังบังคับ ซึ่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาขั้นต่ำสุด เนื่องจากเป็นการตัดสินปัญหาโดยใช้ความรุนแรง อันเป็นปัจจัยไปสู่การขยายตัวของความขัดแย้งมากยิ่งขึ้น^{๑๐}

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้กล่าวถึงสาเหตุของความขัดแย้งว่า มาจากตัวแปรที่สัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน เช่น ตัวแปรที่เกี่ยวกับการแสวงหาความต้องการในการดำรงชีพของคน อันทำให้เกิดความขัดแย้งเพื่อแสวงหาการควบคุมภาวะแวดล้อมของมนุษย์ ตัวแปรทางจิตวิทยา ได้แก่ ความต้องการและการขัดขืนอำนาจของมนุษย์ สำหรับตัวแปรทางสภาพภูมิศาสตร์ก่อให้เกิดกรณีพิพาทด้านพรมแดนระหว่างประเทศ ตัวแปรทางสังคมเศรษฐกิจทำให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้น และการช่วงชิงทรัพยากรในระดับชาติด้วยรูปแบบต่างๆ ส่วนตัวแปรทางวัฒนธรรมก่อให้เกิดความขัดแย้งทางด้านศาสนา^{๑๑}

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูนนทวิวัฒน์ วีระมโ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารงานเทศบาลตำบลตามหลักสาราณียธรรม ๖ : กรณีศึกษา เทศบาล ตำบลปลายบาง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี” พบว่า แนวทางการประยุกต์ใช้หลักสาราณียธรรมในการบริหารงานเทศบาล ตำบลปลายบาง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ได้แก่ ด้านเมตตากายกรรม เจ้าหน้าที่ไม่ควรเลือกปฏิบัติในการให้บริการแก่ผู้มาใช้บริการ ควรให้บริการตามลำดับในการมาใช้บริการ เพื่อความเป็นธรรมแก่ผู้รับบริการ ด้านเมตตาวาจกรรม เจ้าหน้าที่กล่าววาจาสุภาพต่อผู้มาใช้บริการ ด้านเมตตาคมนกรรม เจ้าหน้าที่ต้องยึดถือผลประโยชน์ส่วนรวมมาก่อนประโยชน์ส่วนตนให้เกียรติ ประชาชนที่มาติดต่อและต้อนรับด้วยไมตรีจิตที่ยิ้มแย้มแจ่มใส ด้านสาราณโกศล เจ้าหน้าที่ต้องมีความซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่สินจ้างรางวัล บริการด้วยความเต็มใจ และมีความรับผิดชอบ ด้านศีลสามัญญตา ควรมีความซื่อสัตย์ สุจริต ไม่เห็น

^๙พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๖๙.

^{๑๐}ฉันทนา บรรพศิริโชติ, **ความขัดแย้งเบื้องต้นเกี่ยวกับสันติวิธี และธรรมชาติของความขัดแย้งในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๔.

^{๑๑}ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **สันติทฤษฎี/วิถีวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๖.

แก่พวกพ้องสำคัญกว่าประเทศชาติ หรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน มากกว่าประโยชน์ส่วนรวม ด้านทฤษฎีสามัญญาตา ยอมรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และนำมาแก้ไขปรับปรุงตามสภาพจริง^{๑๒}

อาจารย์รัตน์ เลิศไฝรอด ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการบริการสาธารณะตามหลักสภาราณียธรรม ขององค์การบริหารตำบลหนองกรด จังหวัดนครสวรรค์” พบว่า ประชาชนมีความพึงพอใจต่อการบริการ สาธารณะตามหลักสภาราณียธรรมขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองกรด จังหวัดนครสวรรค์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ข้อเสนอแนะในการนำหลักสภาราณียธรรม มาประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริการสาธารณะขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์โดยภาพรวมมีดังนี้ ๑) มีความเชื่อตรงต่อหน้าที่ในการให้บริการสาธารณะ ๒) สร้างความสามัคคี กลมเกลียวให้เกิดขึ้นทั้งกับฝ่ายเจ้าหน้าที่และฝ่ายประชาชน เพื่อความเป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกันในการร่วมกันพัฒนา ๓) ส่งเสริมข้อธรรมสาธารณะโภคี คือ การรู้จักเอื้อเฟื้อแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรมช่วยเหลือกันไม่เห็นแก่ตัว ๔) ส่งเสริมการมีความคิดเห็นเป็นอย่างเดียวกัน รู้จักแสวงหาจุดร่วม และ สงวนไว้ซึ่งจุดต่างของกันและกัน คิดในสิ่งที่ตรงกัน ปรับมุมมองให้ตรงกัน^{๑๓}

จรัส ปันธิ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์การประยุกต์หลักสภาราณียธรรมในการบริหารงานบุคคลมหาวิทยาลัยเชียงใหม่” พบว่า การบริหารงานบุคคลเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนทั้งนั้น เริ่มตั้งแต่การสรรหาบุคคลเข้าสู่องค์กรจนกระทั่งพ้นจากองค์กรไป ซึ่งการบริหารงานยึดหลักระบอบราชการ โดยอาศัยกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ มาเป็นพื้นฐานในการบริหารงานบุคคล นอกจากนั้นยังเอาระบบคุณธรรม จริยธรรม และการบริหารแบบธรรมภิบาลมาเป็นฐานในการดำเนินงาน ยังได้ยึดหลักแห่งสัจธรรม ตามปณิธานและภาชิตประจำมหาวิทยาลัย ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะสร้างบุคคลากรทุกฝ่ายให้เป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข มีความรักความเมตตาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความสามัคคีในหมู่คณะ มีการเรียนรู้ ฝึกฝนตนเองจนสามารถเป็นที่ยอมรับเคารพนับถือเป็นผู้ที่สามารถครองตน ครองคน และครองงานได้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักสภาราณียธรรม ๖ ประการของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เป็นการแสดงความรัก ความเมตตาต่อกัน สนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้คำแนะนำ ชี้แนะในสิ่งที่ดีงาม มีความหวังดี ประารถนาดีต่อกัน ให้ความอนุเคราะห์หรือช่วยเหลือแบ่งปันกัน ยึดมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดี ตามกฎ แบบแผน วัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม ตลอดถึงการมีความคิดเห็นที่เกื้อกูลกัน เป็นไปในการทำงานเดียวกัน เมื่อมีข้อสงสัย หรือความไม่ชัดเจนก็นำมาปรึกษาหารือกันตลอดเวลา โดยหลักสภาราณียธรรม ๖ ประการนั้น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สามารถนำมาประยุกต์ในการบริหารงานบุคคลได้เป็นอย่างดีในทุกระดับ ทั้ง

^{๑๒} พระครูนนทวิวัฒน์ วีระมโฆ (มีนุสรณ์), “การบริหารงานเทศบาลตำบลตามหลักสภาราณียธรรม ๖ : กรณีศึกษา เทศบาล ตำบลปลายบาง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, ๑๔๓ หน้า.

^{๑๓} อาจารย์รัตน์ เลิศไฝรอด, “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการบริการสาธารณะตามหลักสภาราณียธรรม จังหวัดนครสวรรค์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔, ๑๒๐ หน้า.

ระดับผู้บริหาร ผู้บังคับบัญชาตัวเอง เพื่อนร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชา ส่งผลให้การบริหารงานบุคคลของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประสบความสำเร็จและพัฒนามาโดยตลอด^{๑๔}

พระมหาเอกมร ฐิตปญโญ (คงตางาม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานตามหลักสภาราษฎรขององค์การบริหารส่วนตำบล ในอำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี” พบว่า แนวทางในการนำหลักสภาราษฎรมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบล ในอำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี ควรทำงานรับใช้ประชาชนอย่างเสมอต้นเสมอปลาย วางแผนการทำงานให้เหมาะสมเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาโดยคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อส่วนรวมเป็นสำคัญ พุดดีต่อกันเพื่อชักนำให้ประชาชนเกิดความสามัคคีปรองดอง และเกิดความรักความเห็นใจซึ่งกันและกัน ทำงานเพื่อส่วนรวม ซื่อตรงต่อตนเอง ต่องานต่อบุคคลอื่น เว้นจากการแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองและพรรคพวกไม่รับสินบน ไม่ทุจริต ให้การช่วยเหลือจัดสวัสดิการหรือแบ่งปันผลประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึงเสมอภาคเท่าเทียมกัน บริหารงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีวินัยในตนเอง รักษากฎระเบียบที่ตั้งไว้ เคารพความคิดเห็นของกันและกัน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมประชุมเพื่อเสนอปัญหา และความต้องการในท้องถิ่น แสดงความคิดเห็น วิจารณ์การทำงาน และร้องทุกข์เรื่องราวต่างๆ ได้ เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขพัฒนาตนเอง และองค์กรอยู่เสมอ^{๑๕}

วิลาสินี พนานครทรัพย์ ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ความรุนแรงต่อผู้หญิงในชีวิตคู่ : เสียงของผู้หญิง โดยสรุปว่า ในส่วนของกระบวนการความรุนแรงที่เกิดขึ้นนั้นมีลักษณะการเกิดซ้ำ กล่าวคือ เมื่อผู้หญิงถูกสามีทำร้ายร่างกาย ผู้หญิงจะไม่เดินออกจากความสัมพันธ์ทันทีที่ความรุนแรงเกิดขึ้นครั้งแรก แต่ผู้หญิงจะพยายามหาวิธีอธิบายสาเหตุที่ทำให้สามีทำร้ายร่างกายเธอ โดยสาเหตุการทำร้ายร่างกายมีอยู่ ๔ สาเหตุ คือ การเงิน เหล้า ความหึงหวง และการไม่ทำตามบทบาทที่คาดหวัง โดยผู้หญิงเองไม่แน่ใจว่าสาเหตุที่สามีทำร้ายเธอคืออะไรกันแน่ เนื่องจากความรู้สึกตกใจและไม่คาดคิดมาก่อนว่า สามีจะทำร้ายร่างกายเธอ ดังนั้นความรู้สึกของผู้หญิงที่มีต่อการทำร้ายครั้งแรกจึงเต็มไปด้วยความสับสนและไม่เชื่อว่าการทำร้ายจะเกิดขึ้นจริง^{๑๖}

สุวิมล แซ่อึ้ง ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างความรุนแรงในครอบครัวกับการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน : ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนชายบ้าน

^{๑๔} จรัส ปันธิ, “วิเคราะห์การประยุกต์หลักสภาราษฎรในการบริหารงานบุคคล มหาวิทยาลัย เชียงใหม่”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย เชียงใหม่), ๒๕๔๗, ๑๓๔ หน้า.

^{๑๕} พระมหาเอกมร ฐิตปญโญ (คงตางาม), “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานตามหลักสภาราษฎรขององค์การบริหารส่วนตำบล ในอำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, ๑๒๖ หน้า.

^{๑๖} วิลาสินี พนานครทรัพย์, “ความรุนแรงต่อผู้หญิงในชีวิตคู่ : เสียงของผู้หญิง”, **วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๕, ๑๓๐ หน้า.

กรุณา โดยสรุปว่า ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในครอบครัวส่งผลกระทบต่ออาการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน กล่าวคือ เด็กและเยาวชนที่พบความรุนแรงในครอบครัวแตกต่างกันจะกระทำผิดในลักษณะที่ต่างกัน และระยะเวลาของความรุนแรงในครอบครัว และความถี่ของความรุนแรงในครอบครัวของเด็กและเยาวชนที่กระทำผิด มีความสัมพันธ์กับคดีของการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๑ และยิ่งกล่าวอีกว่า เด็กและเยาวชนที่มีประสบการณ์ความรุนแรงในครอบครัวในระยะเวลาที่นานพอสมควร และมีความถี่สม่ำเสมอ มีผลต่อการกระทำผิด โดยจะกระทำผิดในคดีที่ร้ายแรงและมีลักษณะที่ต่างกันไปตามการเลี้ยงดูและสภาพความรุนแรงในครอบครัว^{๑๗}

๑.๖ ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบหลักสารานุกรมในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๖.๒ ทำให้ทราบความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๖.๓ ทำให้ทราบหลักสารานุกรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ความรุนแรง หมายถึง การประทุษร้ายทางร่างกายวาจาและทางจิตใจทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่นที่มีผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อน

การลดความรุนแรง หมายถึง การป้องกันความรุนแรง การแก้ไข (Resolution) และการเปลี่ยนรูป (Transformation) ความรุนแรง

สารานุกรม หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ถือว่า เป็นธรรมที่เป็นพลังในการสร้างความสามัคคี

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง การแสวงหาความจริงต่างๆ ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา ดั้งเดิมที่ไม่มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลง

^{๑๗} สุวิมล แซ่อึ้ง, “ความสัมพันธ์ระหว่างความรุนแรงในครอบครัวกับการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน : ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนบ้านกรุณา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๗, ๑๕๑ หน้า.

บทที่ ๒

หลักสาราณียธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

การวิจัยในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับหลักสาราณียธรรมพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อเป็นพื้นฐานและกระบวนการช่วยลดความรุนแรงในสังคมที่ส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาจากพระไตรปิฎก ตำรา เอกสารงานวิจัย บทความวิชาการ แนวคิดของบุคคลต่างๆ ตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของหลักสาราณียธรรม

สาราณียธรรม หมายถึง ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน^๑ เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน^๒ แบ่งความหมายออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑) ความหมายตามองค์ธรรม ๒) ความหมายอื่นๆ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามองค์ธรรม

ในพระไตรปิฎกมีหลักฐานแสดงสาราณียธรรม มีอยู่ ๖ ประการ ได้แก่

๑) เมตตากายกรรม หมายถึง การตั้งมั่นเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง อรรถกถาจารย์ยังจำแนก เมตตากายกรรมออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ ๑ คือ เมตตากายกรรมของคฤหัสถ์ ได้แก่ การไปเพื่อไหว้พระเจดีย์ การไปเพื่อไหว้ต้นโพธิ์ การไปเพื่อนิมนต์พระสงฆ์ การเห็นภิกษุทั้งหลายเข้าบ้านที่เหมาะสมแก่โคจร เพื่อบิณฑบาตแล้วต้อนรับ การรับบาตร การปูลาดอาสนะ การตามส่ง ชื่อว่า เมตตากายกรรมของพวกคฤหัสถ์

ประเภทที่ ๒ คือ เมตตากายกรรมของภิกษุ ได้แก่ การบำเพ็ญอาภิสมาจาริกธรรมด้วยเมตตาจิต กายกรรมที่พึงทำด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา^๓

๒) เมตตาวจีกรรม หมายถึง การตั้งมั่นเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ ๑ คือ เมตตาวจีกรรมของคฤหัสถ์ ได้แก่ กรรมในเวลากล่าวคำเป็นต้นว่า เราทั้งหลายจะไปไหว้พระเจดีย์ จะไปไหว้ต้นโพธิ์ จะฟังธรรม จะบูชาด้วยประทีป พวงมาลัย และดอกไม้ จะสมทานประพตีสุจริต ๓ จะถวายสลากภัต เป็นต้น จะถวายผ้าจำนำพรรษา จะถวายปัจจัย ๔ แก่พระสงฆ์ในวันนี้ ท่านทั้งหลายจงนิมนต์พระสงฆ์แล้วจัดแจงของควรเคี้ยวเป็นต้น จงปูลาดอาสนะทั้งหลาย จงเข้าไปตั้งน้ำดื่มไว้ จงไปรับพระสงฆ์มา จงให้ท่านนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว มีความพอใจ ความอุตสาหะ ขวนขวายเถิด ชื่อว่าเมตตาวจีกรรมของคฤหัสถ์ทั้งหลาย

^๑ที.ปา. ๑๑/๓๒๔/๓๒๑.

^๒ม.ม. ๑๒/๔๙๒/๕๓๒.

^๓ม.ม.อ. ๒/๔๙๒/๓๐๒.

ประเภทที่ ๒ คือ เมตตาวชิกรรมของภิกษุ ได้แก่ การบอกเลิกขาบทที่ทรงบัญญัติเพื่อมารยาทการบอกกัมมัญฐาน การแสดงธรรม การบอกพระพุทธรูปพระไตรปิฎกด้วยเมตตาจิต^๔

๓) เมตตามโนกรรม หมายถึง การตั้งมั่นเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ ๑ คือ เมตตามโนกรรมของคฤหัสถ์ ได้แก่ การคิดว่า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงมีความสุข ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกันเถิด

ประเภทที่ ๒ คือ เมตตามโนกรรมของภิกษุ ได้แก่ การลุกขึ้นแต่เช้าแล้วชำระล้างร่างกาย และการทำวัตรที่ลานพระเจดีย์ เป็นต้น แล้วนั่งบนอาสนะที่สงัด คิดว่า ภิกษุทั้งหลายในวิหารนี้จงมีความสุข ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกันเถิด

อนึ่ง ประเด็นเรื่อง ความเมตตาทั้งต่อหน้าและทั้งลับหลัง อรรถกถาจารย์อธิบายเพิ่มเติมว่า การเข้าถึงความเป็นเพื่อนกันในจิตรกรรม เป็นต้น ของภิกษุณวกะทั้งหลาย ชื่อว่า เมตตาทายกรรมต่อหน้า ส่วนสามีจิกรรมทุกอย่าง เช่น การล้างเท้า การไหว้ และการพัดให้ เป็นต้น แก่พระเถระก็ชื่อว่า เมตตาทายกรรมต่อหน้า การไม่ทำความดูชาย ในเครื่องใช้ไม้สอย เป็นต้น แม้ที่คนทั้ง ๒ ฝ่ายเก็บไว้ไม่ดีแล้ว เก็บบังไว้เหมือนตนเองเก็บไว้ไม่ดี ชื่อว่า เมตตาทายกรรมลับหลัง การกล่าวยกย่องอย่างนี้ว่า พระเทวเถระ พระติสสเถระ ชื่อว่า เมตตาวชิกรรมต่อหน้า ส่วนการที่บุคคลสอบถามถึงพระเถระผู้ไม่อยู่ในวิหาร แล้วกล่าวอ้างเป็นของตนอย่างนี้ว่า พระเทวเถระของพวกเราไปไหน พระติสสเถระของพวกเราจักมาเมื่อไรหนอ ชื่อว่า เมตตาวชิกรรมลับหลัง อนึ่ง การลืมนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยเมตตาและเสน่ห์แล้วมองดูด้วยใบหน้าที่ผ่องใสดี ชื่อว่า เมตตามโนกรรมต่อหน้าการประมวลสิ่งที่ตีความว่า ขอพระเทวเถระ ขอพระติสสเถระ จงไม่มีโรค มีอาพาธน้อยเถิด ชื่อว่า เมตตามโนกรรมลับหลัง^๕

๔) สาธารณโภคิตา หมายถึง การบริโภคน้ำโดยไม่แบ่งแยกเหล่าทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต บริโภคร่วมกับพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ในอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า การบริโภคน้ำโดยไม่แบ่งแยกมีอยู่ด้วยกัน ๒ ลักษณะ ได้แก่

๔.๑) ไม่แบ่งแยกอามิส

๔.๒) ไม่แบ่งแยกบุคคล

การไม่แบ่งแยกอามิส คือ ไม่แบ่งแยกอามิสโดยคิดว่า จะให้เท่านี้ๆ และไม่แบ่งแยกบุคคลโดยคิดว่า จะให้แก่คนนั้น ไม่ให้แก่คนนี้ ส่วนการไม่แบ่งแยกบุคคล คือ การไม่แบ่งด้วยความคิดอย่างนี้ว่า เราจักให้แก่ท่านโน้น จักไม่ให้แก่ท่านโน้นผู้ใดไม่ทำการแบ่งแยกแม้ทั้ง ๒ อย่างนี้แล้วบริโภคน้ำโดยไม่แบ่งแยก ผู้นั้นชื่อว่า บริโภคน้ำโดยไม่แบ่งแยก

๕) สีสสามัญญตา หมายถึง การมีศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกค้นหาและทักท้วงครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^๔ ม.ม.อ. ๒/๔๙๒/๓๐๒.

^๕ ม.ม.อ. ๒/๔๙๒/๒๙๓.

๖) ทิฏฐิสามัญญุตตา หมายถึง การมีอริยทิฏฐิ หมายถึงสัมมาทิฏฐิในอริยมรรคอันเป็นธรรมเครื่องนำออก เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง^๖

องค์ธรรมทั้ง ๖ ประการ ดังกล่าวนี้นี้ เรียกว่า หลักสาราณียธรรม พระพุทธองค์ตรัสไว้เป็นส่วนใหญ่โดยตรัสต่างวาระกัน ทรงแสดงเพื่อต้องการให้สังคมสงฆ์เกิดความเป็นปึกแผ่นสามัคคีต่อกัน ด้วยการอาศัยการเจริญเมตตาทั้ง ๓ ทวาร คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม (เมตตากรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตาโมกกรรม) แก่บุคคลรอบข้าง นอกจากนั้นยังเป็นการสอนให้รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของบริโภคแก่มิตร (สาธารณโภค) ในขณะที่เดียวกันนั้นการเสมอกันด้วยสิ่ง ๒ สิ่งก็เป็นอีกองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในหลักการนี้ กล่าวคือ มีศีลเสมอกัน (ศีลสามัญญุตตา) และมีทิฏฐิที่เสมอกัน (ทิฏฐิสามัญญุตตา) ทำให้การดำเนินชีวิตในสังคมภายใต้กรอบแห่งสาราณียธรรมดำเนินไปได้ อย่างราบรื่นขึ้น พระพุทธองค์ทรงยก ทิฏฐิ ว่าเป็นธรรมชั้นยอดที่ยึดคลุมสาราณียธรรม ๖ ประการเอาไว้ทั้งหมด ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ทิฏฐิอันไกลจากกิเลสที่เป็นข้าศึก เป็นนियานิกธรรม นำบุคคลผู้ทำตามนั้นออกไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี่เป็นธรรมชั้นยอดที่ยึดคลุมสาราณียธรรม ๖ ประการ^๗ นี้ไว้

ภิกษุทั้งหลาย ยอดอันเป็นส่วนสูงสุดเป็นที่ยึดกุมเรือนยอด แม้ฉันใด ทิฏฐิอันไกลจากกิเลสที่เป็นข้าศึก เป็นนियานิกธรรมนำบุคคลผู้ทำตามนั้นออกไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นธรรมชั้นยอดที่ยึดคลุมสาราณียธรรม ๖ ประการ^๘ นี้ไว้ อรรถกถาจารย์อธิบายเพิ่มเติมว่า “สำหรับผู้ที่บำเพ็ญสาราณียธรรม อันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน เมื่อกาลผ่านไปนาน ก็ไม่ควรลืม เพราะเธอเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่ควรระลึกถึง ผู้ใดบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์ ธรรมเหล่านั้นย่อมทำให้ผู้นั้นให้เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย”^๙

๒.๑.๒ ความหมายในคัมภีร์ต่างๆ

หลักสาราณียธรรมธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำให้มีความเคารพนับถือช่วยเหลือกันและกันและสามัคคีพร้อมเพรียงกันอันจะทำให้คนสามารถอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขได้ได้มีนักวิชาการให้ความหมายเกี่ยวกับหลักสาราณียธรรมไว้ ดังต่อไปนี้

ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อธิบายถึงหลักสาราณียธรรม ๖ ไว้ว่า สาราณียธรรม ๖ คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ธรรมเป็นเหตุที่ระลึกถึงกัน หลักการอยู่ร่วมกันสาราณียธรรม ๖ คือ

๑) เมตตากรรม คือ ตั้งเมตตากรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง กล่าวคือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมคณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^๖ อ.ภ.สง. ๓๔/๑๒๙/๓๒๗.

^๗ ม.ม. ๑๒/๔๙๒/๕๓๒.

^๘ ม.ม. ๑๒/๔๙๒/๕๓๒-๕๓๓.

^๙ ม.ม.อ. ๒/๔๙๒/๒๙๒.

๒) เมตตาวจีกรรม คือ ตั้งเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง กล่าวคือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์สั่งสอนแนะนำตักเตือน ด้วยความหวังดีกล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตามโนกรรม คือ ตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง กล่าวคือ ตั้งจิตปรารถนาดีคิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กันมองเห็นในแง่ดีมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคี คือ ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน กล่าวคือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรมแม้เป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน ข้อนี้ใช้อุปปฏิวัตต์โภคีก็ได้

๕) สีลสามัญญตา คือ มีศีลบริสุทธ์เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง กล่าวคือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัยไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

๖) ทิฐิสามัญญตา คือ มีทิฐิงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง กล่าวคือ มีความเห็นชอบร่วมกันในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นสิ้นทุกข์หรือขจัดปัญหาธรรม ๖ ประการนี้ มีคุณคือเป็นสาราณียะที่ทำให้เป็นที่ระลึกถึง เป็นปิยกรรมทำให้เป็นที่รักเป็นครุกรรม ทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ ความกลมกลืนเข้าหากันเพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคีและเอกภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสาราณียธรรม ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน คือ เป็นหลักธรรมที่เสริมสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงานร่วมกิจการหรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัวพึงปฏิบัติตามหลักอยู่ร่วมกัน ได้แก่

๑) เมตตาทกกรรม คือ ทำต่อกันด้วยเมตตา กล่าวคือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ ด้วยความเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวจีกรรม คือ พูดต่อกันด้วยเมตตา กล่าวคือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกัน ด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตามโนกรรม คือ คิดต่อกันด้วยเมตตา กล่าวคือ ตั้งจิตปรารถนาดีคิดหาสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกันมองเห็นในแง่ดีมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคี คือ ได้มาแบ่งกันกินกันใช้ กล่าวคือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรมแม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕) สีลสามัญญตา คือ ประพฤติให้ดีเหมือนเขา กล่าวคือ มีความประพฤติสุจริตดีงามรักษาระเบียบวินัยของส่วนรวมไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

^{๑๐}ที่.ปา. ๑๑/๓๑๗/๒๕๗.

๖) ทิฐีสามัญญตา คือ ปรับความเห็นเข้ากันได้ กล่าวคือ เคารพรับฟังความคิดเห็น มีความเห็นชอบร่วมกันตกลงกันได้ ในหลักการสำคัญยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดีงามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน^{๑๑}

คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่ ได้กล่าวว่า สาราณียธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน คือ ผู้ประพฤติธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นเหตุให้ระลึกถึงความดีที่ทำต่อกันเป็นที่เคารพนับถือของผู้อื่นและสมานความสามัคคีกลมเกลียวในหมู่คณะไว้ได้

๑) การเข้าไปตั้งกายกรรม คือ ประกอบด้วยเมตตา กล่าวคือ การช่วยขวนขวายทำกิจธุระของกันและกันด้วยกาย ไม่ว่าจะเป็ กิจธุระอะไรก็ตามก็เต็มใจช่วยทำกิจธุระนั้นจนสำเร็จไม่หนึ่งดูดายเพราะถือว่าไม่ใช่หน้าที่เรื่องอะไรจะทำให้เหน้อยแรงลำบากกาย

๒) การเข้าไปตั้งวจีกรรม คือ ประกอบด้วยเมตตา กล่าวคือ การแนะนำสั่งสอนบอกกัน ในทางที่ถูกต้อง เมื่อทำตามแล้วเกิดความดีงามไม่มีผลทำให้ผู้ทำตามต้องได้รับความเดือดร้อนภายหลัง

๓) การเข้าไปตั้งมโนกรรม คือ ประกอบด้วยเมตตา กล่าวคือ การตั้งใจเป็นเมตตาปรารถนาแต่ความไม่มีเวรมีภัยต่อกัน มุ่งหวังแต่ความสุขความเจริญและประโยชน์ต่อกันและกัน

๔) การแบ่งปันลาภที่หามาได้ไม่หวังไว้บริโภคนผู้เดียว กล่าวคือ การแบ่งปันสิ่งของของตนหาได้โดยชอบธรรมแก่ผู้อื่นตามสมควรแก่ของที่ได้มา เพื่อเป็นการเกื้อกูลต่อผู้ที่มีลาภน้อยไม่หวังไว้บริโภคนผู้เดียว

๕) การรักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกับผู้อื่น กล่าวคือ การประพฤติกายวาจาให้เรียบร้อยดีไม่มีโทษปฏิบัติตนตามพระวินัยบัญญัติรักษาศีลตามภาวะของตนไม่ให้ขาดหรือต่างพร้อยเสมอกันกับผู้อื่น

๖) การมีความเห็นร่วมกันกับผู้อื่น กล่าวคือ การมีความเห็นพ้องต้องกันตามพระธรรมวินัยเป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวกัน ในการปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่องไม่มีความเห็นผิดแผกแปลกไปจากผู้อื่นจนเป็นเหตุแห่งความแตกร้างบาดหมางยอมรับมติของส่วนมากธรรม ๖ อย่างนี้ ทำให้ผู้ประพฤติให้เป็นที่รักที่เคารพของผู้อื่นเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กันและกันเป็นไป เพื่อความไม่วิวาทกันและกันเป็นไปเพื่อความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอัน^{๑๒}

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ให้ความหมายและหลักการปฏิบัติของสาราณียธรรมไว้ว่า ตามสัญญาตญาณของคนที่อยู่ร่วมกันนั้นยังปรารถนาความรักความอบอุ่น ความปลอดภัย ต้องการสิ่งที่พึ่งพำนักอาศัย ต้องการได้มีการพักผ่อนหย่อนใจ ต้องการให้มีสันตนาการในด้านต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะความเรียกร้องความต้องการตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตในทางพระพุทธศาสนา กลุ่มพุทธบริษัททั้งฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิต เมื่อมาอยู่ร่วมกันในวัฒนธรรมของชาวพุทธแล้วจำเป็นที่จะต้องอยู่ด้วยความมีคุณธรรมเป็นจุดกลางทางความคิดที่มาพบกันโดยการปลุกฝังให้เกิดความรัก

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๒} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, **หนังสือบูรณาการแผนใหม่ นักรธรรมชั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

ความเคารพต่อกัน ซึ่งความรักความเคารพต่อกันนั้น เป็นผลซึ่งจะเกิดขึ้นอาจจากการแสดงควมมีน้ำใจ คือ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ เมื่อมีความรักความเคารพต่อกันให้การสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ต่อกันแล้วการทะเลาะวิวาทกันก็จะไม่เกิดขึ้นความสามัคคีซึ่งเป็นผลที่พึงปรารถนาของหมู่คณะไม่ว่ายุคใดสมัยใดก็จะบังเกิดขึ้นจากนั้นเอกภาพ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางกิจกรรมทางผลประโยชน์ทางการศึกษาการประพฤติปฏิบัติก็จะบังเกิดขึ้นติดตามมาเหล่านี้เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันแต่ในขณะเดียวกันสิ่งที่ตั้งงามเหล่านี้เป็นผลรวมยอดซึ่งกันและกันโดยการสร้างเหตุเฉพาะในที่นี้ทรงแสดงว่า เป็นสาราณียธรรม คือ ธรรมที่จะนำใจของบุคคลให้ระลึกรู้ถึงกัน ผูกพันเชื่อมโยงบุคคลไว้ด้วยน้ำใจประกอบด้วย ๖ ประการ คือ

๑) เมตตากรรม จะทำอะไรก็ให้ทำด้วยเมตตา ได้แก่ การแสดงควมมีน้ำใจช่วยเหลือขวนขวายในกิจการงานต่างๆ ที่ควรของเพื่อนภิกษุสามเณรของเพื่อนอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นต่อหน้าหรือลับหลังก็ตาม

๒) เมตตาวจีกรรม จะพูดอะไรก็ประกอบด้วยเมตตา ได้แก่ การพูดวาจาที่เป็นคำสัตย์คำจริงคำสมานสามัคคีระชับสามัคคีพูด แต่คำไพเราะอ่อนหวานและคำที่มีประโยชน์นั้น เป็นคำที่มีพื้นฐานมาจากเมตตาต่อคนที่ตนพูดด้วยและคนที่พูดถึงพูดต่อหน้าอย่างไรลับหลังก็ต้องพูดอย่างนั้นลับหลังอย่างไรต่อหน้าก็พูดอย่างนั้น

๓) เมตตาโมโนกรรม จะคิดอะไรก็คิดกันด้วยเมตตา ได้แก่ การตั้งความรู้สึกรู้สึกในคนและสัตว์ทั้งหลายว่า ชีวิตแต่ละชีวิตไม่ต้องการความทุกข์ แต่ต้องการความสุข ฉันทิ เพราะฉะนั้น ขอให้บุคคลนั้นๆ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ประทุษร้ายกัน ให้แต่ละคนอยู่ดีมีสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน เมื่อจะคิดถึงใครก็ตามไม่ได้จำเพาะเจาะจงว่า เป็นภิกษุสามเณรเท่านั้นให้คิดถึงกันด้วยเมตตา เพราะพร้อมที่จะแสดงออกทางกายทางวาจาทั้งต่อหน้าและลับหลังบุคคลเหล่านั้น

๔) แบ่งปันลาภที่ตนได้มาในทางที่ชอบธรรมให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณรไม่หวังไว้บริโภคเฉพาะเพียงผู้เดียว คือ หลักการอยู่ร่วมกันของพระภิกษุสามเณรนั้น ต้องเลี้ยงชีพด้วยลำแข้งของตัวเองที่เยี่ยงภิกษาจร บิณฑบาตอาหารจากชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาเป็นการได้อาหารมาในทางที่ชอบธรรม แต่ว่าการได้ปัจจัย ๔ นั้น คนเรามีวาสนาบารมีไม่เหมือนกัน บางคนได้มากจนเหลือกินเหลือใช้บางคนได้น้อยจนไม่ค่อยพอกินพอใช้ เพราะฉะนั้น คนที่ได้ลาภผลมาในทางที่ชอบมาก จึงต้องแสดงออกซึ่งทางกายกรรม ทางวจีกรรม ที่สะท้อนมาจากใจด้วยการเอื้อเพื่อแบ่งปัน เป็นการสงเคราะห์ อนุเคราะห์เฉลี่ยความสุขให้แก่กันและกัน

๕) รักษาศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่นๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น คือ การอยู่ร่วมกันของพระภิกษุสามเณรนั้นค่อนข้างจะอาถรรพ์ แม้จะโง่ไปบ้าง จะเซ่อไปบ้าง แต่ถ้าไม่มีปัญหาเรื่องการประพฤติปฏิบัติแล้ว ย่อมเป็นที่ยอมรับนับถือของผู้ที่เกี่ยวข้องกัน แม้จะเป็นเพื่อนรักร่วมใจกัน ถ้าคนหนึ่งละเมิดศีลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ จะกลายเป็นที่รังเกียจดูหมิ่นของเพื่อนภิกษุสามเณรด้วยกัน การอยู่ร่วมกันโดยปกติสุขที่ประสงค์จะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น จึงต้องพยายามปฏิบัติตนให้ถูกต้องตรงตามหลักของศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ โดยให้มองว่าข้อนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้อย่างไร ใครปฏิบัติถูกต้องตรงหลักที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ก็ปฏิบัติไป

ตามเขาทำให้เกิดเป็นความเรียบร้อยสวยงามขึ้นที่พระพุทธเจ้าทรง เรียกว่า สังฆโสภา โส คือ หมู่คณะที่งดงาม

๖) มีความเห็นร่วมกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่นๆ ไม่วิวาทกับใครๆ เพราะมีความเห็นผัดกันเรื่องของความเห็นนั้น ในฐานะของภิกษุในพระพุทธศาสนาถ้าเป็นความเห็นเกี่ยวกับวินัยก็ต้องเอาวินัยเป็นมาตรการกำหนดตัดสินว่า ความเห็นของใครถูกต้องหรือไม่ ถูกต้องถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมะก็ตรวจสอบเทียบเคียงตรวจทานหลักธรรมะว่า ข้อนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างไร แล้วก็หาจุดกลางทางความคิดมาพบกันที่นี้ แต่บางอย่างเป็นเรื่องของกิจการงานหรือแม้แต่เรื่องความเห็นทั่วไปอาจจะมีความขัดแย้งในหลักการและวิธีการบางอย่าง แต่ว่าสามารถประสพผลเช่นเดียวกันได้ก็ต้องประนีประนอมกัน ไม่ก่อเรื่องทะเลาะวิวาท เพราะเหตุว่า ความเห็นขัดแย้งกันเว้นไว้แต่บุคคลนั้นมีความเห็นขัดแย้งกับพระธรรมวินัยซึ่งภิกษุสามเณรรู้อยู่ในพระพุทธศาสนาจะต้องถือเป็นการกระทำที่ที่จะขจัดปรับวาทเหล่านั้นให้ยุติลงด้วยความเรียบร้อย^{๑๓}

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา ได้กล่าวว่า สาราณียธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน หมายถึง คุณธรรมที่ทำให้คนเราไม่เห็นแก่ตัว แต่จะคิดถึงคนอื่น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น เข้าใจคนอื่นมากขึ้น สาราณียธรรมมี ๖ อย่าง คือ

๑) เมตตากรรม คือ ทำต่อกันด้วยเมตตา หมายถึง ทำสิ่งใดก็ทำด้วยความปรารถนาดีต่อกันเช่นแสดงไมตรีและหวังดีต่อเพื่อนร่วมงานร่วมกิจการร่วมชุมชนโดยช่วยเหลือธุระต่างๆ ด้วยความเต็มใจแสดงออกปฏิกิริยาสุภาพเคารพนับถือทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวจีกรรม คือ พูดกันด้วยเมตตา หมายถึง จะพูดอะไรก็พูดด้วยความปรารถนาดีต่อกันเช่นแนะนำสั่งสอนตักเตือนกันด้วยความหวังดีกล่าววาจาสุภาพพูดจริงไม่พูดเพื่อผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตนเองฝ่ายเดียว

๓) เมตตาโมกรรม คือ คิดต่อกันด้วยเมตตา หมายถึง จะคิดอะไรก็คิดด้วยความปรารถนาดี เช่น ตั้งจิตปรารถนาดีคิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กันมองกันในแง่ดี

๔) สาธารณโภคี คือ แบ่งปันสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม หมายถึง แบ่งปันลาภผลที่ร่วมกันหาร่วมกันทำโดยยุติธรรม แม้สิ่งของที่ได้มาจะน้อย แต่ก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วถึงกันนั้น คือ การร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

๕) สีสสามัญญตา คือ มีความประพฤติเสมอภาคกัน หมายถึง ประพฤติสุจริตดีงามเหมือนๆ กันมีระเบียบวินัยเป็นแบบเดียวกันไม่ประพฤติให้เป็นที่รังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖) ทิฏฐิสามัญญตา คือ มีความเสมอภาคกันทางความคิด หมายถึง ปรับความคิดความเห็นให้มีเหตุผลถูกต้องเหมือนๆ กันนั้นคือ การเคารพเหตุผล ยึดหลักความดีงาม เป็นอุดมคติอย่างเดียวกัน^{๑๔}

^{๑๓} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ธรรมะสำหรับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทคลังวิชา จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔.

^{๑๔} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, **ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๙๔-๒๙๕.

๒.๒ สารานุกรมธรรมในพระพุทธปรัชญาเถรวาท

ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กล่าวถึงหลักธรรมสารานุกรมธรรม ๖ ไว้ว่า สารานุกรมธรรมธรรม เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ๖ อย่าง รักษาความเคารพเป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๕} มี ๖ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑) ดูก่อนอานนทฺ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีกายกรรมประกอบด้วย เมตตาปราภาในเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับนี้คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำความรักทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๒) ดูก่อนอานนทฺ ประการอื่นยังมีอีกภิกษุมีวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาปราภาในเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับนี้คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำความรักทำความเคารพเป็นไปเพื่อสงเคราะห์กันเพื่อไม่วิวาทกันเพื่อความพร้อมเพรียงกันเพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓) ดูก่อนอานนทฺ ประการอื่นยังมีอีกภิกษุมีมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาปราภาในเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับนี้คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำความรักทำความเคารพเป็นไป เพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๔) ดูก่อนอานนทฺ ประการอื่นยังมีอีกภิกษุมีลาภใดๆ เกิดโดยธรรมได้โดยธรรมที่สุด แม้เพียงอาหารติดบาตรเป็นผู้ไม่แยงกันเอาลาภเห็นปานนั้นไว้บริโภคแต่เฉพาะผู้เดียว ย่อมเป็นผู้บริโภคเฉลี่ยทั่วไปกับเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ผู้มีศีลนี้คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำความรักทำความเคารพเป็นไป เพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๕) ดูก่อนอานนทฺ ประการอื่นยังมีอีกภิกษุถึงความเป็นผู้เสมอกันโดยศีลในศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย อันวิญญูชนสรเสรีญ อันต้นหาและทิวฐิไม่แตจะต้องเป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิเห็นปานนั้นกับเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์อยู่ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับนี้คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำความรักทำความเคารพเป็นไป เพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๖) ดูก่อนอานนทฺ ประการอื่นยังมีอีกภิกษุถึงความเป็นผู้เสมอกัน โดยทิวฐิ ในทิวฐิที่เป็นของพระอริยะอันนำออกชักนำผู้กระทำตาม เพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบเห็นปานนั้นกับเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์อยู่ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับนี้คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำความรักทำความเคารพเป็นไป เพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ดูก่อนอานนทฺ นี้แลธรรม ๖ อย่าง เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรักทำความเคารพเป็นไป เพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

^{๑๕} ม.อ. ๓/๑/๘๘.

ดูก่อนอานนท์ ถ้าพวกเธอพึงสมาทานสาราณียธรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ ประพฤติอยู่พวกเธอจะยังเห็นทาง ว่ากล่าวพวกเราได้น้อยก็ตามมากก็ตามซึ่งจะอดกลั้นไว้ไม่ได้ละหรือท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้านี้ หามิได้เลยพระพุทธเจ้าข้า พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เพราะฉะนั้น แลพวกเธอพึงสมาทาน สาราณียธรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ ประพฤติเถิดชื่อนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่พวกเธอ ตลอดกาลนาน พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสภษาชิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ ชื่นชมยินดีพระภษาชิต ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแลพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสาราณียธรรม ไว้ดังนี้^{๑๖}

พระพุทธองค์ตรัสว่า ดูกุรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งการให้ระลึกถึง กระทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความ พร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ธรรม ๖ ประการ คือ สาราณียธรรม ๖ อย่าง

๑) ดูกุรผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วย เมตตาในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความ ไม่วิวาทเพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๒) ดูกุรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีกภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งวจีกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่ง ความระลึกถึงเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความ สงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓) ดูกุรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีกภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่ง ความระลึกถึงเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รักเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพเป็นไป เพื่อความ สงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๔) ดูกุรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีกภิกษุอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรมโดยที่สุดแม้เพียงอาหารในบาตรไม่หวงกันด้วยลาภเห็นปานดั่งนั้นแบ่งปันกับ เพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ผู้มีศีลธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ รักเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อม เพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๕) ดูกุรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีกศีลอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ขาดไม่ทะลุไม่ต่าง พร้อยเป็นไทยอันวิญญูชนสรรเสริญไม่เกี่ยวข้องกับตณหาและทิฏฐิ เป็นไปเพื่อสมาธิภิกษุเป็นผู้ถึง ความเป็นผู้เสมอกันโดยศีลในศีลเห็นปานดั่งนั้นกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังอยู่ ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รักเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาทเพื่อความพร้อมเพรียงเพื่อความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน

๖) ดูกุรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีกภิกษุอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประเสริฐเป็นเครื่อง นำสัตว์ออกจากทุกข์ ย่อมนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำภิกษุผู้นั้น ภิกษุเป็นผู้ถึงความ

^{๑๖}ที่.ปา. ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

เป็นผู้เสมอกันโดยทิวฐิในทิวฐิเห็นปานดั่งนั้นกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังอยู่
ธรรมแม้ข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ยรัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ย
เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน

พระไตรปิฎกปฐมสาราณียธรรมว่าด้วยสาราณียธรรมสูตรที่ ๑

ภิกษุทั้งหลายสาราณียธรรม คือ ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ๖ ประการนี้ สาราณียธรรม ๖ ประการ
อะไรบ้าง คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑) ตั้งมั่นเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็
เป็นสาราณียธรรม

๒) ตั้งมั่นเมตตาวาจากรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังแม้ก็เป็น
สาราณียธรรม

๓) ตั้งมั่นเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังแม้ก็เป็น
เป็นสาราณียธรรม

๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยกลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม โดยที่สุด
แม้เพียงบิณฑบาตบริโภคร่วมกับพรหมจารีทั้งหลาย ผู้มีศีลแม้ก็เป็นสาราณียธรรม

๕) มีศีลไม่ขาดไม่ทะลุไม่ต่างไม่พร้อย ท่านผู้สรรเสริญไม่ถูกค้นหาและทิวฐิครอบงำ
เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ก็เป็นสาราณียธรรม

๖) มีอริยทิวฐิอันเป็นธรรมเครื่องนำออก เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม
เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ก็เป็นสาราณียธรรม ภิกษุทั้งหลาย
สาราณียธรรม ๖ ประการนี้แลปฐมสาราณียสูตรที่ ๑ จบ

ทุติยสาราณียสูตรว่าด้วยสาราณียธรรมสูตรที่ ๒

ภิกษุทั้งหลายสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ ทำให้เป็นที่ยรักทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความ
สงเคราะห์กันเพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกันสาราณียธรรม ๖
ประการ อะไรบ้างคือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) ตั้งมั่นเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังแม้ก็เป็น
เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่ยรักทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาท
กัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๒) ตั้งมั่นเมตตาวาจากรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังแม้ก็เป็น
สาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่ยรัก ทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน
เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๓) ตั้งมั่นเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังแม้ก็เป็น
เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่ยรัก ทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน
เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยกลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรมโดยที่สุด
แม้เพียงบิณฑบาตบริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลแม้ก็เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่ย

รักทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๕) มีศีลไม่ขาดไม่ทะลุไม่ต่างไม่พร้อยท่านผู้รู้สรรเสริญไม่ถูกค้นหาและทมิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ก็เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รักทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๖) มีอริยทมิฏฐิอันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ก็เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รักทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

ภิกษุทั้งหลายสาราณียธรรม ๖ ประการนี้แล ทำให้เป็นที่รักทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกันทุกติยสาราณียธรรมที่ ๒ จบ^{๑๗}

๒.๓ การสร้างสัมพันธ์ไมตรีตามหลักสาราณียธรรม ๖

แก่นของสาราณียธรรม คือ ความปรารถนาดีต่อกันเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน ซึ่งสามารถประยุกต์ให้เป็นแนวทางสร้างสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศได้เป็นอย่างดี ได้แก่

๑) เมตตาทายกรรม คือ การแสดงออกซึ่งความเป็นมิตรทางกายต่อประเทศเพื่อนบ้าน เช่น เมื่อมิตรประเทศประสบภัยต่างๆ เป็นต้น ว่าอุทกภัยแผ่นดินไหว ฯลฯ ประเทศไทยก็ส่งเครื่องอุปโภคบริโภคยารักษาโรคคณะแพทย์หรือเงินไปช่วยตามกำลังความสามารถ

๒) เมตตาวจิกรรม คือ มีการกระทำทางวาจาที่แสดงออกถึงความปรารถนาดีต่อมิตรประเทศเช่น ไม่กล่าวติเตียนให้ร้ายต่อมิตรประเทศถ้ามีปัญหาข้อพิพาทเกิดขึ้นก็หาทางยุติด้วยการเจรจาทางการทูต

๓) เมตตาโมกกรรมมีจิตใจปรารถนาดีกับมิตรประเทศปราศจากอกุศลจิตไม่หวาดระแวง

๔) แบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นหรือได้มาโดยชอบธรรมแก่มิตรประเทศ หมายถึง การช่วยเหลือกันและกันระหว่างประเทศ กล่าวคือ ประเทศร่ำรวยควรให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศที่ยากจนกว่าหรืออีกประการหนึ่งแม่น้ำบางสายแม้จะมีต้นกำเนิดจากประเทศของเรา ถ้าไหลผ่านเข้าไปสู่ประเทศเพื่อนบ้านเรา ก็ควรรักษาอย่างดีไม่สร้างมลพิษให้กลายเป็นสายน้ำเสีย

๕) มีหลักความประพฤติ (ศีล) เสมอกับมิตรประเทศและไม่ทำตนเป็นที่น่ารังเกียจของประเทศอื่น หมายถึง จะต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศให้สอดคล้องกับมติสากลหรือสอดคล้องกับหลักการของสหประชาชาติ กล่าวคือ แก้ไขปัญหาระหว่างประเทศด้วยวิธีการทูตช่วยผดุงสันติภาพของโลกเคารพอธิปไตยของประเทศอื่น

^{๑๗} ๑๗.ฉก.ก. ๒๒/๑๑/๔๒๖-๔๒๗.

๖) มีความคิดเห็นตรงกับประเทศอื่น หมายถึง การอยู่ร่วมกันกับประเทศอื่นๆ นั้น เราต้องยอมรับกฎเกณฑ์ที่กติกากำหนดไว้ แม้ว่าบางครั้งเราจะไม่เห็นด้วยแต่ถ้าเสียงส่วนใหญ่เขาเห็นชอบเราก็ต้องปฏิบัติตามพระพุทธศาสนามีหลักของการประพฤติปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของสมาชิกด้านความสัมพันธ์ภายในครอบครัวสมาชิกควรพึงปฏิบัติต่อกันด้วยความรักความเข้าใจอย่างจริงใจเพื่อการที่จะระลึกรู้ถึงกันอยู่เสมอตามหลัก ที่เรียกว่า สาราณียธรรม^{๑๘} มี ๖ ประการคือ

๑) เมตตาการุणการปฏิบัติต่อกันด้วยความเมตตา คือ แสดงความมีไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงานร่วมกิจการร่วมชุมชนด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจแสดงอาการกิริยาสุภาพเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวิจิตรการปฏิบัติต่อกันด้วยความเมตตา คือ ช่วยบอกสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้ด้วยวิธีการสั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดีกล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพและนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตาโมกขการปฏิบัติต่อกันด้วยความเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดีคิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดีมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคีการได้มาแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรมแม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกันเอาศรัทธาของตนมาร่วมสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตยได้นั้นคนเหล่านั้นจะต้องมีความสามัคคีรู้จักร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดีการร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดีนั้นมีลักษณะการแสดงออกต่างๆ ซึ่งเน้นความมีเมตตาปรารถนาดีหวังประโยชน์สุขต่อกันอันจะโยงไปหาหลักการพื้นฐาน คือ การที่คนเราจะต้องใช้ปัญญา คือ จะต้องใช้ปัญญานั้นบนพื้นฐานของเมตตา หมายความว่า ใช้ปัญญาโดยมีเมตตาประกอบหลักของความเป็นเอกภาพ ที่เรียกว่า สาราณียธรรมมี ๖ ประการ คือ

๑) เมตตาการุณ คือ จะทำอะไรก็ทำต่อกันด้วยเมตตา หมายความว่า ทำด้วยความรักด้วยไมตรีด้วยความปรารถนาดีต่อกัน มีความช่วยเหลือกัน มีการร่วมมือกัน มีความพร้อมที่จะประสานงานกัน

๒) เมตตาวิจิตร คือ จะพูดอะไรก็พูดด้วยเมตตา โดยเจรจาด้วยเหตุผล โดยใช้ปัญญาไม่ใช่โทสะเป็นตัวนำ ฉะนั้น ต้องพูดด้วยความปรารถนาดีต่อกัน มีจิตสำนึกในผลประโยชน์สุขร่วมกันต้องการสร้างสรรค์

๓) เมตตาโมกข คือ จะคิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตานั่น คือ การมีความหวังดีต่อกันปรารถนาดีต่อกันโดยการคิดพิจารณาวินิจฉัยคิดวางแผนต่างๆ โดยมุ่งทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่กันสร้างสรรค์สังคมและมีไมตรีต่อกันอย่างแท้จริง

๔) สาธารณโภคี หมายถึง การมีกินมีใช้ร่วมกันหรือมีการแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันหรือการมุ่งช่วยเหลือและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณะ โดยการไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น

^{๑๘}ที่.ปา. ๑๑/๓๑๗/๒๕๗.

๕) สีสสามัญญา หมายถึง มีศีลเสมอกัน คือ มีความประพฤติดีรักษาระเบียบวินัยรักษากฎกติกาของสังคม มีความสุจริตกายวาจาที่เสมอกัน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม

๖) ทิฏฐิสามัญญา หมายถึง มีทิฏฐิมีความเห็นมีความเชื่อมั่นยึดถือในหลักกาอุดมการณ์และอุดมคติร่วมกันหรือสอดคล้องกันคนในสังคมประชาธิปไตยจะต้องมีความเห็นความเข้าใจแลความเชื่อมั่นในหลักการประชาธิปไตยร่วมกัน เช่น การยอมรับระบอบประชาธิปไตย การเข้าใจเรื่องสิทธิและหน้าที่การเข้าใจเรื่องเสรีภาพภราดรภาพหรือเอกภาพ เป็นต้น

หลักสาราณียธรรม ๖ เมื่อนำมาปฏิบัติแล้วจะเกิดผลจากการปฏิบัติ ดังนี้

๑) สาราณียะทำให้ระลึกถึงกันในแง่ดี

๒) ปิยภระทำให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน

๓) ครุภระทำให้เกิดความเคารพมีสัมมาคารวะต่อกัน

๔) สีสสามัญญาความประพฤติดีเหมือนกันคือมีความประพฤติสุจริตดีงามรักษา

ระเบียบวินัยของส่วนรวมไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖) ทิฏฐิสามัญญาการปรับความเห็นให้เข้ากันได้ คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกันมีความเห็นชอบร่วมกันตกลงกันได้หลักการสำคัญยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดีงามหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดอันเดียวกัน

หลักสาราณียธรรมเป็นหลักการใหญ่ที่ก่อให้เกิดเอกภาพหรือภราดรภาพหลักสาราณียธรรมแปลว่า ธรรมเป็นเครื่องระลึกถึงกันเป็นหลักการที่จะทำให้เกิดความประสานพร้อมเพียงสามัคคีและผนิกร่วมกันเป็นเอกภาพหลักธรรมนี้มีสาระสำคัญที่สอนว่าสังคมประชาธิปไตยจะต้องมีเครื่องผูกพันคนให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกันเพราะการที่แต่ละคนจะอยู่ได้ด้วยดีและเอาศักยภาพของตนมาร่วมสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตยได้นั้นคนเหล่านั้นจะต้องมีความสามัคคีรู้จักร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดีการร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดีนั้นมีลักษณะการแสดงออกต่างๆ ซึ่งเน้นความมีเมตตาปรารถนาดีหวังประโยชน์สุขต่อกันอันจะโยงไปหาหลักการพื้นฐาน คือ การที่คนเราจะต้องใช้ปัญญา คือจะต้องใช้ปัญญานั้นบนพื้นฐานของเมตตา หมายความว่า ใช้ปัญญาโดยมีเมตตาประกอบหลักของความเป็นเอกภาพ ที่เรียกว่า สาราณียธรรม มี ๖ ประการ คือ

๑) เมตตากายภระ คือ จะทำอะไรก็ทำต่อกันด้วยเมตตา หมายความว่า ทำด้วยความรักด้วยไมตรีด้วยความปรารถนาดีต่อกันมีความช่วยเหลือกันมีการร่วมมือกันมีความพร้อมที่จะประสานงานกัน

๒) เมตตาวจิบระ คือ จะพูดอะไรก็พูดด้วยเมตตาโดยเจรจากันด้วยเหตุผลโดยใช้ปัญญาไม่ใช่โทสะเป็นตัวนำ ฉะนั้น ต้องพูดด้วยความปรารถนาดีต่อกันมีจิตสำนึกในผลประโยชน์สุขร่วมกันต้องการสร้างสรรค์

๓) เมตตามโนภระ คือ จะคิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตา นั่นคือ การมีความหวังดีต่อกันปรารถนาดีต่อกัน โดยการคิดพิจารณาวินิจฉัยคิดวางแผนต่างๆ โดยมุ่งทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่กันสร้างสรรค์สังคมและมีไมตรีต่อกันอย่างแท้จริง

๔) สาธารณภคิ หมายถึง การมีกินมีใช้ร่วมกันหรือมีการแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันหรือการมุ่งช่วยเหลือและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณะโดยการไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น

๕) สีสสามัญญตา หมายถึง มีสีลเสมอกัน คือ มีความประพฤติดีรักษาระเบียบวินัย รักษากฎกติกาของสังคม มีความสุจริตกายวาจาที่เสมอกัน ไม่เบียดเบียนผู้อื่นไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม

๖) ทิฏฐิสามัญญตา หมายถึง มีทิฏฐิมีความเห็นมีความเชื่อมั่น ยึดถือในหลักการอุดมการณ์และอุดมคติร่วมกันหรือสอดคล้องกันคนในสังคมประชาธิปไตยจะต้องมีความเห็นความเข้าใจแลความเชื่อมั่นในหลักการประชาธิปไตยร่วมกันเช่น การยอมรับระบอบประชาธิปไตย การเข้าใจเรื่องสิทธิและหน้าที่การเข้าใจเรื่องเสรีภาพภราดรภาพหรือเอกภาพ เป็นต้น

หลักสารณียธรรม ๖ เมื่อนำมาปฏิบัติแล้วจะเกิดผลจากการปฏิบัติ ดังนี้

- ๑) สารณียะทำให้ระลึกถึงกันในแง่ดี
- ๒) ปิยภระทำให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน
- ๓) ครุภระทำให้เกิดความเคารพมีสัมมาคารวะต่อกัน
- ๔) สังคหะทำให้เกิดการสงเคราะห์เกื้อกูลกัน
- ๕) อวิวาทะทำให้เกิดความไม่วิวาทบาดหมางกัน
- ๖) สามัคคิยะทำให้เกิดความพร้อมเพรียงสมัครสมานสามัคคีกัน
- ๗) เอกีภวะทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๔}

สรุปว่า หลักสารณียธรรม ๖ เป็นหลักธรรมในพุทธศาสนาที่มีการกล่าวถึงการช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมคณะด้วยความเต็มใจแสดงกิริยาอาการสุภาพเคารพนับถือกันช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์สั่งสอนแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดีกล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพุทธวิธีการบริหาร ซึ่งเป็นแนวทางที่ดีที่ควรนำมาปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดผลที่ดีแก่ชุมชนและเพื่อนร่วมงาน

นอกเหนือจากสารณียธรรม ๖ ประการดังกล่าวแล้ว ยังมีสารณียธรรมอีกความหมายหนึ่งปรากฏอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงแก่ภิกษุจำนวนมากขณะเกิดความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกัน สารณียธรรม ดังกล่าวมีอยู่ ๑๐ ประการดังนี้

๑) เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มึศีลสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิแม้การที่ภิกษุเป็นพหูสูต ฯลฯ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ

๓) เป็นผู้มึมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มึมิตรดี มีสหายดีมีเพื่อนดี

^{๑๔} พระมหาธรรมวรัต อริยธมโม (ยศขุน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า ๔๗.

๔) เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ

๕) เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่ต้องช่วยกันทำ ทั้งงานสูง และงานต่ำ ของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่ต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่ต้องช่วยกันทำทั้งงานสูง และงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่ต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้

๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟัง และผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีปราโมทย์อย่างยิ่งในอภิธรรม ในอภิวินัย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ใคร่ธรรม

๗) เป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๘) เป็นผู้สั่นโตษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชช-บริขารตามแต่จะได้อีก แม้การที่ภิกษุเป็นผู้สั่นโตษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้อีก

๙) เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่งระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม่นยำได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม่นยำได้

๑๐) เป็นผู้มียปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มียปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะชำระกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๒๐}

สาราณียธรรม ทั้ง ๑๐ ประการข้างต้น เป็นธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน^{๒๑} คือความเป็นเอกภาพ ไม่ก่อความแตกแยก

สรุปว่า ความหมายของสาราณียธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และที่ใช้กล่าวถึงในงานวิจัยเล่มนี้ มี ๖ ประการ ได้แก่ เมตตากายกรรม คือ การกระทำใดๆ ต่อบุคคลอื่น ด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมตตาวาจกรรม คือ การกล่าววาจาใดๆ ต่อบุคคลอื่นด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมตตามโนกรรม คือ การคิดถึงบุคคลอื่น ด้วยจิตปรารถนาให้เขามีความสุข ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาธารณโภคิตา คือ การแบ่งปันทรัพย์สินให้กับผู้อื่นโดยไม่เลือกบุคคล สีสสามัญญตา คือ การปฏิบัติตนตามระเบียบปฏิบัติเสมอเหมือนกับบุคคลอื่น

^{๒๐} อก.ทสก. ๒๔/๕๐/๑๐๗-๑๐๘.

^{๒๑} ม.ม. ๑๒/๔๙๒/๕๓๑-๕๓๓.

ทั้งต่อหน้าและลับหลัง และทฤษฎีสามัญญตา คือ การมีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม (สัมมาทฤษฎี) เสมอเหมือนกับผู้อื่น ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

นอกจากนี้ ยังมีความหมายอื่นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ๑๐ ประการ ได้แก่ เป็นผู้มึศีลเป็น พหูสูต เป็นผู้มึมิตรดี เป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้ขยัน เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศล ธรรม เป็นผู้สันโดษ เป็นผู้มึสติ เป็นผู้มึปัญญา

๒.๔ ความสำคัญของหลักสารณียธรรม ๖

ความสำคัญของหลักสารณียธรรมโดยแบ่งความสำคัญดังกล่าวออกเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ ๑) ความสำคัญระดับปัจเจกบุคคล ๒) ความสำคัญระดับสังคม ๓) ความสำคัญในฐานะที่เป็นกระบวนการของไตรสิกขา ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ความสำคัญระดับปัจเจกบุคคล

ความสำคัญของสารณียธรรมในระดับนี้เป็นระดับที่ส่งผลดีให้กับมนุษย์ ถือเป็นระดับปัจเจกบุคคล มีความสำคัญ คือ สามารถขัดเกลากิเลสออกจากจิตใจของบุคคลผู้ที่ศึกษาดีแล้วและบำเพ็ญ สารณียธรรมนี้ให้บริบูรณ์ดี สำหรับบริษัทผู้ที่ยังไม่ได้ศึกษาย่อมบำเพ็ญให้บริบูรณ์ดีไม่ได้ผู้ใดจะได้จากผู้อื่น ผู้นั้นย่อมไม่ถือเอามาก แม้เมื่อไม่ได้จากผู้อื่น ย่อมถือเอาพอประมาณเท่านั้น ไม่เอามากไป มีหลักฐานที่น่าสนใจอยู่ชิ้นหนึ่งที่ผู้วิจัยพบ ได้แก่ ประเด็นเรื่อง “ระยะเวลาของการบำเพ็ญสารณียธรรมให้เต็มบริบูรณ์” ในอรรถกถาระบุว่าต้องใช้เวลาบำเพ็ญอย่างตั้งใจถึง ๑๒ ปี สารณียธรรมจึงจะเต็มบริบูรณ์ได้ ดังข้อความต่อไปนี้

สารณียธรรมนี้ ย่อมเต็มบริบูรณ์โดยใช้เวลารวมถึง ๑๒ ปี แม้แก่ผู้ที่เที่ยวบิณฑบาตแล้วให้สิ่งที่ตน ได้แล้วบ่อยๆ อย่างนี้ ไม่น้อยกว่า ๑๒ ปีนั้น ก็หากภิกษุผู้บำเพ็ญสารณียธรรมให้บริบูรณ์ครบปีที่ ๑๒ วางบาตรที่เต็มด้วยบิณฑบาตไว้บนหอนแล้วไปสงรงน้ำ และพระสังฆเถระมาถามว่า นี้บาตรของใคร เมื่อมีผู้ตอบว่า ของภิกษุผู้บำเพ็ญสารณียธรรม ขอรับ ก็กล่าวว่า พวกท่านจงนำบาตรนั้นมา แล้ว จัดแจงบิณฑบาตทั้งหมด ฉ้นแล้ววางบาตรเปล่าไว้ ครั้นนั้น ภิกษุนั้นเห็นบาตรเปล่าแล้วให้เกิดโทมนัส ขึ้นว่า ภิกษุทั้งหลายฉันไม่เหลือไว้สำหรับเราเลย สารณียธรรมย่อมเป็นอันแตกไป เธอต้องบำเพ็ญให้ บริบูรณ์อีก ๑๒ ปี เพราะสารณียธรรมนี้เป็นเช่นกับติดถียปริวาส เมื่อขาดคราวเดียวก็ต้องบำเพ็ญให้ บริบูรณ์อีกเท่านั้น ส่วนผู้ใดเกิดโสมนัสว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอที่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายไม่ได้ถามโดยเอื้อเฟื้อถึงของที่อยู่ในบาตรของเราเลยแต่ก็บริโภคนั้น ผู้นั้นชื่อว่ามิได้มีสารณียธรรม เต็มบริบูรณ์^{๒๒}

จะเห็นว่า สารณียธรรม อันผู้บำเพ็ญอยู่นั้นอาศัยระยะเวลาในการใช้ความเพียรพยายาม นานถึง ๑๒ ปี ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลานานมาก กาลเวลาที่ดำเนินชีวิตภายใต้กรอบของหลักสารณีย ธรรมนี้ ทำให้ผู้บำเพ็ญต้องผ่านกระบวนการฝึกฝนอย่างหนัก ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ รวมถึง ความวิริยะอุตสาหะ ตั้งใจบำเพ็ญไม่ให้ขาดตกบกพร่อง หากสารณียธรรมไม่บริบูรณ์ต้องเริ่มบำเพ็ญ ใหม่เป็นเวลา ๑๒ ปี พฤติกรรมทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจดังกล่าว จึงถูกขัดเกลากให้กิเลสตัณหาลด น้อยถอยลงไปตามลำดับ

^{๒๒} ม.ม.อ. ๑๒/๔๙๒/๒๙๔.

๒.๔.๒ ความสำคัญระดับสังคม

สารณียธรรม ถือเป็นหลักธรรมที่เปรียบเสมือนเครื่องมือในการช่วยให้ผู้นำเอาไปปฏิบัติได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขสวัสดิ์ และเกิดความประทับใจซึ่งกันและกันด้วยการกระทำที่ประกอบไปด้วย กุศลทั้งกาย วาจา และใจ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญในระดับสังคม กล่าวคือ ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะนั้นๆ ทำให้สังคมการอยู่ร่วมกันทั้งในระดับมนุษย์ด้วยกันเองและในระดับการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์และเทวดาซึ่งถือเป็นภูมิหนึ่งในโลกียภูมิ ดังที่ปรากฏข้อความในคัมภีร์ชั้นอรุณกถา มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกัว่า

ภิกษุผู้บำเพ็ญสารณียธรรมบริบูรณ์แล้วอย่างนี้ย่อมไม่มีความริษยา ไม่มีความตระหนี่ เธอย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย มีปัจจัยหาได้ง่าย แม้สิ่งของที่อยู่ในบาตรที่ผู้อื่นถวายเธอก็ไม่หมดสิ้นไป เธอย่อมได้สั่งของชั้นเลิศในที่ที่เขาแบ่งสิ่งของ เมื่อเกิดความหวาดกลัวหรือความหิวโหย เทวดาทั้งหลายย่อมชวนชวายเป็นช่วยเหลือ^{๒๓}

๒.๔.๓ ความสำคัญในฐานะที่เป็นกระบวนการของไตรสิกขา

มีหลักฐานปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ปาจิณวังสทายคมนกถา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ สารณียธรรม ในหมู่เพื่อนสหธรรมิก กล่าวคือมีความเกื้อกูลช่วยเหลือกันอยู่อย่างสงบสุข พร้อมเพรียงและสามัคคีกัน ดังที่พระอรุณรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละ ได้ตอบคำถามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถามว่า

“ข้าพระองค์นั้นเข้าไปตั้งเมตตากายกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลัง เข้าไปตั้งเมตตาวจีกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลัง เข้าไปตั้งเมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในท่านเหล่านี้ ข้าพระองค์นั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอเราพึงวางจิตตนไปตามอำนาจจิตของท่านเหล่านี้เท่านี้ แล้ววางจิตตนให้เป็นไปตามอำนาจจิตของท่านเหล่านี้แล กายของพวกข้าพระองค์ต่างกันก็จริงแล แต่จิตเป็นเหมือนดวงเดียวกัน พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์เป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกันไม่ทะเลาะกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันดุจนมสดกับน้ำ มองหน้ากันด้วยความชื่นบานด้วยวิธีอย่างนี้แล พระพุทธเจ้าข้า”^{๒๔}

“บรรดาพวกข้าพระองค์ผู้ที่กลับจากบิณฑบาตมาถึงก่อนก็ปูอาสนะ ตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ล้างสำหรับกับข้าวแล้วตั้งไว้ ตั้งน้ำดื่ม น้ำใช้ไว้ ผู้กลับจากบิณฑบาตภายหลัง ถ้ามีอาหารที่เป็นเดน ถ้าต้องการก็ฉันได้ ถ้าไม่ต้องการก็เททิ้งในที่ปราศจากของเซียวสด หรือล้างในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ เธอเก็บอาสนะ เก็บน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ล้างสำหรับกับข้าวแล้วเก็บไว้ เก็บน้ำดื่ม น้ำใช้กวาดโรงฉัน ผู้ใดเห็นหมอน้ำดื่ม หมอน้ำใช้ หรือหมอน้ำในวัจกุฎีว่างเปล่าก็ตักน้ำตั้งไว้ ถ้าเธอไม่อาจทำได้ พวกข้าพระองค์ก็กวักมือเรียกเพื่อนมาแล้วช่วยกันตักยกเข้าไปตั้งไว้ แต่ไม่ได้บ่นว่า เพราะเรื่องนั้นเลย และทุกๆ ๕ วัน พวกข้าพระองค์จะนั่งประชุมสนทนาธรรมตลอดคืนยืนรุ่ง พวกข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ด้วยวิธีนี้แล พระพุทธเจ้าข้า”

พระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักสารณียธรรม เนื่องจากเมื่อภิกษุมีระเบียบแบบแผนในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในขั้นต้น (สี่สสามัญญตา) รวมถึงการมีเมตตาทั้งทางกาย

^{๒๓} ม.ม.อ. ๑๒/๔๙๒/๒๙๔.

^{๒๔} วิ.ม. ๕/๔๖๖/๓๕๗-๓๕๘.

(เมตตากายกรรม) และทางวาจา (เมตตาวาจกรรม) ย่อมก่อให้เกิดทัศนคติในเชิงบวกต่อกันและกัน ก่อเกิดเป็นความรักความเข้าใจกันอย่างถ่องแท้ มีความสบายใจและความเอื้ออาทรในการร่วมแบ่งปัน สิ่งของเครื่องใช้ซึ่งกันและกัน (สาธณโภคิตา) เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ย่อมอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างชื่นบาน มีความจริงใจต่อกัน ไม่ทะเลาะวิวาทกัน นอกเหนือจากนั้นในขั้นที่ ๒ สารณียธรรมยังนำพากลุ่มคนในสังคมดังกล่าวเข้าสู่กระบวนการการพัฒนาตนผ่านหลักของไตรสิกขาต่อไป กล่าวคือ สังคมที่ติงามโดยมีศีลเป็นบาทฐาน จะเป็นสังคมที่เกื้อหนุนให้มีแต่มิตรที่แท้จริง (กัลยาณมิตร) เพื่อที่จะช่วยกันแนะนำ ชักจูงมิตรของตนให้ปฏิบัติฝึกฝนจิตใจต่อไป เมื่อมิตรเดินผิดทาง มิตรที่ดีก็จะช่วยตักเตือนและเอาใจใส่กันและกันให้พ้นจากปัญหาต่างๆ ได้ด้วยกุศลจิตที่ประกอบไปด้วยเมตตา (เมตตามโนกรรม) และเมื่อสิ้นสุดกระบวนการไตรสิกขาคือถึงขั้นสุดท้าย (ขั้นที่ ๓) ซึ่งเป็นขั้นของโลกุตตรปัญญา (ทิฎฐิสามัญญตา) ซึ่งพาสรรพสัตว์ให้พ้นจากกองทุกข์ทั้งหมดเข้าสู่สภาวะธรรมที่เป็นบรมสุข กล่าวคือ พระนิพพาน

อนึ่ง เมื่อบุคคลมีการติดต่อและมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เราก็คอยดูแลเอาใจใส่บุคคลที่อยู่รอบข้างเรา ให้ความช่วยเหลือเมื่อผู้นั้นต้องการ และแสดงกิริยาสุภาพต่อกัน ใช้คำพูดที่ดีต่อกัน พูดคำจริงไม่หลอกหลวง ไม่พูดจาเยาะเย้ยถากถาง ไม่พูดจาให้ผู้อื่นเจ็บช้ำน้ำใจ เมื่อพูดจาต่อกันด้วยดี พูดจาถนอมน้ำใจผู้ฟัง ไม่นินทาว่าร้าย ก็จะส่งผลให้ผู้ที่เราคบหาสมาคมด้วยความเชื่อถือว่าวางใจในตัวเรา และ “เมื่อเรามีสิ่งของใดๆ เราก็แบ่งปันสิ่งของให้แก่กันและกัน แม้จะเป็นของเล็กน้อย อีกทั้งดูแลเอาใจใส่สิ่งของของผู้ที่เราคบหาสมาคมด้วยเหมือนกับเป็นของของตน หากมีใครอวดคัดขาดแคลน ก็ช่วยเหลือเจือจานกันตามกำลังความสามารถ”^{๒๕} ลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นถือเป็นข้อปฏิบัติที่แสดงออกมาให้ผู้อื่นได้รับรู้ อาจมีอีกสิ่งหนึ่งที่เมื่อเรามีปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่มบุคคลใดๆ ก็อาจมีกฎระเบียบที่ถือเป็นข้อตกลงระหว่างกลุ่มนั้นๆ ที่เราต้องปฏิบัติตามเพื่อความสัมพันธ์อันดีของบุคคลในกลุ่มที่เราสังกัดอยู่ กล่าวคือเป็นการปฏิบัติตนระดับศีลในไตรสิกขา(อริศีลสิกขา) เมื่อปฏิบัติในระดับศีลได้ การดำเนินชีวิตของเราที่ชื่อได้ว่าเป็นผู้มีสติอยู่ตลอดเวลา

ต่อมา เมื่อเราปฏิบัติได้ในระดับกาย และวาจาแล้ว สิ่งที่อยู่เหนือขึ้นมา คือ ระดับจิตใจใจที่มีความรักให้แก่กัน ความรักที่เป็นรักแบบเมตตา มิใช่แบบเสนาหา ด้วยการคิดดี ประารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข แม้เราจะไม่ได้มีส่วนในความสุขนั้นก็ตาม แต่เราก็พลอยยินดีไปด้วย การไม่คาดหวังให้บุคคลอื่นต้องเป็นไปอย่างที่เราต้องการ รวมถึงการเคารพนับถือผู้ที่ควรเคารพอย่างบริสุทธิ์ใจไม่มีเรื่องผลประโยชน์แอบแฝง เมื่อมีความบริสุทธิ์ใจในสัมพันธภาพที่มีต่อกัน ก็จะมีคามผ่องใสแห่งจิต มีปิติและสุข เรียกว่ามีสมาธิเกิดขึ้นในจิตใจ (อริจิตสิกขา) เมื่อบริสุทธิ์ใจในความสัมพันธ์ระหว่างกัน ก็ส่งผลให้เกิดความราบรื่นในการติดต่อประสานงานในการทำงานร่วมกันกับผู้อื่น เพราะปราศจากอคติ และเป็นผู้ที่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ถือความคิดของตนเป็นใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็มีวิจารณ์ญาณพอที่จะวินิจฉัยได้ว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ อันจะนำไปสู่การแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทั้งทางกาย และวาจาที่ถูกต้องเหมาะสมในลำดับต่อไป อาจเรียกสิ่งนี้ว่า ปัญญา (Wisdom) ที่จะมาช่วยควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปได้อย่างราบรื่น (อริปัญญาสิกขา)

^{๒๕}วิทย์ วิศทเวทย์, จริยศาสตร์เบื้องต้น มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๐), หน้า ๘๗.

สิ่งเหล่านี้ เป็นการปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากภายใน มิใช่เป็นแค่มารยาททางสังคมที่ต้องทำเพื่อรักษา ภาพพจน์ที่ปรากฏแก่สาธารณชนเท่านั้น เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น การที่เราจะคิด พูด หรือทำการใดๆ ก็จะต้องประกอบด้วยเมตตาอย่างยั่งยืนต่อไป

สรุปว่าความสำคัญของสารณียธรรม แบ่งเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ ระดับปัจเจกบุคคล เป็นการขัด เกลาภิเลสออกจากจิตใจของบุคคลผู้ปฏิบัติ ระดับสังคม ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะนั้นๆ และเป็นกระบวนการไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ในระดับศีล ประกอบด้วย เมตตา กายกรรม เมตตา วจีกรรม สาธารณโภคี สีสสามัญญตา ระดับสมาธิ คือ เมตตา มโนกรรม และระดับปัญญา คือ ทิฏฐิ สามัญญตา

๒.๕ หลักธรรมที่สัมพันธ์กับหลักสารณียธรรม ๖

หลักธรรมที่สัมพันธ์กับหลักสารณียธรรมใน ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑) หลักธรรมที่สนับสนุนหลัก สารณียธรรม ๒) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อหลักสารณียธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๕.๑ หลักธรรมที่สนับสนุนหลักสารณียธรรม ๖

หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีอยู่มากมายหลายหมวดหมู่ เมื่อพิจารณาหลักธรรมที่เป็นไป เพื่อการอยู่ร่วมกันภายในสังคมอย่างสงบสุขและมีความสัมพันธ์โดยเข้าไปสนับสนุนหลักสารณียธรรม แล้ว สามารถนำหลักธรรมเหล่านั้นมาจัดแบ่งหมวดหมู่ออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

ก) หลักธรรมที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้หลักสารณียธรรมทำงานประสบความสำเร็จหลักธรรม ในหมวดนี้มีอยู่ ๖ ประการ ได้แก่ ๑) โยนิโสมนสิการ, ๒) ภาวนา ๔, ๓) พรหมวิหาร ๔, ๔) สังคห วัตถุ ๔, ๕) สปปุริสทาน ๘, ๖) กุศลกรรมบถ ๑๐ ดังมีรายละเอียด ต่อไปนี้

๑) โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การมนสิการโดยแยบคาย ซึ่งถือเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญเป็น อย่างมาก เปรียบเสมือน “ดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันท โยนิโสมนสิการสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”^{๒๖}

นอกจากนั้นแล้ว โยนิโสมนสิการ ยังเป็นหลักธรรมที่สำคัญระดับที่ทำให้บุคคลสามารถ พิจารณาเพื่อละวิจิกจมา คือ ความลังเลสงสัย เป็นเหตุให้กุศลธรรมเสื่อมไป เพื่อความดำรงมั่นแห่ง พระสัทธรรม เพื่อเกิดสัมมาทิฏฐิ และเพื่อให้โพชฌงค์ ทั้ง ๗ ประการเกิดขึ้น ดังพุทธพจน์ ต่อไปนี้

“...เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้วิจิกจมาที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่ เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ได้เหมือนโยนิโสมนสิการ คือ การมนสิการโดยแยบคาย นี้ เมื่อมนสิการโดยแยบคายวิจิกจมาที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็ได้...”^{๒๗}

^{๒๖} ส.ม. ๑๙/๕๕/๔๔.

^{๒๗} อัง.เอกก. ๒๐/๒๐/๔๐.

“...เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแบบคายกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป...”^{๒๘}

“...เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ฯลฯ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไป เพื่อความดำรงมั่นไม่ เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสัทธรรม...”^{๒๙}

“...เราไม่เห็นธรรมอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิตีที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแบบคาย สัมมาทิฐิตีที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น...”^{๓๐}

“...ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นเหตุอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุภายในให้โพชฌงค์ ๗ ประการเกิดขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ...”^{๓๑}

อีกประการหนึ่ง “เมื่อมนสิการโดยแบบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้โมหะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้”^{๓๒}

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุผู้เป็นพระเสขะยังไม่บรรลु ปรรณานาจะบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม เราไม่เห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ทำให้เหตุซึ่งมีอยู่ภายในตนให้มีอุปการะมากอย่างนี้เหมือนโยนิโสมนสิการ คือ การมนสิการโดยแบบคาย นี้เลย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อมนสิการโดยแบบคายย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแบบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย^{๓๓} ดังนั้น โยนิโสมนสิการ จึงเป็นหลักธรรมเพื่อดำเนินชีวิตให้งอกงามบรรลุประโยชน์สุข

สรุปว่า โยนิโสมนสิการ หมายถึง การคิดพินิจพิเคราะห์ด้วยปัญญา ซึ่งโยนิโสมนสิการสนับสนุนที่ภูมิตำมัญญดาให้ทำงานประสบความสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น

๒) ภาวนา ๔

ภาวนา หมายถึง ธรรมเป็นเหตุให้่องแผ้ว มี ๒ ประการ คือ สมถภาวนา หมายถึงการเจริญการฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ และ วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง

^{๒๘} อก.เอกก. ๒๐/๖๗/๑๒๐.

^{๒๙} อก.เอกก. ๒๐/๑๒๓/๒๑๓.

^{๓๐} อก.เอกก. ๒๐/๓๐/๓๙.

^{๓๑} ส.ม. ๑๙/๒๓๐/๑๖๐.

^{๓๒} อก.ทุก. ๒๐/๖๙/๒๗๔.

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับเต็ม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๕๗.

มีความหมายอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การเจริญ การทำให้เป็นให้มีขึ้น การฝึกอบรมการพัฒนา มีอยู่ด้วยกัน ๔ ประการ^{๓๔} ได้แก่

๑) กายภาวนา คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณมิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

อรรถกถาจารย์ ให้ความหมาย “กายภาวนา ว่าหมายถึง วิปัสสนาภาวนา กล่าวคือ เป็นภาวนาข้อที่ ๒ ในภาวนา ๒ ประการ ได้แก่ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง”^{๓๕}

๒) สีลภาวนา คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

๓) จิตตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

อรรถกถาจารย์ ให้ความหมายคำว่า “จิตตภาวนา หมายถึง สมถภาวนา กล่าวคือ เป็นภาวนาข้อที่ ๑ ในภาวนา ๒ ประการ ได้แก่ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ”

๔) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลก และชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

สรุปว่า ความหมายของ ภาวนา ๔ ได้ว่า กายภาวนา คือ การติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ด้วยดี

ศีลภาวนา คือ การประพฤติอยู่ในระเบียบวินัย

จิตตภาวนา คือ การฝึกอบรมจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย

ปัญญาภาวนา คือ การรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

การทำงานของหลักภาวนา ๔ นั้น กายภาวนาสันนิษฐาน เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และสาธารณโภคีตา สีลภาวนาสันนิษฐาน สีสสามัญญตา จิตตภาวนา สันนิษฐานเมตตามโนกรรม และปัญญาภาวนาสันนิษฐานทิวาสัญญตาให้ทำงานประสบความสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น

๓) พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร คือ อปปมัญญา หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐและปฏิบัติต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบไม่มีขอบเขต มีอยู่ ๔ ประการ^{๓๖} ได้แก่

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: มหาคณาจารย์, ๒๕๕๐), หน้า ๗๐.

^{๓๕} ม.ม.อ. ๒/๓๖๕/๑๙๒.

^{๓๖} ข.ม. ๒๙/๑๔๙/๔๐๓.

๑) เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เรามีความสุข

๒) กรุณา หมายถึง ความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์

๓) มุทิตา หมายถึง ความยินดีในเมื่อผู้อื่นมีความสุข

๔) อุเบกขา หมายถึง ความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรักเพราะชัง

สาเหตุที่ชื่อว่า อัปมัถฺญา เพราะแผ่ไปโดยไม่มีประมาณในสัตว์ในบุคคล ไม่จำกัดขอบเขต เป็นธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่า ดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตน ต่อมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ กล่าวคือ

๑) เมตตา ได้แก่ ความรัก ปรารถนาดีอยากให้เรามีความสุข มีจิตอันแผ่เมตรีและคิด ทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

๒) กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัด ความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓) มุทิตา ได้แก่ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วย อาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

๔) อุเบกขา ได้แก่ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณา เห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่ สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย และปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบ ตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษา ธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้ เสียดธรรม^{๓๗}

สรุปว่า ความหมายของพรหมวิหาร ๔ ได้ว่า

เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาให้เรามีความสุข

กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์

มุทิตา คือ ความยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรักเพราะชัง รวมทั้งรู้จักวางเฉย สงบใจมองดู เมื่อเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน

การทำงานของหลักพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขานั้นสนับสนุน สारณียธรรมในส่วนของเมตตาตามโนกรรมให้ทำงานประสบความสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น

๔) สังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ หมายถึง ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

๑) ทาน คือ การให้

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๔.

๒) เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก

๓) อตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์

๔) สมานัตตตา คือ การวางตนสม่ำเสมอ^{๓๘}

สังคหวัตถุ ทั้ง ๔ ประการ คือ ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยาในโลกนี้ และสมานัตตตาในธรรม นั้นๆ ตามสมควร เป็นธรรมที่ช่วยอุ้มชูโลกไว้ เปรียบเหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ หากไม่มี ธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็จะไม่พึงได้รับการเคารพนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่ เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ดังนั้นบัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้นำสรรเสริญ ดังตัวอย่างที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับหัตถกอุบาสกว่า

“หัตถกะ บริษัทของท่านนี้มากนัก ท่านสงเคราะห์บริษัทจำนวนมากนี้อย่างไร” หัตถก อุบาสกชาวเมืองอาฬวีกราบพูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์สงเคราะห์บริษัทจำนวนมากนี้ ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้แล้ว คือ ข้าพระองค์รู้ว่า ผู้นี้ควร สงเคราะห์ด้วยทาน ก็สงเคราะห์ด้วยทาน รู้ว่า ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยคำพูดอันไพเราะ ก็สงเคราะห์ ด้วยคำพูดอันไพเราะ รู้ว่า ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการทำประโยชน์ให้ ก็สงเคราะห์ด้วยการ ทำประโยชน์ให้ รู้ว่า ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการวางตัวสม่ำเสมอ ก็สงเคราะห์ด้วยการวางตัวสม่ำเสมอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โภคทรัพย์ในตระกูลของข้าพระองค์มีอยู่พร้อม คนทั้งหลายย่อมเข้าใจคำพูด ของข้าพระองค์ว่าควรฟัง ไม่เหมือนคำพูดของคนจน”^{๓๙}

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีละ ดีละ หัตถกะ วิธีนี้ของท่านเป็นอุบายที่จะสงเคราะห์บริษัท จำนวนมากได้ จริยอยู่ ใครก็ตามที่สงเคราะห์บริษัทจำนวนมากได้ ในอดีตกาลก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วย สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ในอนาคตกาล ก็ล้วนแต่จักสงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ ในปัจจุบัน ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล”^{๔๐}

สังคหวัตถุ ๔ จึงเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ใน สามัคคี หลักการสงเคราะห์

๑) ทาน ได้แก่ การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒) ปิยวาจา ได้แก่ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดต็มน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าว คำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดง ประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

๓) อตถจริยา ได้แก่ การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญ สาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

^{๓๘} ที.ปา. ๑๑/๓๑๓/๒๙๕.

^{๓๙} อัง.จตุกก. ๒๑/๓๒/๕๑.

^{๔๐} อัง.อภิลัก. ๒๓/๒๔/๒๖๗.

๔) สมานัตตตา ได้แก่ ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๔๑}

สรุปว่า ความหมายของสังคหัตถุ ๔ ได้ว่า

๑) ทาน คือ การให้

๒) ปิยวาจา คือ การกล่าวคำสุภาพ อ่อนหวาน สมานสามัคคี มีประโยชน์

๓) อัตถจริยา คือ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

๔) สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนเหมาะสมแก่กาลเทศะ และเสมอต้นเสมอปลาย

เมื่อก้าวโดยสรุปถึงการดำเนินงานของหลักสังคหัตถุ ๔ แล้วนั้น ทานสนับสนุนสาธารณโภคिता อุตถจริยาสนับสนุนเมตตาทายกรรม ปิยวาจาสนับสนุนเมตตาวจีกรรม และสมานัตตตาสันับสนุนศีลสามัญญตา ให้ทำงานประสบความสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น

๕) สัปปุริสทาน ๘

สัปปุริสทาน หมายถึง สัตบุรุษยอมให้ทาน คือ ให้น้ำและโภชนาที่สะอาด ให้ของที่ประณีตให้ตามกาล ให้ของที่สมควร ให้เป็นนิตย์ ในท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เป็นเขตดี บริจาคอามิสมากมายก็ไม่เดือดร้อน ท่านผู้เห็นแจ้งยอมสรรเสริญทานที่สัตบุรุษให้แล้วอย่างนี้บัณฑิตผู้มีปัญญา มีศรัทธา มีใจเสียสละ บุษาย่างนี้ ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียนเป็นสุข มีอยู่ ๘ ประการ ได้แก่

๑) สัตบุรุษยอมให้ของที่สะอาด

๒) สัตบุรุษยอมให้ของที่ประณีต

๓) สัตบุรุษยอมให้ตามกาล

๔) สัตบุรุษยอมให้ของที่สมควร

๕) สัตบุรุษยอมเลือกให้

๖) สัตบุรุษยอมให้เป็นนิตย์

๗) สัตบุรุษกำลังให้ก็ทำจิตให้ผ่องใส

๘) สัตบุรุษครั้นให้แล้วก็ดีใจ^{๔๒}

สัปปุริสทาน ๘ เป็นทานของสัตบุรุษ การให้อย่างสัตบุรุษ ได้แก่ ๑) สุจี เทติ แปลว่า ให้ของสะอาด ๒) ปณีต เทติ แปลว่า ให้ของประณีต ๓) กาลน เทติ แปลว่า ให้ของเหมาะกาล ให้ถูกเวลา ๔) กปิยัม เทติ แปลว่า ให้ของสมควร ให้ของที่ควรแก่เขา ซึ่งเขาจะใช้ได้ ๕) วิเจยย เทติ แปลว่า พิจารณาเลือกให้ ให้ด้วยวิจยญาณ เลือกของ เลือกคนที่จะให้ ให้เกิดผลเกิดประโยชน์มาก

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๔๓.

^{๔๒} อัง.อภิลักขิต. ๒๓/๓๗/๒๕๖-๒๕๗.

๖) อภินันท์ เทติ แปลว่า ให้เนื่องนิตย์ ให้ประจำ หรือสม่ำเสมอ และ ๗) ทพ จิตต์ ปสาเทติ แปลว่า เมื่อให้ ทำจิตผ่องใส (๘) ทตวา อตตมโน โหติ แปลว่า ให้แล้ว เบิกบานใจ^{๔๓}

สรุปว่า ความหมายของสัปปุริสทาน ๘ ได้ว่า เป็นการให้ของที่สะอาด ประณีต ถูกเวลา เหมาะสม ให้สิ่งที่ดี สม่ำเสมอ ขณะให้จิตผ่องใส และให้แล้วเบิกบานใจในการทำงานของหลักสัปปุริสทาน ๘ นั้น การให้ของที่สะอาด การให้ของที่ประณีตการให้ตามกาล การให้ของที่สมควร การเลือกให้ การให้เป็นนิตย์ สนับสนุนสาธารณโภคีตา ส่วนขณะที่กำลังให้ก็ทำจิตผ่องใส ครั้นให้แล้วก็ดีใจนั้น สนับสนุนเมตตามโนกรรมให้ทำงานประสบความสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น

๖) กุศลกรรมบถ ๑๐

กุศลกรรมบถ หมายถึง ความประพฤติสม่ำเสมอ มี ๓ หมวด คือ ๑) ความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ ประการ ๒) ความประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ ประการ และ ๓) ความประพฤติธรรมทางใจมี ๓ ประการ

๑) ความประพฤติธรรมทางกาย มี ๓ ประการ

๑.๑ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑฆาต และศีลตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๑.๒ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

๑.๓ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤตินอกใจในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

๒) ความประพฤติธรรมทางวาจา มี ๔ ประการ

๒.๑ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานชักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือ เห็นแก่อำมีสเล็กน้อยบ้าง

๒.๒ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ขึ้นชมยินดีเพเลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า, ๒๑๙.

๒.๓ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

๒.๔ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา

๓) ความประพฤตินิยมทางใจ มี ๓ ประการ

๓.๑ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์ อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา

๓.๒ เป็นผู้ไม่มีจิตไม่พยาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๓.๓ เป็นสัมมาทิฐิ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผลการเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ และทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณโอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก

พระพุทธองค์ตรัสเอาไว้ว่า พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติน่าเสมอ คือความประพฤตินิยมเป็นเหตุ อย่างนี้^{๔๔}

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ที่บุคคลประกอบแล้ว เมื่อลุกขึ้นจากที่นอนแต่เช้าตรู่ แม้จะจับต้องแผ่นดินก็ตาม ไม่จับต้องแผ่นดินก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดอยู่นั่นเอง แม้จะจับต้องโคลมยสกก็ตาม ไม่จับต้องโคลมยสกก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดอยู่นั่นเอง แม้จะจับต้องหญ้าเขียวสดก็ตาม ไม่จับต้องหญ้าเขียวสดก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดอยู่นั่นเอง แม้จะบำเรอไฟก็ตาม ไม่บำเรอไฟก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดอยู่นั่นเอง แม้จะประคองอัญชลินอบน้อมดวงอาทิตย์ก็ตาม ไม่ประคองอัญชลินอบน้อมดวงอาทิตย์ก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดอยู่นั่นเอง แม้จะลงน้ำวันละ ๓ ครั้งก็ตาม ไม่ลงน้ำวันละ ๓ ครั้งก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดอยู่นั่นเอง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้เป็นธรรมสะอาด และเป็นเหตุก่อให้เกิดความสะอาด จุนทะ เพราะเหตุที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ จึงปรากฏมีทั้งเทวดาและมนุษย์ หรือสุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น^{๔๕}

กุศลกรรมบถ คือ ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ ว่าโดยห้วข้อย่อ ดังนี้

๑) กายกรรม ๓ คือ การกระทำทางกาย

๑.๑ ปาณาติปาต ปหาย ฯเปฯ สพฺพปาณภูตฺตานุกมฺปี โหติ แปลว่า ละการฆ่าการเบียดเบียนมีเมตตา กรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

^{๔๔} ม.มู. ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๘.

^{๔๕} อง.ทสภ. ๒๔/๑๗๖/๓๒๔.

๑.๒ อทินนาทานัม ปหาย ฯเปฯ อทินนํ เถยยสงฆาตํ อนาถาตา โหติ แปลว่า ละอทินนาทานเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น

๑.๓ กามเมสุมิจฉาจารย์ ปหาย ฯเปฯ น จาริตตํ อาปชชิตา โหติ แปลว่า ละการประพฤตินิดในกาม ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ

๒) วจีกรรม ๔ คือ การกระทำทางวาจา

๒.๑ มุสาวาทํ ปหาย ฯเปฯ น สมฺปชานมุสา ภาสิตา โหติ แปลว่า ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จ เพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ

๒.๒ ปิสฺสณํ วาจํ ปหาย ฯเปฯ สมคฺคกรณํ วาจํ ภาสิตา โหติ แปลว่า ละการพูดคำส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี

๒.๓ มฺรฺสํ วาจํ ปหาย ฯเปฯ พหุชนมนาปา ตถารูปี วาจํ ภาสิตา โหติ แปลว่า ละคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน

๒.๔ สมฺปปลาปี ปหาย ฯเปฯ กาลวาที ภูตวาที อตถวาที อตถวาที ธมฺมาที วินยวาที นิธานวตี วาจํ ภาสิตา โหติ ฯเปฯ แปลว่า ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์ถูกกาลเทศะ

๓) มโนกรรม ๓ คือ การกระทำทางใจ

๓.๑ อนภิชฌาลุ โหติ ฯเปฯ แปลว่า ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น

๓.๒ อพฺยาปนฺนจิตฺโต โหติ ฯเปฯ สุขี อตตานิ ปรีหฺรณตุติ แปลว่า ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารถนาแต่ว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุขเถิด

๓.๓ สมฺมาทิฏฺฐิโก โหติ ฯเปฯ สยํ อภิญญา สจฺฉิกิตฺวา ปเวเทนตีติ แปลว่า มีความเห็นชอบเช่นว่า ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น^{๔๖}

สรุปว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ความประพฤติทางกาย เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤตินิดในกาม ความประพฤติทางวาจา เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูด คำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ความประพฤติทางใจไม่อยากได้ของผู้อื่น ไม่มีจิตคิดพยาบาท มีความเห็นชอบ คือ สัมมาทิฏฐิ การทำงานของหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น การละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ การละเว้นขาดจากการประพฤตินิดในกาม สนับสนุนเมตตาทายกรรม การละเว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ สนับสนุนเมตตาวจีกรรม การไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา และมีจิตไม่พยาบาทสนับสนุนเมตตามโนกรรม ส่วนสัมมาทิฏฐินั้นสนับสนุนทิฏฐิสามัญญตาให้ทำงานประสบความสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น

๒.๖ หลักธรรมที่เป็นปฎิบัติต่อหลักสาราณียธรรม ๖

หลักธรรมที่เป็นปฎิบัติต่อหลักสาราณียธรรมหมวดนี้มีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) มิตรเทียม ๔, ๒) มัจฉริยะ ๕, และ ๓) อกุศลกรรมบถ ๑๐

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๒๓๔-๒๓๕.

๑) มิตรเทียม ๔

มิตรเทียม หมายถึง ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม คือ

๑) คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

- ๑.๑ เป็นผู้ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
- ๑.๒ เสียน้อย ประโยชน์จะได้มาก
- ๑.๓ เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน
- ๑.๔ คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์

๒) คนดีแต่พูด โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

- ๒.๑ กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว
- ๒.๒ กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง
- ๒.๓ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ไม่หาประโยชน์มิได้
- ๒.๔ เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง

๓) คนพูดประจบ โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

- ๓.๑ เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม
- ๓.๒ เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม
- ๓.๓ สรรเสริญต่อหน้า
- ๓.๔ นินทาลับหลัง

๔) คนที่เป็นเพื่อนชักนำไปทางเสื่อม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

- ๔.๑ เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท
- ๔.๒ เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลา
กลางคืน
- ๔.๓ เป็นเพื่อนที่ชวนดูการเล่น
- ๔.๔ เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความ
ประมาท

ครั้นเมื่อบัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าเสีย มิตรปฏิรูป หรือ มิตรเทียม คนเทียมมิตร คนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร^{๔๗} ได้แก่

๑) คนปกอลอก คนขนเอาของเพื่อนไปถ่ายเดียว (อัญญาทัตตุหฺร) มีลักษณะ ๔ ได้แก่

- ๑.๑ คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
- ๑.๒ ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก
- ๑.๓ ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำ กิจของเพื่อน
- ๑.๔ คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์

๒) คนดีแต่พูด (วจีบรม) มีลักษณะ ๔ คือ

- ๒.๑ ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย

^{๔๗}ที่.ปา. ๑๑/๒๕๔/๒๐๗.

๒.๒ ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย

๒.๓ สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้

๒.๔ เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง

๓) คนหัวประจบ (อนุปปยภาณิ) มีลักษณะ ๔ คือ

๓.๑ จะทำชั่วก็เออออ

๓.๒ จะทำดีก็เออออ

๓.๓ ต่อหน้าสรรเสริญ

๓.๔ ลับหลังนินทา

๔) คนชวนฉิบหาย (อปายสหาย) มีลักษณะ ๔ คือ

๔.๑ คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา

๔.๒ คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน

๔.๓ คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น

๔.๔ คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน^{๔๘}

สรุปว่า ความหมายของมิตรเทียม ๔ คือ เป็นผู้ที่ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียวดีแต่พูดพูดประจบ และชักนำในทางเสื่อม หลักมิตรเทียม ๔ นี้เป็นหลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อหลักสารณียธรรม อันจะส่งผลขัดขวางทำให้การปฏิบัติตามหลักสารณียธรรมไม่ประสบความสำเร็จ

๒) มัจฉริยะ ๕

มัจฉริยะ ๕ หมายถึง ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหนความเหนียวแน่น ความปกปิด ความมีจิตหวงแหน มีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

๑) อาวาสมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ที่อยู่

๒) กุลมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ตระกูล

๓) ลามมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ลาม

๔) วัณณมัจฉริยะ คือ ตระหนี่วรรณะหรือคุณความดี

๕) ธัมมมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ธรรม^{๔๙}

มัจฉริยะ ๕ คือ ความตระหนี่ ความหวง ความคิดกีดกันไม่ให้ผู้อื่นได้ดี หรือมีส่วนร่วม ได้แก่

๑) อาวาสมัจฉริยะ คือ การตระหนี่ที่อยู่ หวงที่อาศัย เช่น ภิกษุหวงเสนาสนะ กีดกันผู้อื่นหรือผู้มีใช้พวกของตน ไม่ให้เข้าอยู่ เป็นต้น

๒) กุลมัจฉริยะ คือ การตระหนี่ตระกูล หวงสกุล เช่น ภิกษุหวงสกุลอุปัฏฐาก คอยกีดกันภิกษุอื่นไม่ให้เกี่ยวข้องได้รับการบำรุงด้วย เป็นต้น

๓) ลามมัจฉริยะ คือ การตระหนี่ลาม หวงผลประโยชน์ เช่น ภิกษุหาทางกีดกันไม่ให้ลามเกิดขึ้นแก่ภิกษุอื่น

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๑-๑๓๒.

^{๔๙} อภิ.วิ. ๓๕/๘๙๓/๕๖๑.

๔) วัฒนัจฉริยะ คือ การตระหนี่วรรณะ หวงสรวิวรรณะ คือ ผิพรรณของร่างกาย ไม่พอใจให้ผู้อื่นสวยงาม กิติ หวงคุณวิวรรณะ คือ คำ สรรเสริญคุณ ไม่อยากให้ใครมีคุณความดีมาแข่ง ตนหรือไม่พอใจได้ยินคำ สรรเสริญคุณความดีของผู้อื่น กิติ ตลอดจนแบ่งชั้นวรรณะกัน

๕) ธัมมัจฉริยะ คือ การตระหนี่ธรรม หวงวิชาความรู้ และคุณพิเศษที่ได้บรรลุ ไม่ยอมสอน ไม่ยอมบอกผู้อื่น กล่าวเขาจะรู้เทียมเท่าหรือเกินตน^{๕๐}

สรุปความหมายของมัจฉริยะ ๕ ได้ว่า เป็นผู้ที่ยังหวงหวงคนสนับสนุน หวงผลประโยชน์ หวงคุณความดี และหวงวิชาความรู้ หลักมัจฉริยะ ๕ นี้หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อหลักสารณียธรรม อันจะส่งผลขัดขวางทำให้การปฏิบัติตามหลักสารณียธรรมไม่ประสบความสำเร็จ

๓) อกุศลกรรมบถ ๑๐

อกุศลกรรมบถ ๑๐ หมายถึง ความไม่สะอาดทางกาย ๓ อย่าง ทางวาจา ๔ อย่าง และทางใจ ๓ อย่าง รวมเป็น ๑๐ อย่าง

๑) ความไม่สะอาดทางกาย ๓ อย่าง ได้แก่

๑.๑ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ หยาบฆ่า มีมือเปื้อนเลือด ปกใจอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง

๑.๒ เป็นผู้ลักทรัพย์ คือ เป็นผู้ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปล้ำใจ ของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

๑.๓ เป็นผู้ประพฤตินอกกาม คือ เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุด แม้แต่สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

๒) ความไม่สะอาดทางวาจา ๔ อย่าง ได้แก่

๒.๑ เป็นผู้พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยาน ชักถามว่า ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุ คือ เห็นแก่อำภิสเล็กน้อยบ้าง

๒.๒ เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกันขึ้นขมยินดีเพลิตเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน

๒.๓ เป็นผู้พูดคำหยาบ คือ กล่าวแต่คำที่หยาบคาย กล่าวแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคายร้ายกาจแก่ผู้อื่นกระทบกระทั่งผู้อื่น โกล่ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ

๒.๔ เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำไม่จริง พูดไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๓) ความไม่สะอาดทางใจ ๓ อย่าง ได้แก่

^{๕๐}ที่.ปา. ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

๓.๑ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา

๓.๒ เป็นผู้มิจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านั้นจงถูกฆ่า จงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศไป หรืออย่าได้มี

๓.๓ เป็นมิจฉาทิภูฏี มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี คุณบิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก

อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้แลที่บุคคลประกอบแล้ว เมื่อลุกขึ้นจากที่นอนแต่เช้าตรู่ แม้จะจับต้องแผ่นดินก็ตาม ไม่จับต้องแผ่นดินก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้เลย แม้จะจับต้องโคมัยสตกก็ตาม ไม่จับต้องโคมัยสตกก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้ แม้จะจับต้องหญ้าเขียวสดก็ตาม ไม่จับต้องหญ้าเขียวสดก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้ แม้จะบ่าเรือไฟก็ตาม ไม่บ่าเรือไฟก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้ แม้จะประคองอัญชลินอบน้อมดวงอาทิตย์ก็ตาม ไม่ประคองอัญชลินอบน้อมดวงอาทิตย์ก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้ แม้จะลงน้ำวันละ ๓ ครั้งก็ตาม ไม่ลงน้ำวันละ ๓ ครั้งก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้อยู่นั่นเอง ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้เป็นธรรมไม่สะอาด และเป็นเหตุก่อให้เกิดความไม่สะอาด

จนทะ เพราะเหตุที่ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ จึงปรากฏมีทั้งนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต หรือทุกตัวอย่างใดอย่างหนึ่งแม้^{๕๑} อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ การประพฤติทางกาย ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม การประพฤติทางวาจา ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพื่อเจ้อ การประพฤติทางใจ ได้แก่ การอยากได้ของผู้อื่น การมิจิตพยาบาท และการมีความเห็นผิด คือ มิจฉาทิภูฏี

หลักอกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการองค์ธรรมดังกล่าวจึงมีลักษณะสัมพันธ์กับหลักสารณียธรรมโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วใน “หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่สนับสนุนสารณียธรรม” กล่าวคือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกามเป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตาทายกรรม การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพื่อเจ้อเป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตาวจีกรรม การเพ่งเล็งอยากได้ของเขา และมีจิตพยาบาทเป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตามโนกรรม ส่วนมิจฉาทิภูฏีนั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อ ทัฏฐีสามัญญตา ซึ่งหลักอกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้เป็นปฏิปักษ์ต่อหลักสารณียธรรม อันจะส่งผลขัดขวางทำให้การปฏิบัติตามหลักสารณียธรรมไม่ประสบความสำเร็จ

สรุปว่า หลักสารณียธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ธรรมอันเป็นเหตุให้ระลึกลึถึงกัน ธรรมที่มีอุปการะมาก ทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน ประกอบด้วย เมตตาทายกรรมเมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม สาธารณโภคิตา สีสามัญญตา ทัฏฐีสามัญญตา ซึ่งมีความสำคัญทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับสังคม และในฐานะเป็นกระบวนการของไตรสิกขา หลักธรรมที่สัมพันธ์กับหลักสารณียธรรมมี ๒ ลักษณะ คือ หลักธรรมที่สนับสนุนและหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หลักธรรมที่สนับสนุน แบ่งออกเป็น ๒ หมวดหมู่ คือ

^{๕๑}ม.ม. ๑๒/๔๔๐/๔๗๓-๔๗๕.

๑) หลักธรรมที่สนับสนุนให้หลักสารณียธรรมทำงานประสบความสำเร็จ ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ภาวนา ๔ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ สัมปยุตตธาน ๘ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ๒) หลักธรรมที่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้หลักสารณียธรรมทำงานได้ประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็วและราบรื่นยิ่งขึ้น ได้แก่ มิตรแท้ ๔ และ กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการสุดท้าย คือ หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อหลักสารณียธรรม ได้แก่ มิตรเทียม ๔ มัจฉริยะ ๕ และอกุศลกรรมบถ ๑๐

บทที่ ๓ ความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

การวิจัยบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ศึกษาเกี่ยวกับความหมาย ประเภท สาเหตุและผลกระทบของความรุนแรง ตามขอบเขตของหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้

๓.๑ ความหมายของความรุนแรง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ให้ความหมายของ คำว่า ความรุนแรง หมายถึง หนักมาก เกินปกติ^๑ มีนักปราชญ์หลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า ความรุนแรง ซึ่งได้รวบรวมไว้ ดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายและลักษณะของความรุนแรง

องค์การสหประชาชาติ^๒ ได้ให้ความหมายของความรุนแรงว่า เป็นการกระทำใดๆ ที่เป็นเหตุหรือเป็นสิ่งที่โน้มน้าวให้เกิดความทุกข์ทรมานแก่เยาวชน โดยการทำร้ายร่างกายการลวนลามทางเพศ การทำร้ายทางเพศหรือการทำร้ายทางจิตใจ รวมทั้งการกระทำที่เป็นการขู่เข็ญคุกคาม และการลิดรอนสิทธิเสรีภาพทั้งในที่สาธารณะและชีวิตส่วนตัว พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้แรงบังคับทางกายภาพด้วยความจงใจ หรือเจตนาให้เกิดความเสียหายต่อทรัพย์สิน เกิดการบาดเจ็บหรือทำให้เสียชีวิต ส่วน ชัยวัฒน์ สถาอานนท์ กล่าวไว้ว่า “ความรุนแรง (Violence) หมายถึง การกระทำที่รุนแรง ล่วงละเมิดซึ่งตั้งใจให้เกิดการบาดเจ็บ ทำลาย หรือเป็นอันตรายต่อบุคคล ทรัพย์สิน สัตว์ พฤติกรรมในเชิงทำลายเหล่านี้ ถูกมองว่าเป็นความรุนแรง”^๓

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization)^๔ ได้นิยามความหมายของความรุนแรงไว้ว่า ความรุนแรง หมายถึง การจงใจใช้กำลังหรืออำนาจทางเพศเพื่อข่มขู่หรือกระทำต่อตนเองต่อผู้อื่น ต่อกลุ่มบุคคลหรือชุมชน ซึ่งมีผลทำให้เกิดหรือมีแนวโน้มที่จะมีผลให้เกิดการบาดเจ็บ ตายหรือเป็นอันตรายต่อจิตใจ หรือเป็นการยับยั้งการเจริญงอกงามหรือการกีดกันหรือปิดกั้นทำให้สูญเสียสิทธิ

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีพับลิเคชั่นส์), หน้า ๙๖๑.

^๒องค์การสหประชาชาติ, ความหมายของความรุนแรง, (กรุงเทพมหานคร : องค์การสหประชาชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๙๖๑.

^๓ชัยวัฒน์ สถาอานนท์, ความรุนแรงซ่อน/หาสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๘.

^๔อรสา ไชวินทะ, รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความรุนแรงในครอบครัวในพื้นที่ ๔ ภาคของประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามเจริญพาณิชย์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

บางประการ และขาดการได้รับในสิ่งที่จะได้รับ นอกจากนี้คำนิยามยังเกี่ยวข้องกับคำว่า การใช้อำนาจ นอกเหนือไปจากการใช้กำลังทางกาย เพื่อกระทำต่อผู้อื่น ทำให้ความหมายของคำว่าความรุนแรงมีขอบเขตกว้างขึ้น และเห็นภาพการกระทำที่ชัดเจนขึ้นครอบคลุมถึงผลของการกระทำที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ รวมทั้งการคุกคามและการข่มขู่ด้วย การใช้อำนาจยังหมายถึงการละเว้นไม่ปฏิบัติหรือการปล่อยปละละเลยไม่ปฏิบัติ ยังผลทำให้เกิดความรุนแรงอย่างเห็นได้ชัดจากการกระทำนั้น ซึ่งประเภทของความรุนแรงมีอยู่ด้วยกัน ๓ ประเภท คือ ๑) ความรุนแรงต่อตนเอง ๒) ความรุนแรงระหว่างบุคคล และ ๓) ความรุนแรงระหว่างกลุ่ม โดยรายละเอียด ดังนี้

๑) ความรุนแรงต่อตนเอง (Self-directed Violence) หมายถึง ลักษณะความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากบุคคลกระทำต่อตนเอง ความรุนแรงกลุ่มนี้ยังสามารถแบ่งย่อยเป็น ๒ ประเภทที่ เฉพาะเจาะจงได้ คือ ๑) พฤติกรรมการฆ่าตัวตายซึ่งรวมทั้งความคิดฆ่าตัวตาย ความพยายามฆ่าตัวตายและการฆ่าตัวตายอย่างถาวร ๒) พฤติกรรมการทำร้ายตนเอง หมายถึง การกระทำให้ตนเองบาดเจ็บและพฤติกรรมทำร้ายตนเองอื่นๆ ที่มุ่งร้ายหรือทำให้ตนเองอยู่ในภาวะเสี่ยงอันตราย แต่ไม่จำเป็นต้องมีผลถึงเสียชีวิต

๒) ความรุนแรงระหว่างบุคคล (Interpersonal Violence) หมายถึง ความรุนแรงที่กระทำโดยบุคคลอื่นหรือกลุ่มบุคคลอื่น ความรุนแรงกลุ่มนี้สามารถแบ่งย่อยเป็น ๒ ประเภทที่ เฉพาะเจาะจงได้ คือ ๑) ความรุนแรงในครอบครัว หมายถึง ความรุนแรงที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกในครอบครัว คู่สมรสที่ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นเฉพาะภายในบ้านเท่านั้น ได้แก่ ความรุนแรงต่อเด็ก (Child abuse) ความรุนแรงระหว่างสามีภรรยา (Intimate Partner Violence) และความรุนแรงต่อผู้สูงอายุ (Elder Abuse) ๒) ความรุนแรงในชุมชน หมายถึง ความรุนแรงที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลภายนอกบ้านที่คุ้นเคยกัน หรือเกิดจากบุคคลที่รู้จักกันโดยไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันหรือเกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องกันหรือคนแปลกหน้า ได้แก่ ความรุนแรงที่เกิดจากการร่วมกระทำผิดตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป การใช้ความรุนแรงทางเพศ การข่มขืนโดยคนแปลกหน้า การใช้ความรุนแรงแบบสุ่มกระทำต่อใครก็ได้ การใช้ความรุนแรงทางกายระหว่างวัยรุ่น ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในคูรััก และความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสถานที่หรือสถาบันต่างๆ ได้แก่ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในโรงเรียนในที่ทำงานหรือโรงงาน ได้แก่ การลวนลามทางเพศ และความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสถานพยาบาลคนชรา ได้แก่ การทอดทิ้งไม่ดูแลและการทุบตี

๓) ความรุนแรงระหว่างกลุ่ม (Collective Violence) หมายถึง ความรุนแรงที่กระทำโดยกลุ่มบุคคลกลุ่มใหญ่ เป็นความรุนแรงที่เกิดจากรัฐหรือประเทศ ซึ่งอาจเป็นการใช้ความรุนแรงโดยแอบแฝงอยู่ในรูปแบบของการใช้กฎหมายทางสังคมเป็นเครื่องมือในการก่อให้เกิดผลเสียต่อบุคคลและความไม่เท่าเทียมกันหรือเลือกปฏิบัติระหว่างเพศ เป็นต้น ซึ่งความรุนแรงกลุ่มนี้สามารถแบ่งย่อยเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๓.๑ ความรุนแรงทางสังคม หมายถึง การใช้ความรุนแรงในประเด็นปัญหาทางสังคมได้แก่ การกระทำอาชญากรรมการใช้ความรุนแรงที่เกิดจากความเกลียดชังเหยียดผิวดังหรือเหยียดเชื้อชาติ กลุ่มชน (Hate Crimes) การกระทำของผู้ก่อการร้าย (Terrorist Acts) หรือการใช้ความรุนแรงโดยกลุ่มประท้วง (Mob Violence)

๓.๒ ความรุนแรงทางการเมือง หมายถึง การใช้ความรุนแรงที่เกิดจาก สงคราม ความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงของรัฐ หรือความรุนแรงที่เกิดจากคนกลุ่มใหญ่ ได้แก่ การข่มขืนระหว่างสงครามและการใช้ความรุนแรงที่มีผลต่อร่างกายและจิตใจในกิจการของสงคราม เช่น การทรมานเชลยทางการเมือง เป็นต้น

๓.๓ ความรุนแรงทางเศรษฐกิจ หมายถึง การใช้ความรุนแรงโดยกลุ่มคน กลุ่มใหญ่ที่หวังผลทางเศรษฐกิจ รวมทั้งกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการล้มเหลวทางเศรษฐกิจ การโจมตีทางเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดผลลบด้านเศรษฐกิจทั้งทางตรงและทางอ้อม การปฏิบัติที่ไม่ใช่บริการที่จำเป็น การกระทำที่ก่อให้เกิดการแตกแยกทางเศรษฐกิจ มูลเหตุจูงใจให้เกิดการใช้ความรุนแรงในกลุ่มนี้อาจเกิดจากแรงจูงใจเพียงประเด็นเดียวหรือหลายๆ ประเด็นรวมกันก็ได้^๕

สรุปว่า ความรุนแรงในความหมายขององค์การอนามัยโลก ก็คือ ความรุนแรงที่เน้นเรื่องของเจตนาเป็นหลักการสำคัญที่บุคคลพึงกระทำต่อตนเองมีการทำร้ายตนเอง ฆ่าตนเอง การกระทำ ความรุนแรงที่กระทำต่อผู้อื่นหรือระหว่างบุคคลมีการกระทำ ความรุนแรงต่อสามีภรรยาบุตร และ ความรุนแรงระหว่างกลุ่มมีความรุนแรงทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจซึ่งมีผลต่อการบาดเจ็บ ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และทางเพศ รวมทั้งเป็นการกีดกัน ปิดกั้นสิทธิของบุคคลตามหลักมนุษยชน

๓.๒ ความหมายของความรุนแรงในครอบครัว

ความรุนแรงในครอบครัวในทัศนะต่างๆ ไป พบว่า ได้มีผู้ให้แนวคิดเรื่องความรุนแรงในครอบครัวไว้อย่างหลากหลายด้วยกัน ซึ่งมีทั้งแนวความคิดของนักวิชาการ และนักกฎหมาย เป็นต้น โดยต่างก็ได้ให้แนวคิดเรื่องความรุนแรงในครอบครัว ดังต่อไปนี้

ความรุนแรงในครอบครัวตามพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำ ความรุนแรงในครอบครัว คือ การกระทำใดๆ โดยมุ่งประสงค์ให้เกิดอันตรายแก่ร่างกาย จิตใจหรือสุขภาพ หรือกระทำโดยเจตนาในลักษณะที่น่าจะก่อให้เกิดอันตรายแก่ร่างกายจิตใจ หรือสุขภาพของบุคคลในครอบครัว หรือบังคับหรือใช้อำนาจครอบงำผิดคลองธรรมให้บุคคลในครอบครัวต้องกระทำการ ไม่กระทำการ หรือยอมรับการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดโดยมิชอบ แต่ไม่รวมถึงการกระทำที่เป็นการกระทำโดยประมาท และได้กำหนดให้ “บุคคลในครอบครัว” ได้แก่ บุคคลดังต่อไปนี้ ๑) คู่สมรส คือ คู่สมรสที่จดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย ๒) คู่สมรสเดิม คือ คู่สมรสที่เคยสมรสกันตามกฎหมายและได้จดทะเบียนหย่าขาดจากกันแล้ว ๓) ผู้ที่อยู่กินหรือเคยอยู่กินฉันสามีภรรยา โดยมีได้จดทะเบียนสมรส ๔) บุตร คือ ผู้สืบสันดานตามความเป็นจริง ๕) บุตรบุญธรรม ๖) สมาชิกในครอบครัว รวมทั้งบุคคลใดๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยและอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ซึ่งตามความหมายดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดเรื่องความรุนแรงในครอบครัวว่า การกระทำ ความผิดอันเป็นความรุนแรงในครอบครัว ที่กระทำต่อเฉพาะบุคคล ดังกล่าวข้างต้นเท่านั้นที่จะเป็นการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว ดังนั้น จึงไม่รวมถึงบุคคลที่ต้องพึ่งพาอาศัยหรืออยู่ในครัวเรือนเดียวกันโดยสัญญา เช่น คนรับใช้ หรือลูกจ้าง เป็นต้น หมายความว่า การกระทำใดที่

^๕ องค์การสหประชาชาติ, ความหมายของความรุนแรง, อ้างแล้ว, หน้า ๙๗๐-๙๘๐.

แม้ว่าจะเป็นการกระทำความรุนแรงในครอบครัวหากได้กระทำต่อคนรับใช้หรือลูกจ้าง การพิจารณาความผิดต้องเป็นไปตามประมวลกฎหมายอาญา

ความรุนแรงในครอบครัวในทัศนะของคาร์ก แมรี เจ (Clark Maary J.) ให้แนวคิดความรุนแรงในครอบครัวไว้ว่า “เป็นการกระทำด้วยความตั้งใจทำร้ายร่างกายและจิตใจคู่สมรส”^๖ ส่วน สเตราส์ และคณะ ก็ได้ให้แนวคิดเรื่องนี้เช่นเดียวกันว่า “เป็นการกระทำที่ทำให้เกิดการบาดเจ็บต่อร่างกายและจิตใจระหว่างสามีและภรรยา”^๗

ไพร์ตัน พลุกษชาติคุณากร กล่าวว่า การทำร้ายคู่ครองหรือคู่สมรสว่าเป็นการกระทำต่อคู่ครองอย่างไม่ถูกต้อง การกระทำดังกล่าวอาจมีระดับความรุนแรงต่างกัน เช่น ตบ ผลัก เตะ ถีบ เค้นคอก หุบตีรุนแรง อาจทำให้ร่างกายบาดเจ็บ เช่น กระดูกหัก มีเลือดออกในช่องท้อง ปอดอาจมีดับหรือมีน้ำมูก และมืออาการบาดเจ็บของสมอง เป็นต้น^๘

กล่าวโดยสรุปแนวคิดเรื่องความรุนแรงในครอบครัวในทัศนะต่างๆ ไปมองว่า ความรุนแรงในครอบครัวจะเจาะจงเฉพาะสมาชิกในครอบครัวตามที่กฎหมายกำหนดเท่านั้น คือ ๑) คู่สมรส คือ คู่สมรสที่จดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย ๒) คู่สมรสเดิม คือ คู่สมรสที่เคยสมรสกันตามกฎหมายและได้จดทะเบียนหย่าขาดจากกันแล้ว ๓) ผู้ที่อยู่กินหรือเคยอยู่กินฉันสามีภรรยาโดยมิได้จดทะเบียนสมรส ๔) บุตร คือ ผู้สืบสันดานตามความเป็นจริง ๕) บุตรบุญธรรม ๖) สมาชิกในครอบครัว รวมทั้งบุคคลใดๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยและอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ดังนั้น จากแนวคิดนี้เอง ลูกจ้าง คนรับใช้ เมื่อถูกกระทำความรุนแรงในครอบครัวจึงไม่จัดอยู่ในขอบเขตของความรุนแรงในครอบครัว โดยความรุนแรงดังกล่าวมีลักษณะทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีการตบ ผลัก เตะ ถีบ เค้นคอก หุบตีรุนแรง อาจทำให้ร่างกายบาดเจ็บ เช่น กระดูกหัก มีเลือดออกในช่องท้อง ปอดอาจมีดับหรือมีน้ำมูก และมืออาการบาดเจ็บของสมอง เป็นต้น

๓.๒.๑ สาเหตุแห่งความรุนแรงในครอบครัว

ความรุนแรงอันจะก่อความเสียหายให้กับครอบครัวคือคนในครอบครัว และสังคมนั้นในทางพระพุทธศาสนาได้มองไปถึงสาเหตุหลักใหญ่ กล่าวคือ

๑) องค์ประกอบภายใน

ก) สภาพจิตฝ่ายร้าย ๓ สิ่ง ที่อยู่เบื้องหลังการผลักดันพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ได้แก่

^๖Clark Mary J., *Nursing in The Community*, อ้างใน พระครูสมุห์ธนโชติ จิระมโฆ (เขื่อนเพชร) “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีในการปัญหาความรุนแรงของเยาวชน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖, หน้า ๑๘.

^๗Straus Murray, *The Social Causes of Husband-Wife Violence*, อ้างใน แม่ชีวงเพชร คงจันทร์, “การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕, หน้า ๓๕.

^๘ไพร์ตัน พลุกษชาติคุณากร, *จิตเวชศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : ม.ป.พ., ๒๕๓๔), หน้า ๒๖๙-๓๗๖.

๑) ตัณหา คือ ความอยากเสพ อยากบริโภค เพื่อบำเรอความสุขกายสุขใจ และหาประโยชน์ใส่ตน

๒) มานะ คือ ความต้องการยิ่งใหญ่หรืออำนาจเหนือผู้อื่น และ

๓) ทิฏฐิ คือ แนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม หรือความยึดถือในอุดมการณ์ต่างๆ

ตัณหา มานะ และทิฏฐินี้ เรียกรวมกันว่า “ปัญญะ” คือ กิเลสเครื่องเนิ่นช้า ที่เป็นตัวการก่อปัญหาความยุ่งยาก เตือดร้อน เพิ่มขยายทุกข์^๙ ทำให้มนุษย์เกิดมิจฉาทิฏฐิ คือความคิดเห็นหรือความเข้าใจในทางผิดๆ และตกเป็นทาสของอารมณ์ร้ายต่างๆ อาทิ อารมณ์ชกนាំให้ ใครให้รัก ให้อายได้ ได้แก่ รากะ โลภะ อิจฉาริษยา (อยากได้) โทสะ (โกรธ) โมหะ (หลงผิด)

ข) การมีอคติ^{๑๐} อันเป็นต้นเหตุแห่งความไม่สามัคคีปรองดองกัน ไม่ว่าจะในระดับครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ และเป็นเหตุแห่งความแตกร้าวนำสู่ความรุนแรงต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นตามมา ได้แก่

๑) ฉันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะชอบ เมื่อรักกันชอบกันก็มักจะคล้อยตามกัน จนลืมนึกใส่ใจในเรื่องความถูกต้องชอบธรรม ทำให้เป็นคนมีวิจรรย์ญาณในการวินิจฉัยผิดพลาดได้ เกิดเป็นความขัดแย้งอยู่ในใจลึกๆ เพราะขัดกับสำนึกในความเป็นธรรม และสั่งสมนิสัยเห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ ไม่ใส่ใจผู้อื่น เป็นต้น

๒) โทสาคติ คือ ลำเอียงเพราะชัง ในทางตรงข้ามเมื่อไม่ชอบใคร ก็มักตั้งแง่รังเกียจไว้ในใจ ดังนั้นไม่ว่าคนที่เราชังจะดีเพียงไร ก็ยากที่จะเห็นความดีของเขา หรือถ้าเห็นก็มักอิจฉาริษยาเกิดปฏิกิริยาอยู่ในใจไปเพิ่มเติมความชิงชังมากขึ้น สะสมเป็นพยาบาทในใจลึกๆ ได้

๓) โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะหลง ความไม่รู้เป็นต้นเหตุแห่งความลุ่มหลงทั้งปวง โดยเฉพาะในครอบครัว หากขาดความเอาใจใส่แม้ในเรื่องเล็กน้อย เมื่อเกิดความขัดแย้งใดๆ ขึ้นมาแต่ขาดข้อมูลที่ถูกต้อง ก็มักจะตัดสินใจตามอำเภอใจตามมุมมองและแง่คิดของตน ซึ่งเมื่อผิดพลาดย่อมเพิ่มแรงกดดันให้สมาชิกทุกคน จนเกิดเป็นความแตกแยกมากขึ้นต่อไป

๔) ภัยาคติ คือ ลำเอียงเพราะกลัว เนื่องจากมีอคติอยู่ในใจทำให้ขาดความเที่ยงธรรมไม่ยึดธรรมเป็นที่พึ่ง ตัดสินใจสิ่งใดไม่รอบคอบ เมื่อต้องเผชิญหน้ากับปัญหาที่ต้องเสี่ยง หรือกับบุคคลที่ไม่น่าไว้วางใจเกิดความระแวงหวาดกลัว ก็มักจะยอมๆ ไปก่อนแบบขอไปที ไม่ตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดตามมาในภายหลัง ก็ยอมสร้างความกดดันให้สมาชิกครอบครัวต้องหวั่นไหวไปด้วย ไม่มีความมั่นใจในความเป็นธรรมใดๆ ก่อความขัดแย้งในใจสะสมจนกลายเป็นความรุนแรงได้

ค) มูลเหตุสำคัญอีก ๖ ประการ

๑) เป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธ : จึงไม่เคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน

๒) เป็นผู้มักลบหลู่ ชอบตีเสมอ : จึงไม่ใคร่จะให้เกียรติกัน เพราะถือเป็นสิทธิเสมอภาคของตน

๓) เป็นผู้มักริษยา มีความตระหนี่ : จึงไม่รู้จักเสียสละอารมณ์ให้กัน ขัดแย้งกันง่ายสามารถสะสมเป็นความรุนแรงได้

^๙ ส.ข. ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^{๑๐} อัง.จตุกก. ๒๑/๑๗/๒๙.

๔) เป็นผู้มักโอ้อวด มีมารยา : บางครั้งอาจไม่มีเจตนาแต่ทำให้อีกฝ่ายเสียหน้ารู้สึกตนเองด้อยกว่า จึงเป็นที่มาแห่งความขัดแย้งที่นำไปสู่ความรุนแรงได้

๕) เป็นผู้มีความปรารถนาเลวทราม มีความเห็นผิด : อาจมีรสนิยมและความต้องการที่ไม่ตรงกัน เข้าใจไม่ตรงกันเห็นผิดกัน จึงเป็นที่มาแห่งความขัดแย้งที่นำไปสู่ความรุนแรงได้

๖) เป็นผู้ยึดมั่นในความเห็นของตน : ทำให้เกิดความตื้อตันอย่างแน่นแฟ้น คลายได้ยากกลายเป็นมิจฉาปฏิฐิติที่แก้ไขได้ยาก ย่อมนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงได้^{๑๑}

๓.๒.๒ องค์ประกอบภายนอก

ก) สิ่งแวดล้อมที่ทำให้คนในครอบครัวแตกความสามัคคี : มีอาทิ ข่าวสารเกี่ยวกับชนวนแห่งความขัดแย้งในเรื่องต่างๆ เช่น การเมือง สิทธิสตรีที่ด้อยกว่าบุรุษ กฎหมายที่ปราศจากความเป็นธรรม ฯลฯ ที่คนในครอบครัวมิได้ไตร่ตรองด้วยสติปัญญาให้ดีเสียก่อนที่จะปักใจเชื่อและหากความเชื่อนั้นแตกต่างกัน ก็ทำให้เกิดความขัดแย้ง หากมีมากและจัดการไม่ได้ก็ ประทุเป็นความรุนแรงได้ หรืออาจเกิดจากบุคคลอื่นที่มีเหตุให้ผูกอาฆาต เช่น หญิงชู้หรือชายชู้ หรือบุคคลที่สามที่ยังให้คนในครอบครัวแตกแยกกัน เป็นต้น

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายถึงเหตุที่ทำให้บุคคลผูกอาฆาตบุคคลอื่นไว้ใน อาฆาตวัตถุสูตร ว่ามี ๙ ประการ ดังนี้

- ๑) บุคคลนั้นได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตน
- ๒) บุคคลนั้นกำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตน
- ๓) บุคคลนั้นจะทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตน
- ๔) บุคคลนั้นได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของตน
- ๕) บุคคลนั้นกำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของตน
- ๖) บุคคลนั้นจะทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของตน
- ๗) บุคคลนั้นได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของตน
- ๘) บุคคลนั้นกำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของตน
- ๙) บุคคลนั้นจะทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของตน^{๑๒}

เหตุแห่งการผูกอาฆาต ทั้ง ๙ ประการนี้ ก็มีได้ยกเว้นสำหรับคนในครอบครัวในยุคโลกาภิวัตน์นี้ โดยเฉพาะเมื่อมีองค์ประกอบภายนอกอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น สภาพเศรษฐกิจที่ฝืดเคือง ค่าครองชีพที่สูงขึ้น รวมถึงการหลงระเริงในอบายมุข ๖ ได้แก่ การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือ สุราเมรัย การหมกมุ่นในการเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร และ การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน ซึ่งพฤติกรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นเหตุแห่งความประมาทและเป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย เป็นต้น หากคน

^{๑๑}ที่.ปา. ๑๑/๓๒๕/๓๓๒-๓๒๔.

^{๑๒}อง. ฉก.ก. ๒๒/๓๓๔/๔๒๒.

ในครอบครัวขาดความสันโดษ หรือขาดอุเบกขาในการดำเนินชีวิตครอบครัวท่ามกลางองค์ประกอบเหล่านี้ และต่างก็เรียกร้องจากคนในครอบครัวให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการโดยไม่คำนึงถึงฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวว่า จะสามารถเอื้อให้ได้หรือจะทำให้ครอบครัวเดือดร้อนหรือไม่ ก็ย่อมเป็นเหตุนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกัน และอาจนำไปสู่ความรุนแรงได้

ข) ความเหลื่อมล้ำ ในสังคม : สังคมอินเดียช่วงรอยต่อระหว่างฮินดู กับ พระพุทธศาสนา ได้มีการวางรูปแบบโครงสร้างทางสังคม ด้านการเมืองและการปกครอง โดยอิงหลักศาสนา คือ เรื่องวรรณะ ๔ ประกอบด้วย

- ๑) กษัตริย์ คือ ชนชั้นปกครองหรือนักรบ
- ๒) พราหมณ์ คือ ชนชั้นนักบวช เจ้าพิธี เจ้าลัทธิ พวกพราหมณ์
- ๓) แพศย์ คือ ชนชั้นพ่อค้า กสิกร
- ๔) ศูทร คือ ชนชั้นต่ำ พวกทาสกรรมกร

แต่ละวรรณะเกิดจากการสร้างสรรค์คือวัยละส่วนต่างๆ ของพระพรหมแตกต่างกันออกไป คือ สร้างพราหมณ์จากส่วนหัวส่วนปาก สร้างกษัตริย์จากส่วนลำตัว สร้างแพศย์จากส่วนสะโพก และสร้างศูทรจากเท้า

ความแตกต่างทางระบบวรรณะย่อมทำให้เกิดความรังเกียจเดียดฉันท์ในผู้ที่มีวรรณะสูงกว่า ต่อผู้ที่มีวรรณะต่ำกว่า ความขัดแย้งที่เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดความรุนแรงได้ย่อมเกิดได้ง่าย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระสิทธัตถะ โคตมะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ถือได้ว่าเป็นการเปิดมิติใหม่แห่งความเสมอภาคทางสังคม โดยพระพุทธเจ้ามิได้จำกัดในเรื่องชนชั้นวรรณะของชายที่จะเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด และแม้พระพุทธองค์เองก็ได้ทรงแสดงถึงความเป็นผู้มีอำนาจบาตรใหญ่เหนือพระสงฆ์สาวกรูปใดๆ

ดังตัวอย่างที่ว่า ในช่วง ๑๒ พรรษาแรก ยังไม่มีการบัญญัติสิกขาบทเป็นระบบ วิถีชีวิตของพระภิกษุ สงฆ์สาวก ยึดตามแบบอย่างที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติมาใน ๒๐ พรรษาแรกของการบำเพ็ญพุทธกิจ ๔๕ พรรษา โดยพระองค์ยังไม่มีพระภิกษุที่เป็นอุปัฏฐากเป็นการเฉพาะ (ขณะนั้นพระอานนทยังไม่ได้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธองค์) ภิกษุที่รับใช้พระพุทธองค์มีหลายรูปอยู่ที่ว่ารูปไหนสะดวก พระองค์ก็ให้รูปนั้นช่วยถือบาตร ถือจีวร ประณินิตส่วนพระองค์บ้าง รูปไหนว่างก็ทรงใช้รูปนั้น บางครั้งพระพุทธองค์เสด็จไปธูระ ก็รับสั่งให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งถือบาตรและจีวรของพระองค์ตามไป แต่หากบังเอิญพระภิกษุรูปนั้นว่างเพียงครึ่งระยะทาง มีธูระที่อื่นต่อ พระภิกษุรูปนั้นก็ถวายบาตรและจีวรคืนแก่พระพุทธองค์ แล้วเดินจากไปก็มี โดยที่พระพุทธองค์ก็ได้ทรงกริ้วแต่อย่างใด เพียงต้องทรงหาภิกษุรูปอื่นให้มาทำหน้าที่แทนรูปที่ติดธุระ จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ มีลักษณะเป็นอิสระต่อกัน แต่ก็เชื่อว่าพระภิกษุสงฆ์จะขาดความเคารพยำเกรงในพระพุทธองค์ ลักษณะความสัมพันธ์ที่พระพุทธเจ้าในฐานะผู้สอนสั่งธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แก่สงฆ์สาวก แสดงให้เห็นถึงบรรยากาศแห่งความเป็นอยู่ร่วมกันในลักษณะครอบครัว พระพุทธองค์ทรงเปรียบเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ให้อิสระแก่สมาชิกครอบครัวในเรื่องของความเป็นส่วนตัว โดยพระพุทธองค์มิได้ทรงบีบบังคับให้สมาชิกครอบครัวต้องมาคอยพะเน้าพะนอตามใจพระพุทธองค์แต่อย่างใด พระพุทธองค์มิได้ถือในอำนาจราชศักดิ์แห่งความเป็นผู้อยู่เหนือเวไนยสัตว์ที่จะกระทำการใดๆ ก็ได้ตามพระราชหฤทัยแต่อย่างใด

๓.๒.๓ การป้องกันและแก้ไขความรุนแรงระหว่างสามีและภรรยา

หลักการป้องกันและแก้ไขความรุนแรงที่ดีนั้น ทั้งสองฝ่ายต้องมีความเพียรพยายามที่จะประคับประคองชีวิตคู่ที่ต้องร่วมมือร่วมใจในการสร้างครอบครัวเดียวกันให้คงอยู่ได้ตลอดไปด้วยการปฏิบัติตนต่อไปนี้

๑) ก่อนการตกลงปลงใจอยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยา : หญิง-ชาย ควรศึกษากันให้รอบคอบก่อนในเรื่องของความเป็นผู้มีหลักธรรมมากน้อยเข้ากันได้มากพอที่จะใช้ชีวิตร่วมกันได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนหรือไม่ โดยใช้เบญจศีล-เบญจธรรม เป็นเกณฑ์วัดให้เข้ากับหลักธรรมในการเป็นคู่สร้างคู่สม^{๑๓} ด้วยความมีศรัทธาในเบญจศีล-เบญจธรรมเสมอกัน ความมีพื้นฐานในเบญจศีล-เบญจธรรม เสมอกัน การมีจาคะเสมอกันในเรื่องของความมีเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจเกื้อกูลกัน เสมอกันตามหลักเบญจธรรมข้อเมตตากรุณา การมีสติปัญญาเสมอกันตามหลักของความเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ มีความรอบคอบในการดำเนินชีวิตตามหลักเบญจศีล-เบญจธรรม มากน้อยเพียงใด เป็นต้น หากดูท่าจะห่างไกลกันมาก ก็ไม่ควรอยู่ร่วมกัน เป็นการป้องกันความขัดแย้งที่ไม่สร้างสรรค์ อันจะนำสู่ความรุนแรงได้ในภายภาคหน้า

๒) สามีภรรยาควรตักเตือนกันเป็นประจำใน “หลักประกัน ๕ ประการ” คือ เบญจศีล-เบญจธรรม สามารถนำมาสร้างเป็นหลักประกันที่จะไม่สร้างรอยร้าวให้เกิดขึ้นต่อกันระหว่างสามีภรรยา เพื่อสร้างความไว้วางใจให้แก่กันและกัน ได้แก่

หลักประกันประการที่ ๑ : ต่างฝ่ายต่างต้องไม่สร้างความโหดร้ายรุนแรงขึ้นในจิตใจของกันและกันโดยการตั้งจิตไว้ในความเมตตากรุณา มีความรักใคร่ปรารถนาดีและสงสารเห็นใจอีกฝ่ายเสมอ ในฐานะที่ได้ตัดสินใจใช้ชีวิตร่วมกันเหมือนลงเรือลำเดียวกันแล้ว เพื่อป้องกันปัญหาการใช้กำลังข่มเหงทำร้ายร่างกายกันซึ่งมีผลเป็นความบาดเจ็บทั้งร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะสามีต้องให้หลักประกันแก่ภรรยาให้มาก เพราะเป็นเพศที่มีพลังกำลังเหนือกว่า ทางที่ปลอดภัยที่สุดคือการไม่เก็บอาวุธร้ายแรงเช่นปืนไว้ในบ้าน เพื่อป้องกันการใช้ด้วยอารมณ์ชั่ววูบจากโทสะ

หลักประกันประการที่ ๒ : ต่างฝ่ายต่างต้องไม่เป็นคนมือไวเห็นแก่ได้จนสร้างความระแวงสงสัยให้แก่กันและกัน เพื่อเป็นหลักประกันด้านทรัพย์สินภายในครอบครัว ดังมีสามีภรรยาบางคู่ที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องซ่อนค่าใช้จ่ายต่างๆ ไว้เพื่อไม่ให้อีกฝ่ายนำไปใช้อย่างสุรุ่ยสุร่ายอาทิ นำไปเล่นการพนัน เป็นต้น จัดเป็นการขาดหลักประกันทางด้านเศรษฐกิจ หรือขาดความปลอดภัยทางทรัพย์สินและขาดความเชื่อใจกัน

หลักประกันประการที่ ๓ : ต่างฝ่ายต่างต้องไม่ใจเร็วด่วนได้ ตั้งตนไว้ในความพอติในเรื่องกามคุณ มีความสันโดษยินดีพอใจเฉพาะในคู่ครองของตนโดยไม่คิดนอกใจ ไม่เหลาะแหละ จึงจะเป็นหลักประกันในเรื่องความรักในคู่ครองได้ ซึ่งนับเป็นความปลอดภัยของครอบครัว เพราะการเป็นต้นแบบที่ไม่เจ้าชู้ให้แก่ลูกหลานด้วย

หลักประกันประการที่ ๔ : ต่างฝ่ายต่างต้องไม่พูดปดมดเท็จต่อกัน เป็นการสร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจกันด้วยหลักแห่งความสัตย์ เป็นหลักประกันแห่งความซื่อตรงต่อกัน มิเช่นนั้น คนที่รักกัน

^{๑๓} อก.จตุกฏ. ๒๑/๕๕/๙๓-๙๔.

มานาน หากได้รู้ในภายหลังว่าอีกฝ่ายหนึ่งไม่ซื่อสัตย์ต่อตน ก็จะเปลี่ยนจากรักเป็นแค้นแทน จนถึงแก่ทำร้ายหรือทำลายกันในที่สุด

หลักประกันประการที่ ๕ : ต่างฝ่ายต่างต้องไม่สร้างเหตุแห่งความลุ่มหลงมัวเมาขาดสติ โดยใช้สิ่งเสพติดมีนเมาเป็นเครื่องย้อมใจให้เกิดความอหิงหมิม ต้องใช้หลักการประคับประคองตนด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นหลักประกันแห่งความไม่ประมาท และที่สำคัญที่ต้องตระหนักอย่างแรงกล้า เพราะเป็นทางนำมาของความล่มสลายทางเศรษฐกิจ ทั้งในครอบครัวชุมชนสังคมและประเทศชาติ ดังคำกล่าวที่ว่า “.. น้ำท่วม ไฟไหม้ โจรปล้น ยังไม่ร้ายเท่าการพนัน” อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสิ่งเสพติดมีนเมา ในอบายมุข ๖ นั้นเอง^{๑๔}

๓.๓ แนวคิดเรื่องความรุนแรงในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

ความรุนแรงในครอบครัวในทัศนะพระพุทธศาสนาจัดเป็นพฤติกรรมหนึ่งที่ทำให้เข้าใจได้ถึงสภาพจิตใจอารมณ์ความรู้สึกของผู้กระทำ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ในครอบครัวและผลของการกระทำ ความรุนแรงในครอบครัวเป็นต้นนั้นว่าเป็นอย่างใด ดังนั้นในหัวข้อต่อไปจะทำการศึกษาถึงแนวคิดเรื่องความรุนแรงในครอบครัวในทัศนะพระพุทธศาสนา ซึ่งมีประเด็นที่จะทำการศึกษาอยู่ด้วยกัน ๕ ประเด็น ได้แก่ ๑) ความหมายและบ่อเกิดของความรุนแรงในครอบครัวตามนัยพระพุทธศาสนา ๒) สาเหตุความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๓) ประเภทและลักษณะของความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๔) กรณีตัวอย่างความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ ๕) ผลที่ได้รับจากความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ความหมายและบ่อเกิดของความรุนแรงในครอบครัวตามนัยพระพุทธศาสนา

ความรุนแรงในครอบครัวตามนัยทางพระพุทธศาสนา หมายถึง “การกระทำโดยตั้งใจของสมาชิกภายในครอบครัว ที่ทำร้ายให้เกิดความเจ็บปวดทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจอันทำให้เกิดภาวะหวั่นไหว หวาดระแวงขาดความเชื่อมั่นในตนเอง”^{๑๕} จากความหมายดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าความรุนแรงที่เกิดขึ้นตามนัยพระพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเรียกอีกอย่างว่าเกิดจากตัว “เจตนา” คำว่า “เจตนา” นี้ตามหลักพระอภิธรรมประกอบอยู่ในดวงจิตทุกดวงเป็น สัพพสาธาณเจตสิก คือ เป็นตัวเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตและดับพร้อมกับจิต เมื่อมีคุณลักษณะเช่นนี้ คำว่า “เจตนา” ยังไม่เป็นบุญหรือบาป เจตนาดีหรือเจตนาไม่ดี ซึ่งเป็นคำแต่เพียงแสดงให้เห็นว่าการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย และวาจา นั้นขึ้นอยู่กับเจตนาหรือจิตใจเป็นสำคัญซึ่งสอดคล้องกับคำว่า “กรรม” เป็นคำกลางๆ เหมือนกัน เพราะหมายถึง การกระทำ ถ้าหากเป็นการกระทำความดีก็

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: มหาคณาจารย์พิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๐.

^{๑๕} อายุชกร งามชาติ, “พุทธวิธีการป้องกันปัญหาความรุนแรงในครอบครัว”, สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

เรียกว่า กุศลกรรม แต่ถ้าหากเป็นการกระทำความชั่วก็เรียกว่า อกุศลกรรมและกรรมนี้มีบ่อเกิดอยู่ ๓ ทวารด้วยกัน คือ กายทวาร วาจาทวารและมโนทวาร เพราะฉะนั้น คำว่า กรรม ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงหมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา^{๑๖} กล่าวคือ กระทำด้วยความตั้งใจหรือตั้งใจกระทำ ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม”^{๑๗} จากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจใจเท่านั้นจึงจัดว่าเป็นกรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่เจตนาเป็นสำคัญ และโดยนัยนี้จะเห็นอีกว่าคำว่า “เจตนา” คำนี้หมายถึง ความคิดของจิตจึงเรียกว่ามโนกรรม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ใจหรือความคิดความรู้สึกรู้สึกของจิตเป็นเรื่องสำคัญที่ก่อให้เกิดกรรม ซึ่งสอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จแล้วแต่ใจบุคคลกล่าวอยู่ที่ดี กระทำอยู่ที่ดีด้วยใจที่ประทุษร้ายแล้ว ความทุกข์ย่อมติดตามบุคคลนั้นไป เปรียบดังล้อรถตามรอยเท้าโค ตัวที่เข็นภาระไปฉะนั้น”^{๑๘}

จะเห็นได้ว่า ใจหรือมโนกรรมนั้นมีความสำคัญที่ก่อให้เกิดการกระทำทางกายและทางวาจา ไม่ว่ากรรมนั้นจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม โดยเฉพาะมโนกรรมที่ประกอบด้วยราคะโทสะและโมหะ ซึ่งส่งผลแห่งการกระทำลงไปนั้นเป็นอกุศลกรรมทางทวารทั้ง ๓ และติดตามบุคคลผู้นั้นไปเหมือนดังล้อรถตามรอยเท้าโค รอยเท้าโคไปถึงไหนล้อรถก็จะไปถึงนั้นเหมือนเงาของตนเองหรือเงากรรม ดังได้มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า กรรม คือ การกระทำที่จะถือว่าสำเร็จสมบูรณ์แล้วว่าต้องประกอบด้วยองค์ ๔^{๑๙} ได้แก่ ๑) กิเลส คือ แรงกระตุ้นใจชนิดต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพราะสิ่งเร้า ๒) เจตนา คือ ความตั้งใจ ความตั้งใจ มีเจตจำนง มีความมุ่งหมาย ๓) การเคลื่อนไหว กายวาจา ใจ เพื่อกระทำตามความตั้งใจ และ ๔) เกิดผลสำเร็จ ตามความตั้งใจ เช่น โกรธ ต่ำ ตี

จากบริบทความหมายและบ่อเกิดความรุนแรงจะเห็นได้ชัดเจนว่า บ่อเกิดหรือจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่นำไปสู่ความรุนแรงในครอบครัวก็คือ กิเลส ต่อมาก็นำไปสู่วงจรของวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก กิเลส ได้แก่ ราคะ โทสะ และโมหะ กรรม ได้แก่ กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริตและวิบาก ได้แก่ ผลของการกระทำก็คือการล่วงอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการทำร้ายร่างกาย การกล่าววาจาหยาบคาย เป็นต้น จะสังเกตได้ว่าเป็นการกระทำความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากแรงขับภายในหรือแรงกระตุ้นภายในเป็นตัวขับเคลื่อนที่เรียกว่า กิเลส โดยความรุนแรงที่เกิดขึ้นนั้นมีโมหะเป็นสมุฏฐานอันเกิดขึ้นจากจิตที่เป็นอกุศลเจตนาเป็นมโนทุจริตเมื่อจิตตั้งไว้ผิดก่อให้เกิดการล่วงละเมิดทางกายเรียกว่า กายทุจริต และทางวาจาเรียกว่า วาจทุจริต ก่อให้เกิดผลที่ตามมาก็คือ การต่ำ การทุบตี การฆ่า เพราะเป็นการกระทำที่ปราศจากสติเข้าไปประกอบเหตุว่าสตินั้นจะไม่ประกอบในอกุศลมูลจิตทุกดวง ดังนั้นความหมายความรุนแรงในครอบครัวตามนัยทางพระพุทธศาสนาก็คือการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลมีราคะ โทสะ โมหะ เป็นแรงขับเคลื่อนภายในทำให้ขาดสติจนกระทั่งเป็นเหตุก่อให้เกิดการกระทำทางกายกรรม วาจากรรม กับอีกฝ่ายหนึ่งมีผลทำให้เกิดความบอบช้ำ เจ็บปวด ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ

^{๑๖} อก.ฉก.ก. ๒๒/๓๓๔/๔๒๒.

^{๑๗} อก.ฉก.ก. ๒๒/๓๓๔/๔๒๒.

^{๑๘} ขุ.ธ.อ. ๑/๓.

^{๑๙} แสง จันทร์งาม, **ประทีปธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๒.

หรือเสียชีวิต เป็นต้น นอกจากนี้บ่อเกิดความรุนแรงนี้ยังมีผลเชื่อมโยงไปถึงระบบโครงสร้างทางสังคม ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมและเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่สำคัญนั่นเอง ดังจะได้อธิบายรายละเอียดในหัวข้อ ๒.๕ สาเหตุแห่งความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ต่อไป

๓.๔ ลักษณะและประเภทของความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สำหรับประเด็นต่อไปนี้จะกล่าวถึงลักษณะและประเภทของความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยมีประเด็นที่จะทำการศึกษาอยู่ด้วยกัน ๒ ประเด็น คือ ๑) ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจ และ ๒) ลักษณะและประเภทความรุนแรง ทางด้านโครงสร้างทางสังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจ

ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจ คือ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับร่างกายซึ่งมีสาเหตุมาจากกิเลส คือ ราคะ โทสะและโมหะ ได้แก่ การทำร้าย ตบ ตี ฆ่า ซึ่งความรุนแรงลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับจิต ความเชื่อ พฤติกรรมและการกระทำ รวมทั้งคาดหวังต่อผลได้^{๒๐} สำหรับที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพบว่ามีอยู่ด้วย ๒ ลักษณะ คือ ๑) ลักษณะและประเภทความรุนแรงที่เกิดจากความต้องการที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ การกดขี่และการเอารัดเอาเปรียบ ๒) ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางตรงที่กระทำต่อบุคคล โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๑) ลักษณะและประเภทความรุนแรงที่เกิดจากความต้องการที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ การกดขี่และการเอารัดเอาเปรียบ ซึ่งเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ที่จะต้องเอาตัวรอดจากเหตุการณ์คับขัน สำหรับทฤษฎีนี้จัดเป็นทฤษฎีความรุนแรงที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลกระทำความรุนแรง เช่น ฆ่า เพื่อตอบโต้กับการที่ถูกกดขี่ ถูกเอาเปรียบ เป็นความรุนแรงที่ปลดปล่อยตนเองหรือกลุ่มให้พ้นจากความอยุติธรรม เช่น กรณีที่ภรรยาถูกกระทำทารุณแล้วฆ่าสามีเนื่องจากการเอาเปรียบเช่นนั้นไม่ได้อีกต่อไป การฆ่าสามีนั้นเป็นความรุนแรงชนิดที่เป็น Lilerative Violence กรณีตัวอย่างที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็คือ กรณีตัวอย่างของนางกุนทลเกสี เป็นต้น^{๒๑}

๒) ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางตรงที่กระทำต่อบุคคล จัดเป็นความรุนแรงทั้งทางกาย ทางวาจา หรือทางด้านจิตใจ เช่น สามีฆ่าภรรยาตนเองเพราะบันดาลโทสะ หรือฆ่ามารดาบิดาของตนเองเพราะความโลภอยากได้สมบัติหรือราชบัลลังก์ หรือเกิดจากการหึงหวงของสามีภรรยาหรือภรรยาทำภรรยาด้วยกันในกรณีที่ครอบครัวมีภรรยาหลายคน เป็นต้น ดังเช่นกรณีครอบครัวนางยักษิณี ครอบครัวพระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น

^{๒๐} พระพรหม พุทธิสาร (ดั่งลอย), “ความรุนแรงครั้งพุทธกาล : กรณีการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ศากยวงศ์”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๖๘.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

สรุปว่า ความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจก็คือ ความรุนแรงที่เกิดจากความต้องการที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ซึ่งเป็นความรุนแรงที่เป็นไปตามสัญชาตญาณการเอาตัวรอดของสัตว์ทุกชนิด ส่วนความรุนแรงทางตรงที่กระทำต่อบุคคล จัดเป็นความรุนแรงที่เกิดจากอารมณ์หึงหวง หรืออารมณ์โลภะ โดยแสดงออกหลายลักษณะ เช่น การฆ่า การทำร้ายร่างกายและจิตใจด้วยการกระทำทางกาย และวาจาเป็นสำคัญ

๓.๔.๒ ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางด้านโครงสร้างทางสังคม

สำหรับลักษณะและประเภทความรุนแรงทางด้านโครงสร้างทางสังคม คือ ความรุนแรงที่สัมพันธ์กับสมาชิกในสังคมในวงกว้าง ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชีวิต อาทิ แนวความคิดเรื่องวรรณะ ซึ่งถือว่าเป็นระบบสังคมและก่อให้เกิดผลกระทบต่อในวงกว้างและกลายเป็นความรุนแรงที่ส่งผลกระทบต่ออย่างสูงยิ่ง ทั้งในระดับบุคคลและสังคม^{๒๒} ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า มีอยู่ด้วย ๒ ลักษณะ คือ ๑) ลักษณะและประเภทความรุนแรงเรื่องเพศ ๒) ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางการเมือง โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๑) ลักษณะและประเภทความรุนแรงเรื่องเพศ จัดเป็นทัศนคติความเชื่อของสังคมของคนอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาลที่แฝงอยู่ในโครงสร้างทางสังคม เช่น การกีดกันทางเพศ หรือการฆ่าผู้หญิง ซึ่งแนวความเชื่อนี้มีมาก่อนสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะสตรีที่เป็นหม้ายนั้นจะมีสภาพทางสังคมตกต่ำลงโดยถูกสังคมรังเกียจว่าเป็นจัญฑาล ถูกนิทนาว่าเป็นตัวนำโชคร้ายและถูกห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธี หญิงหม้ายจัดเป็นผู้โชคร้ายไร้ความหมาย เมื่อสามีตายผู้เป็นภรรยาที่ไม่มีสิทธิ์จัดการกับชีวิตของตนเองได้แต่ต้องกลับไปอยู่กับบิดาหรือบุตรชาย ชีวิตไม่มีเสรีภาพและต้องตกอยู่ในอาณัติครอบครองผู้อื่นเสมอไป ในบางแห่งสตรีหม้ายไม่มีสิทธิ์แม้กระทั่งมีชีวิตอยู่^{๒๓} เพราะตามประเพณีแล้วภรรยาต้องตายตามสามีผู้เป็นเจ้าของชีวิตไปด้วยโดยการเผาตัวตายตามสามีในวันที่เผาศพสามีซึ่งพิธีนี้เรียกว่า พิธีสตี ซึ่งในลักษณะของความรุนแรงนี้มองว่า เป็นความรุนแรงเรื่องเพศโดยให้ความสำคัญต่อสามี (ผู้ชาย) มากจนเกินไปจัดเป็นความรุนแรงในครอบครัวอีกลักษณะหนึ่งในสังคมถึงแม้ว่าสามีของตนเองจะเสียชีวิตไปแล้วก็ตาม หรือมองได้อีกลักษณะหนึ่ง อาจเป็นไปได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของที่มาของระบบสังคมแบบผู้ชายเป็นใหญ่ซึ่งจัดอยู่ในความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคมนี้ด้วย แล้วนำไปผูกติดเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องของคัมภีร์ โดยใช้ความผูกพันและการให้ความสำคัญกับคัมภีร์ จนเป็นความเชื่อพร้อมทั้งยึดถือคัมภีร์นำไปสู่การปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในทางศาสนาการเมือง จนกระทั่งเกิดความหลงมกมาย ขาดปัญญาไตร่ตรองไร้เหตุผล

๒) ลักษณะและประเภทความรุนแรงทางการเมือง จัดเป็นความรุนแรงที่เกิดจากรัฐเป็นผู้กระทำ เช่น ความรุนแรงที่เกิดจากประเด็นปัญหาในครอบครัวแล้วนำไปสู่ประเด็นทางการเมืองอย่างกรณีพระเจ้าอุเทนที่ต้องส่งประหารพระนางมาคันทิยาและพรรคพวกญาติพี่น้องที่มีส่วนสมรู้ร่วมคิดในการฆ่าพระนางสามาวดีและบริวารอีก ๕๐๐ นาง เป็นต้น ซึ่ง “เป็นการใช้กฎหมายของรัฐให้เกิด

^{๒๒} สุภัตตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร, ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙), หน้า ๓๐-๔๘.

^{๒๓} ลักษณะวัต ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕.

ประโยชน์ในทางการเมืองการปกครองอันนำไปสู่การละเมิดศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์คุณค่าและความเท่าเทียมกันระหว่างบุคคล”^{๒๔} หรือประเด็นความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคมซึ่งจุดเริ่มต้นมาจากประเด็นปัญหาภายในครอบครัวแล้วนำไปสู่ประเด็นปัญหาทางเมืองต่อมามีผลกระทบต่อระบบโครงสร้างทางสังคมวงกว้างอีกกรณีหนึ่ง ก็คือ กรณีของพระเจ้าวิฑูทกะ โดยเป็นกรณีที่มีจุดเริ่มต้นของปัญหามาจากความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ โดยรัฐเล็ก เช่น กบิลพัสดุ์ได้ส่งนางทาส มาให้รัฐโกศลอภิเษกเป็นมเหสี ซึ่งในความเป็นจริงระบบทางสังคมในสมัยนั้นจะต้องเป็นเจ้าของที่มีศักดิ์เสมอกันผลจากแนวคิดเรื่องเผ่าพันธุ์หรือความเชื่อเรื่องระบบวรรณะของกบิลพัสดุ์ จึงทำให้อีกฝ่ายเมื่อทราบความจริงได้สะท้อนความรุนแรงย้อนกลับ ด้วยการถอดอสิริยศของนางวาสกซ์ตติภักวิฑูทกะผู้บุตร เมื่อทราบว่ามิใช่ฐานะเป็นเพียงทาสในชั้นทางสังคม ส่งผลให้วิฑูทกะยึดอำนาจและกระทำความรุนแรงต่อศากยวงศ์ในช่วงเวลาต่อมา โดยปัญหานี้เมื่อมองอย่างลึกซึ้งถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นจะเห็นว่าเป็นความรุนแรงที่มีจุดเริ่มต้นภายในครอบครัวเพราะความยึดติดในระบบวรรณะทางสังคมนั่นเอง

สรุปว่า ความรุนแรงในครอบครัวเชิงโครงสร้างทางสังคมก็คือ ความรุนแรงอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว จนกระทั่งก่อผลกระทบในวงกว้างต่อชีวิตความเป็นอยู่ เช่น การให้ความสำคัญเรื่องบุรุษเพศ การถือระบบชั้นวรรณะทางสังคมเช่น กรณีพระเจ้าวิฑูทกะ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ได้นำไปสู่ความรุนแรงในครอบครัวเชิงโครงสร้างทางสังคมอย่างเห็นได้ชัดทีเดียว โดยสามารถกล่าวโดยภาพรวมถึงลักษณะและประเภทความรุนแรงที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีทั้งความรุนแรงทางด้านโครงสร้างทางสังคมและทางด้านร่างกายและจิตใจ ก็คือ ความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคมนั้นจัดเป็นความรุนแรงแบบแฝงเร้นหรือแบบไม่ต้องลงมือปฏิบัติการแต่อย่างใดแต่เป็นเพียงพื้นฐานและสนับสนุนความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจแบบลงมือลงมือ ทำให้ความรุนแรงในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจแก้ไขได้ยากขึ้น อีกทั้งความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคมยังส่งผลเป็นความรุนแรงที่สัมพันธ์กับพฤติกรรมความรุนแรงทางกาย การใช้ความรุนแรงในครอบครัวอีกต่างหากด้วยเช่นเดียวกัน

๓.๕ สาเหตุความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สำหรับการศึกษาประเด็นในหัวข้อเรื่องสาเหตุความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในที่นี้จะมองโดยรอบด้านเพื่อให้ครอบคลุมสาเหตุความรุนแรงในครอบครัวอันเกิดจากมนุษย์และเงื่อนไขบริบททางสังคมซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ สาเหตุ ก็คือ สาเหตุมาจากอำนาจของกิเลส ซึ่งเป็นปัจจัยมูลรากที่สำคัญทำให้เกิดการกระทำทางกายและวาจา สาเหตุทางด้านร่างกายและจิตใจ และสาเหตุจากโครงสร้างทางสังคมหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คติความเชื่อ ค่านิยมหรือระบบวรรณะ ซึ่งเป็นโครงสร้างโดยรวมของสังคมที่กำหนดขึ้นเพื่อให้สมาชิกในสังคมปฏิบัติตามเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบโดยสมาชิกทุกคนต่างก็ยอมรับถึงกฎเกณฑ์กติการ่วมกันภายในสังคมนั้นๆ ดังนั้นใน

^{๒๔} พระรพิน พุทธิสารโร (ด้วงลอย), “ความรุนแรงครั้งพุทธกาล : กรณีการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ศากยวงศ์”, สารนิพนธ์พุทธศาสนตรุษณีบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖.

ประเด็นดังกล่าวมานี้จะทำการศึกษา ๒ ประเด็น คือ ๑) ทางด้านร่างกายและจิตใจ ๒) ทางด้านโครงสร้างทางสังคม โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ สาเหตุทางด้านร่างกายและจิตใจ

ร่างกายและจิตใจถือได้ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงซึ่งกันและกันเพราะชีวิตมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยระบบ ๒ ระบบคือ ระบบทางกายและจิต โดยทั้งสองระบบมีการทำงานร่วมกันและเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกันเพราะถ้าหากร่างกายบกพร่องหรือไม่สมบูรณ์แล้วก็จะทำให้จิตใจผิดปกติตามไปด้วย ในทำนองเดียวกันถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นภายในจิตใจก็จะส่งผลกระทบต่อไปยังร่างกายของบุคคลนั้นๆ ไปด้วยอย่างแน่นอน โดยระบบทางกายนี้ตามหลักพระพุทธศาสนา เรียกว่า รูปขันธ์ ส่วนระบบทางจิตเรียกว่า วิญญาณขันธ์ โดยระบบทางจิตหรือที่เรียกว่าจิตวิญญาณนี้มีลักษณะเป็นนามธรรม เป็นสิ่งละเอียดอ่อน ไม่มีตัวตน ไม่มีน้ำหนักแต่รับรู้หรือเรียกอีกอย่างว่า “ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์” จากประสาททั้ง ๕ และทางใจเป็นลักษณะ ธรรมชาติที่วิจิตร ซึ่งธรรมชาติที่สามารถรับอารมณ์ที่อยู่ไกลและธรรมชาตินี้เกิดขึ้นที่ละขณะ ไม่มีสรีระ มีศูนย์ปฏิบัติอยู่ที่หทัยวัตถุ โดยมีเวทนาขันธ์ เป็นส่วนประกอบด้านการเสวยอารมณ์ต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้เป็นความสุข สบาย ถูกใจ ชื่นใจหรือทุกข์ บีบคั้น เจ็บปวด หรือเฉยๆ ดีใจ ใดๆ หนึ่ง ส่วนสัญญาขันธ์ คือตัวแสดงอาการแห่งวิญญาณที่แสดงพฤติกรรมออกมาเป็นความกำหนดหมายรู้ จำได้ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์คือสิ่งเร้าที่มากกระทบนั้นๆ ได้ และสังขารขันธ์ ได้แก่ธรรมชาติที่ปรุงให้เกิดสังขตธรรมชนิดนั้นและธรรมชาติที่ประกอบกับวิญญาณ โดยเป็นไปเนื่องด้วยวิญญาณมีการเกิดพร้อมกันกับวิญญาณ ดับพร้อมกันกับวิญญาณ มีอารมณ์เดียวกับวิญญาณและมีที่อาศัยร่วมกันด้วยวิญญาณ ส่วนระบบทางกายนั้นมี “ความหมายสื่อถึงความไม่เป็นแก่นสาร ความไม่สวยงาม ความทุกข์ ความไม่เที่ยง และความไม่ไช้ตน แต่สามารถพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความเจริญตราบเท่าที่ปัจจัยยังมีจนถึงความประเสริฐสุดในโลก”^{๒๕} หรือสามารถนำไปสู่ปัจจัยแห่งความเสื่อมเสีย หรือเป็นสาเหตุแห่งความรุนแรงในครอบครัวได้ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับสภาพจิตใจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะสภาพจิตใจที่ถูกกิเลสครอบงำ ซึ่งมีอยู่ ๓ ตัว คือ ราคะ โทสะ และโมหะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อกุศลมูล” ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งการทำความชั่ว โดยมีโมหะเป็นสมุฏฐานหรือรากเหง้าของกิเลสทุกตัวที่แสดงออกมาหรือเป็นผู้ชักใยอยู่เบื้องหลังแห่งการแสดงออกถึงความรุนแรงทั้งหมด ดังนั้นสาเหตุความรุนแรงในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจนี้ก็คือ การแสดงออกของกิเลสที่แอบแฝงครอบงำอยู่ในจิตวิญญาณของมนุษย์ หากมนุษย์ทุกคนดำเนินชีวิตอยู่โดยปราศจากสติ ขาดการควบคุมอารมณ์ หรือการฝึกฝนตนเองเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นภายในครอบครัวก็จะเป็นสาเหตุนำมาซึ่งความรุนแรงที่แสดงออกมาทางกายและวาจาได้ โดยรายละเอียดมีดังนี้

๑) ราคะ คือ ความกำหนด ความยินดีในกาม ความติดใจหรือความย่อมนใจติดอยู่ในอารมณ์ ในที่นี้หมายถึง “ความรัก” ซึ่งมีลักษณะอาการคล้ายคนที่มีความบกพร่องทางจิตหรือทางอารมณ์โดยเฉพาะเรื่องของความรักหรือเรียกอีกอย่างว่า “ราคะ” ในที่นี้หมายถึง ภาวะทางจิตใจที่

^{๒๕} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ์ ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ๑๑.

รู้สึกขาดแคลนความรัก และภาวะที่ไม่มีวุฒิภาวะทางความรักต้องพึ่งพิงคนอื่นไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่มีอิสระในความเป็นตัวของตัวเอง เป็นสภาพที่ไม่สมบูรณ์ทางความรักส่งผลให้เกิดความคิดและพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนออกไปจากพฤติกรรมปกติของบุคคลที่แสดงให้เห็นถึงความไม่บริบูรณ์เท่าที่ควรสมควรเป็นในเรื่องเกี่ยวกับความรัก^{๒๖} และผลของความรักดังกล่าวนี้ก็นำมาซึ่งความรุนแรงต่อบุคคลที่อยู่รอบข้าง เช่น สามี ภรรยา บิดา มารดา บุตร หรือบุคคลอื่นที่เป็นสมาชิกภายในครอบครัวเดียวกัน เป็นต้น โดยความรักที่ประกอบไปด้วยราค่นี้มีสาเหตุหลักๆ อยู่ ๒ สาเหตุด้วยกัน คือ ๑) ความรักอันเกิดจากอำนาจตัณหา และ ๒) ความรักอันเกิดจากอำนาจทิฐิ ซึ่งรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๑.๑ ความรักอันเกิดจากอำนาจตัณหา คำว่า “ตัณหา” เป็นไวพจน์หนึ่งของความรักในทัศนะพระพุทธศาสนาเพราะตัณหาจัดเป็นกิเลสที่ผูกสัตว์โลกไว้ให้ผูกพันและเวียนวนอยู่ในวงจรแห่งความทุกข์^{๒๗} ตามหลักปฏิจจนสมุปบาท มีกล่าวไว้ว่า ตัณหาเกิดจากเวทนาเป็นปัจจัย^{๒๘} และมีวิขาเป็นมูลราก เช่น การได้เห็นรูปสวย พอใจ ตัดใจในรูปสวยนั้น ก็จะเรียกว่ารูปตัณหา การได้ยินเสียงไพเราะ พอใจตัดใจในเสียงไพเราะนั้น เรียกว่า สัทตตัณหา^{๒๙} เป็นต้น โดยความพอใจตัดใจ ใฝ่รักอยากได้นั้นเกิดขึ้นเพราะเมื่อเสพอารมณ์ที่น่ารัก นำปรารถนาแล้วทำให้เกิดความรู้สึกสุข จึงเป็นเหตุทำให้อยากเสพเสวยสุขเวทนานั้นไปเรื่อยๆ ดังนั้น จึงจัดเป็นความรักที่เกิดจากความยึดถือวัตถุกามนั้นว่าเป็นของเรา หรือความยินดีพอใจ ในอารมณ์ ๖ ที่มีความรู้สึกแรงกล้าขึ้น ความยึดถือนั้นจึงเกิดขึ้นด้วยอำนาจของตัณหา เรียกอีกอย่างว่า “กามุปาทาน”^{๓๐} ซึ่งความรักความปรารถนาในอารมณ์ที่น่ารัก นำปรารถนาเป็นธรรมชาติของความต้องการในปุถุชนทั่วไป โดยคุณลักษณะพิเศษของความรักด้วยอำนาจของตัณหา นี้ก็คือ เมื่อใดก็ตามตามความปรารถนา ความต้องการนั้นถูกขัดขวาง ทำให้ไม่ได้ดังใจปรารถนาก็เกิดโทสะมูลจิตขึ้นเกิดความทุกข์ใจโทมนัส หรืออารมณ์ที่น่ารักน่าพอใจเสื่อมไป พრაโกไป ย่อมทำให้บุคคลกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทง เจ็บกายเจ็บใจ โศกคร่ำครวญ คับแค้นใจ เพราะวัตถุกามนั้นแปรปรวนไปอย่างอื่น^{๓๑} จึงเป็นเหตุก่อให้เกิดโศกนาฏกรรมหรือความรุนแรงต่างๆ เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในมาตุคามสังยุตในมาตุคามสูตร^{๓๒} กล่าวโดยสรุป ก็คือ

๑) รูปไม่สวย สตรีผู้นั้นมีรูปร่างไม่สวย ชี้เหร่ หลังค่อม ผิดดำกระกร้าน เตี้ย พุดเสียงแปร่งไม่นุ่มนวล

^{๒๖} อายุชกร งามชาติ, “การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนภาวะบกพร่องทางความรัก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๙.

^{๒๗} ขุ.อิติ. ๒๕/๑๕/๓๕๙.

^{๒๘} ขุ.ม. ๒๙/๑/๑,

^{๒๙} ส.นิ. ๑๖/๒/๕.

^{๓๐} ที.ปา. ๑๑/๒๖๒/๒๔๒.

^{๓๑} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : วิทยญาณ, ๒๕๓๗), หน้า ๓๘๘.

^{๓๒} ส.ส. ๑๘/๒๘๐/๓๑๓.

๒) ไม่มีโรคหทัย เป็นคนที่เกิดในตระกูลยากจนไม่ร่ำรวยด้วยทรัพย์สินหรือโรคหทัย

๓) ไม่มีศีล เป็นผู้ที่ยาบคาย ดุร้าย กลับกลอกไม่มีศีล

๔) เกียจคร้าน ไม่สนใจในกิจการทั้งกิจการในบ้านหรือกิจการทางสังคม ชอบแตงตัวมากกว่าการทำงานช่วยเหลือบิดามารดาตามวิสัยของผู้หญิงโดยทั่วไป และ

๕) ให้บุตรแก่เขาไม่ได้เป็นหมั้นไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ เพราะถือว่าการมีบุตรนั้นเป็นเป้าหมายของการมีคู่หรือมีส่วนร่วมในการดำรงชาติพันธุ์ของฝ่ายชายต่อไปได้

จะเห็นได้ว่า เหตุปัจจัยอันเกิดจากรูปร่างไม่สวย เป็นต้นนี้จัดเป็นสาเหตุนำมาซึ่งความรุนแรงในครอบครัวทางด้านความรักอันเกิดจากตัณหาได้ เพราะการที่หญิง ชาย รูปร่างไม่สวยเกิดขึ้นจากความติดใจพอใจในรูปตัณหา บางครั้งอันเนื่องมาจากความเสื่อมของร่างกายหรือเกิดจากอุบัติเหตุ ความจนหรือไม่มีโรคหทัยเพียงพอต่อความต้องการก็เป็นสาเหตุหนึ่งทำให้ครอบครัวเกิดความรุนแรงในเรื่องของเศรษฐกิจ หรือสามีภรรยาเป็นผู้ไม่มีศีลธรรมดังจะเห็นได้ชัดเจนกรณีของนางกุนชกเสี ถึงแม้ว่านางจะมีจิตรักใคร่เสน่หาเพียงใดแต่เมื่อถึงคราวคับขันก็ต้องฆ่าสามีอันเนื่องมาจากความไม่ศีลของสามีนางเอง หรือสามีภรรยาไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ดังเช่นกรณีของนางยักขิณี จึงเป็นเหตุทำให้สามีต้องมีการรยาใหม่ดังกล่าวมานี้จัดเป็นความรักอันเกิดจากตัณหาทั้งสิ้น

๑.๒ ความรักอันเกิดจากอำนาจทิฐฐิ คำว่า “ทิฐฐิ”^{๓๓} หมายถึง ความยึดมั่น ถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่นนั่นเป็นอิตตาของเรา” ยึดเป็นความเห็นความเข้าใจตามแนวคิดของตน^{๓๔} ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความรักด้วยอำนาจทิฐฐิเป็นความรักที่เกิดขึ้นจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยความเห็นที่ผิด สำหรับเรื่องนี้มีนักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “ตัณหา และทิฐฐิอย่างธรรมดายังไม่ชื่อว่าอุปาทานต่อเมื่อตัณหาและทิฐฐินั้นมีกำลังแรงมากขึ้น กล่าวคือ ความยินดีติดใจในอารมณ์นั้นๆ อย่างไม่ยอมปล่อย เวลานั้นตัณหาได้ชื่อว่าอุปาทาน และเมื่อเวลา มีความเห็นผิดติดแน่น เวลานั้นทิฐฐินั้นก็ได้ชื่อว่า อุปาทาน” จากความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจทิฐฐินี้ จึงทำให้เกิดคุณลักษณะของความรักดังกล่าวนี้ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ ลักษณะ คือ

๑.๒.๑ ความรักด้วยอำนาจทิฐฐิอุปาทาน จัดเป็นความรักที่เกิดขึ้นด้วยความยึดมั่นในอารมณ์ที่น่าปรารถนาต่างๆ ด้วยความเห็นผิด เพราะมีความเห็นผิดว่าสิ่งที่น่าปรารถนา น่ายินดีทั้งหลายหรือความรักนั้นเที่ยงและมีความปรารถนาที่จะให้สิ่งนั้นคงอยู่ในสภาวะนั้นตลอดเวลา ซึ่งในทัศนะพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นความรักและความคิดเห็นที่ผิดพลาด บิดเบือนจากความจริง ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นและเมื่อใดความรักที่ตนเห็นว่าเที่ยงและยึดมั่นไว้สิ้นไป สลายไป ก็อาจนำไปสู่วงจรความรุนแรงขึ้นได้ อย่างเช่นความรักที่นางสิริมาต่อสามีของนางอุตตราซึ่งจัดเป็นความรักด้วยอำนาจทิฐฐิอุปาทาน เพราะนางเกิดอาการหึงหวงหลงลืมตัวว่าแท้จริงตนเองเป็นเพียงภรรยาชั่วคราวที่เขาจ้างมาทำหน้าที่ภรรยาเท่านั้น ซึ่งความเป็นภรรยาชั่วคราวก็บอกเป็นนัยแล้วว่าไม่แน่นอน ไม่เที่ยง และจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทแน่นอนในอีกไม่ช้า

^{๓๓} อภิ.วิ. ๓๕/๓๑๒/๒๐๐.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๔.

๑.๒.๒ ความรักด้วยอำนาจสีลัพพตภักติ จัดเป็นความรักที่เกิดขึ้นด้วยความยึดมั่นถือมั่นในความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประพฤติปฏิบัติตนที่ผิด เช่น เมื่อปรารถนาความรักก็แสวงหาความสุขจากความรักเพื่อบำรุงบำเรอร่างกายและจิตใจของตน โดยดำเนินตามแนวทางกามสุขัลลิกานุโยค เสพเสวยสุขเวทนาโดยปราศจากการรู้จักถูกผิด ชั่วดี การประพฤติตนอย่างหมกมุ่นหลงใหลในความรัก อย่างเช่นกรณีครอบครัวของพราหมณ์ ที่ภรรยาไม่ยอมมีในรสของกามคุณหมกมุ่นอยู่ในรสชาติของกาม หากความสุขอยู่กามรส เป็นต้น

๑.๒.๓ ความรักด้วยอำนาจของสักกายทิฏฐิ จัดเป็นความรักที่เกิดขึ้นในวิสัยปุถุชนทั่วไปโดยความยึดมั่นในความเห็นผิดว่า รูปนามขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นในขณะที่เห็นขณะได้ยินเป็นต้นว่าเป็นตัวเราเห็น ตัวเราได้ยิน เช่นนี้ อย่างเช่นกรณีครอบครัวของนางอุตตรา ขณะที่นางสิริมาเห็นสามีของนางอุตตรายิ้มให้กันก็ได้เกิดอาการสำคัญว่าตนเองเห็น ได้ยินว่าเป็นตัวตนของเรา เราเห็น เราได้ยิน ด้วยความสำคัญผิดนั่นเอง^{๓๕}

กล่าวโดยสรุป ความรักด้วยอำนาจตัณหาและความรักด้วยอำนาจของทิฏฐิเป็นความรักที่มูลรากมาจากจากโมหะคือความไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่านั่นของเรา นั่นคือ ตัวตนของเรา เราเป็นผู้เห็น เราเป็นผู้ถูกกระทำ หรือเราเป็นผู้ถูกทอดทิ้งโดยไม่ได้พิจารณาถึงหลักความจริงว่า สิ่งดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน ไม่เที่ยงแท้ถาวร ด้วยเหตุนี้จึงนำมาซึ่งความรุนแรงที่พร้อมที่จะประทุออกมาจากกายและวาจา จากความรักที่อิงกามราคะด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐินั้นก็กลับกลายเป็นโทสะที่พร้อมที่จะทำลายคู่ปรับด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่งตามแต่สถานการณ์จะเอื้ออำนวยเกิดขึ้น

โทสะ จัดเป็นสภาวะของจิตที่มีอาการ คิดประทุษร้ายซึ่งเป็นเรื่องปกติธรรมดาของปุถุชนเมื่อถูกอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ กระทบเข้าทางทวารทั้ง ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มักจะเกิดอาการ ชุนเคือง โกรธ ฉุนเฉียว เตือดดาล คิดประทุษร้ายอาฆาต หรือพยาบาท จนทำให้มนุษย์ต้องแสดงอาการเป็นพฤติกรรมต่าง ออกมาทางกาย วาจาหรือใจ ด้วยการถกเถียง ด่าทอกัน หรือแม้กระทั่งทำร้ายกัน ซึ่งบางครั้งอาจถึงขั้นรุนแรงจนกระทั่งเสียชีวิตได้ ก่อให้เกิดการล่วงละเมิดศีล หรือกุศลกรรมบถซึ่งมีลักษณะทางกายกรรม ได้แก่ ปาณาติบาต ลักษณะทางวจีกรรม ได้แก่ มุสาวาท ปิสุณวาท ผรุสวาท และสัมผัสปลาปและมโนกรรม ได้แก่ พยาบาท ซึ่งลักษณะดังกล่าวแสดงออกเป็นพฤติกรรมที่รุนแรงโดยมีอกุศลมูล คือ โทสะ^{๓๖} เป็นแรงขับเคลื่อนภายในที่ขาดภูมิคุ้มกันหรืออุบายวิธีในการระงับอารมณ์อย่างถูกวิธี จนกระทั่งอารมณ์โทสะที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ในระดับเข้มข้นผลักดันให้เกิดพฤติกรรมความรุนแรงทางกายและทางวาจาออกมาเป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีลหรือกุศลกรรมบถดังกล่าว โดยจากการศึกษาพบว่า ลักษณะระดับความรุนแรงที่แสดงออกทางกาย วาจาและใจมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ระดับ ดังนี้

^{๓๕} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. อินเทอร์เน็ต จำกัด มหาชน, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๗.

^{๓๖} พระคันธสาราภิวังศ์, **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๗๔.

๑) ความโกรธเพียงทำให้ใจชุ่มมัวยังไม่ถึงกับหน้าเจ้าหน้าอ ๒) ความโกรธเพียงทำให้หน้าเจ้าหน้าอ แต่ยังไม่ถึงกับคางสั้น ๓) ความโกรธเพียงทำให้คางสั้น แต่ยังไม่ถึงกับพูดคำหยาบ ๔) ความโกรธเพียงทำให้พูดคำหยาบ แต่ยังไม่ถึงกับตาขวางมอทิมองทาง ๕) ความโกรธเพียงทำให้มองตาขวางมอทิมองทาง แต่ยังไม่ถึงกับคว่ำไม้คว่ำมิด ๖) ความโกรธเพียงทำให้คว่ำไม้คว่ำมิด แต่ยังไม่ถึงกับเงือดเงื่อไม้และมิดที่ถือไว้ ๗) ความโกรธเพียงแค่ทำให้เงือดเงื่อท่อนไม้และมิด แต่ยังไม่ถึงกับลงมือฟาดฟัน ๘) ความโกรธเพียงแต่ฟาดฟัน แต่ยังไม่ถึงกับทำให้เกิดบาดแผล ๙) ความโกรธเพียงแต่ทำให้เกิดบาดแผล แต่ยังไม่ถึงกับทำให้กระดูกหัก ๑๐) ความโกรธเพียงแต่ทำให้กระดูกหักแต่ยังไม่ถึงกับทำให้อวัยวะขาดหลุด ๑๑) ความโกรธเพียงแต่ทำให้อวัยวะขาดหลุด แต่ยังไม่ถึงกับทำให้เสียชีวิต ๑๒) ความโกรธเพียงแต่ทำให้ผู้อื่นเสียชีวิต แต่ยังไม่ถึงกับทำให้ดำรงอยู่เพื่อฆ่าตนเอง และ ๑๓) ความโกรธทำให้ฆ่าบุคคลอื่นแล้ว ฆ่าตนเองเสียด้วย^{๓๗}

อนึ่ง ระดับความรุนแรงจนกระทั่งล่วงละเมิดทางกาย และวาจา นั้น จุดเริ่มต้นของการกระทำ ความรุนแรงก็คือ “มโนทวารหรือมโนกรรม” โดยมีโทษมูลจิตเป็นเหตุ^{๓๘} โดยในแต่ละระดับจะสังเกตได้ถึงการครอบงำของกิเลสทั้งสิ้น ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ ระดับ ดังนี้

๑) อนุสัยกิเลส กิเลสชั้นละเอียด เป็นกิเลสที่สะสมอยู่ในภวังคจิต หรือจิตไร้สำนึก หรือกิเลสที่นอนเนื่องแนบแน่นอยู่ภายในจิตใจอยู่ในชั้นรสนดานยังไม่ได้ครอบงำจิตซึ่งผู้อื่นและแม้แต่ตนเองก็ไม่สามารถรู้ได้ แต่สามารถตั้งข้อสังเกตได้จากระดับความโกรธ ข้อที่ ๑ ที่ว่า “ความโกรธเพียงแต่ทำให้ใจชุ่มมัว แต่ยังไม่ถึงกับหน้าเจ้าหน้าอ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พื้นฐานลึกๆ ของจิตใจนั้นมีกิเลสอยู่แต่ที่ยังไม่แสดงออกมานั้นเพราะยังไม่มีปัจจัยภายนอกเข้ามากระตุ้นให้เกิดจิตใจชุ่มมัว แต่เมื่อมีปัจจัยภายนอกคือ อนุญารมณ ได้แก่ อารมณ์ที่ไม่น่าชอบใจเกิดขึ้นจึงแสดงความชุ่มมัวของจิตขึ้นมา ดังนั้นทำให้แน่ชัดได้ว่า อาการทางใจที่ชุ่มมัวนั้นเป็นเพราะมีอนุสัยกิเลสจึงทำให้เกิดอาการของจิตชุ่มมัว เพียงแต่ยังไม่แสดงอาการทางกายออกมาให้ปรากฏเด่นชัดขึ้นเท่านั้นเอง^{๓๙}

๒) ปริยภูฐานกิเลส^{๔๐} กิเลสชั้นกลาง คือ กิเลสระดับกลางเป็นกิเลสที่ทำให้จิตใจไม่สงบเพราะถูกอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมากระทบ กิเลสระดับนี้จะแสดงตัวทันทีทางมโนทวารเปรียบเหมือนตะกอนนิ่งในน้ำจนน้ำดูใสสะอาดแต่เมื่อได้น้ำนั้นถูกรบกวน เมื่อนั้นตะกอนจะฟุ้งขึ้นตามแรงกระทบที่น้ำทันที โดยตั้งข้อสังเกตได้จากข้อ ๑ ที่ว่า “ความโกรธเพียงแต่ทำให้ใจชุ่มมัวแต่ยังไม่ถึงกับหน้าเจ้าหน้าอ”^{๔๑} ซึ่งแสดงให้เห็นว่า บุคคลเมื่อมีจิตชุ่มมัวแล้วโทษะชั้นปริยภูฐานกิเลส ก็คือ พยาบาทนิวรณ์ได้ฟุ้งขึ้นมาครอบงำจิตทันที โดยพระพุทธรองค์ทรงกล่าวอุปมาเปรียบเทียบเรื่องนี้ไว้ว่า “อุปกิเลสตุจสิ่งที่ทำให้ทองคำคือจิตไม่ให้บริสุทธิ์”^{๔๒} โดยมีลักษณะคุกรุ่นอยู่ในจิตใจจนเป็นพยาบาทนิวรณ์จึงเป็นที่มาแห่งการก่อให้เกิดการขัดใจ การทะเลาะวิวาท ทิ่มแทงกันและกัน

^{๓๗} พุ.ม. ๒๙/๘๕/๒๕๒-๒๕๓.

^{๓๘} อภ.สจ. ๓๔/๑๐๖๔/๒๓๒.

^{๓๙} พุ.ม. ๒๙/๘๕/๒๕๒-๒๕๓.

^{๔๐} ม.ม. ๑๒/๙๓/๔๘.

^{๔๑} พุ.ม. ๒๙/๘๕/๒๕๒-๒๕๓.

^{๔๒} อจ.ปญจก. ๒๒/๒๓/๒๗-๓๐.

ในลำดับขั้นต่อมา ซึ่งหากขาดการพิจารณาโดยแยกย่อยนำมาซึ่งความคิดอาฆาต พยาบาท คือ การคิดปองร้าย เกิดอกุศลจิตทางมโนทวารและเป็นอุปนิสัยปัจจัยของอกุศลธรรมอื่น

๓) วิติกมกิลเลส กิเลสชั้นหยาบ คือ กิเลสระดับหยาบ เป็นกิเลสที่ไม่สามารถควบคุม อยู่ภายในได้เป็นเหตุให้เกิดการกระทำทุจริตทางกายและวาจา ซึ่งกิเลสชั้นดังกล่าวนี้ก็คือ โลภะ ที่กลายสภาพจากอกิฆมาในระดับปริยภูฐานกิเลส ขยายตัวจนเป็นระดับ วิติกมกิลเลส จนทำให้เกิดการล่วงละเมิดความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน หรือล่วงละเมิดความผิดทางเพศ ส่วนโทสะ กลายจากสภาพจากพยาบาทนิเวรณที่กลุ่มมจจิตใจจนไม่สามารถควบคุมไว้ได้ทำให้เกิดการล่วงละเมิด ทางกาย คือ การทำร้ายร่างกาย และโมหะกลายสภาพจากมิจฉาทิภูฐานมีความคิดที่ผิดจนทำให้เกิด การทำความผิดในทุกกรณีตามอำนาจแห่งกิเลสชั้นๆ โดยในพระอภิธรรมปิฎกวิภังคปกรณ์ ได้กล่าวถึง ลักษณะของโทสะ ไว้ว่า

โทสะ ในฐานะ ๑ ในอกุศลมูล ๓ ว่าคือ จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบความแค้น ความเคือง ความพลุ่งพล่านโทสะ ความคิดประทุษร้าย ความมุ่งคิดประทุษร้าย ความขุ่นจิต ธรรมชาติ ที่ประทุษร้าย ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่ คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราดความไม่แช่มชื่นแห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า โทสะ^{๔๓}

อีกอย่างหนึ่ง จากลักษณะอาการของโทสะดังกล่าวนี้ทำให้เห็นได้ถึง ทุกขเวทนาทางใจ ซึ่งประกอบอยู่ในโทสะเจตสิกซึ่งมีลักษณะเป็นความดุร้าย หยาบกระด้างเป็นกิจ ทำให้ร้อนรน กระสับกระส่าย ผลเป็นการประทุษร้าย การทำลาย และเหตุใกล้คือ “อาฆาตวัตถุ”^{๔๔} ดังนั้นโทสะ จึงเป็นเจตสิกธรรมที่เป็นประธานในการปรุงแต่งจิตให้เกิดความโกรธ ความพยาบาท ความอาฆาต จนถึงการประทุษร้ายที่รุนแรงโดยมีองค์ธรรมร่วม คือ อิสสา มัจฉริยะ และกุกุกจะ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๑) อิสสาเจตสิก มีลักษณะคือ ริษยาในสมบัติของผู้อื่น กิจ คือ ทำให้ไม่พอใจ ในสมบัติของผู้อื่น ผล คือ ทำให้เบือนหน้าจากสมบัติของผู้อื่น เหตุใกล้ คือ สมบัติของผู้อื่น โดยนัยนี้ ได้มีผู้กล่าวไว้ว่า “สภาวะริษยาสมบัติของผู้อื่นมีความทนไม่ได้ ต้องการให้ผู้นั้นพลาดโอกาสที่ได้รับ ความริษยานั้นจึงถือเอาผู้อื่นเป็นอารมณ์ ด้วยความไม่สบายใจหรือความทุกข์ใจเมื่อความริษยานี้ เกิดขึ้นจึงประกอบด้วยจิตที่มีโทสะหรือความโกรธเป็นตัวร่วมด้วยเสมอ จิตที่มีริษยาจึงเป็นจิตที่มี โทสะหรือเป็นโทสมูลจิต” อย่างเช่นความอิจฉาริษยาของพระเทวทัตที่มีต่อพระพุทธเจ้า เนื่องด้วยความมั่งใหญ่ไฝสูงเกินตัวของพระเทวทัต จึงได้ทำการแยกส่งออกจากหมู่กลายเป็นสังฆเภทหลังจาก ที่ลอบปลงพระชนม์ไม่สำเร็จ

๒) มัจฉริยะเจตสิก คือ การปกปิดสมบัติของตนที่มีอยู่หรือที่จะได้โดยไม่ให้ผู้อื่นรู้เห็น กิจคือ ทำให้ไม่พอใจที่จะให้สมบัติของตนเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทั่วไปจะใช้ประโยชน์ ผลคือ ทำให้มีความหด หู่ หวงแหน ไม่เผื่อแผ่ และเหตุใกล้คือ สมบัติของตน๙๐สำหรับ “มัจฉริยะ”^{๔๕} นี้จะมีลักษณะ ก็คือ

^{๔๓} อภ.วิ. ๓๔/๙๐๘/๕๖๘.

^{๔๔} อภ.วิ. ๓๕/๙๖๗/๖๑๙.

^{๔๕} ขุ.ม. ๒๙/๙๕/๒๙๒.

เมื่อได้เห็น ได้ยิน หรือคิดถึงว่าสมบัติที่ตนได้รับจะกลายเป็นของผู้อื่นด้วยเหตุใดก็ตาม จะเกิดความทุกข์ใจ หรือความต้องการที่จะให้สมบัติเป็นของตนแต่เพียงผู้เดียว ไม่ต้องการให้คนอื่นได้รับด้วย เมื่อรับรู้ว่าคุณอื่นจะรับสมบัติที่ตนนั้นจักเกิดความทุกข์ใจ มีฉริยะะนี้จึงถือเอาผู้อื่นเป็นอารมณ์ของจิต ที่มีโทษหรือโทษมูลจิตโดยความไม่ชอบใจ เป็นทุกข์ใจที่สมบัติของตนจะถูกผู้อื่นมาใช้สอยเรียกได้ว่าเป็นความหวงแหน อย่างเช่นกรณีของพ่อบุญธรรมของโฆสกเศรษฐี เป็นต้น

๓) กุกกัจเจตสิก คือ ความหงุดหงิด เตือดร้อนใจในภายหลัง กิจคือ ทำให้เกิดความทุกข์ใจ เมื่อคิดถึงบาปของตนที่ได้ทำมาแล้ว และบุญที่ตนเว้นไว้ไม่ได้ทำ ผลคือ ทำให้หงุดหงิด เตือดร้อน รำคาญใจอยู่เนือง ๆ ซึ่งในบางครั้ง ตนเองอาจหาสาเหตุไม่ได้และเหตุใกล้ให้เกิด คือ ความชั่วที่ได้กระทำไปแล้ว ไม่ว่าจะปกปิดไว้หรือไม่ และบุญหรือความดีที่ไม่ได้ทำเมื่อมีโอกาสที่จะทำแล้วในชีวิตอย่างเช่นพ่อบุญธรรมของโฆสกเศรษฐีเมื่อทราบว่าลูกชายของตนต้องตายเพราะอุบายของตนเอง และเมื่อคิดถึงอุบายที่จะฆ่าโฆสกไม่สำเร็จ ทำให้หงุดหงิดเตือดร้อนใจเป็นทุกข์จนต้องล้มป่วยลงและถึงแก่ความตายในที่สุด

โมหะ เป็นต้นเหตุปัจจัยจากความไม่รู้หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โมหะ” หมายถึง พฤติกรรมที่ทำให้เกิดอาการลุ่มหลง มัวเมา เบาทุญญา จะด้วยความไม่รู้หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เป็นต้น จัดเป็นอกุศลมูลที่เรียกว่า “อวิชชา” หรือ “โมหะ” ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งความชั่วทั้งปวง คือ ความไม่รู้จริง ความหลงอันเป็นเหตุไม่รู้จริงมี ๔ คือ “ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ (ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์) อวิชชา ๘ คือ อวิชชา ๔ และเพิ่ม ๕ ไม่รู้อดีตไม่รู้อนาคต และไม่รู้ทั้งอดีตและทั้งอนาคต ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท”^{๕๖} ซึ่งล้วนเป็นสมุฏฐานให้เกิดความโลภ (ราคะ) ความโกรธ ความอาฆาต เคียดแค้น ให้เกิดขึ้นแล้วนำไปสู่วงจรของวัฏฏะ โดยความไม่รู้จริงนี้ประกอบไปด้วยอโยนิโสมนสิการ คือ การไม่คิดตรិตรองโดยแยกคายให้ตีเสียก่อนอัสสมิมานะ ความยึดติด อหิริกะ ความไม่มีความละอายใจ และอนัตตปปะ ความไม่เกรงกลัวต่ออกุศล และสุดท้ายนำไปสู่อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน^{๕๗} ดังกล่าวมานี้นำไปสู่วงจรของความรุนแรงในครอบครัวโดยมีโมหะหรืออวิชชาเป็นสมุฏฐานของการสร้างความรุนแรงให้เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของท่านที่ว่า

ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ไม่มีอะไรที่จะเกิดขึ้นเดี่ยวๆ ตามลำพังได้ เหมือนกับไฟเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเชื้อ ความโกรธก็เช่นเดียวกัน เริ่มจากเหตุปัจจัยภายนอก โดยการรับรู้ในประสาทสัมผัสต่างๆ มาประกอบเหตุปัจจัยภายในร่วมกัน โดยความโกรธนั้นมีจุดเริ่มจากความไม่พอใจขุนเคือง ความโกรธนั้นสามารถทำให้บุคคลเกิดพฤติกรรมที่สามารถทำร้ายตนและผู้อื่นได้ คือ การเกิดมิจฉาทิฐิ จัดเป็นความคิดที่ขาดโยนิโสมนสิการ ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความจริง มองสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผิน รับรู้อารมณ์เข้ามาทั้งหมดขาดสติสัมปชัญญะ ปล่อยความนึกคิดแล่นไปตามความรู้สึกเกิดความฟุ้งซ่าน ไม่ได้ใช้ความคิดวิเคราะห์แยกแยะส่วนประกอบ เกิดมิจฉาสังกับปะ เกิดความขัดเคืองไม่พอใจเคียดแค้น ชิงชัง คิดเห็นในแง่ร้ายต่าง ๆ ขาดความเมตตา และบางครั้งก็เกิดความคิดเบียดเบียน ทำร้าย

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘๙.

^{๕๗} ขุ.ม. ๒๙/๒๐๓/๕๙๓.

ไม่มีความกรุณา การคิดที่จะข่มเหง รังแก ต้องการก่อความทุกข์ ทำให้คนและสัตว์ทั้งหลายเดือดร้อน โดยไม่มีความเกรงกลัวและละอายต่อบาป^{๔๘}

สรุปว่า สาเหตุแห่งความรุนแรงในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจ ก็คือกิเลส ๓ ตัวหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อกุศลมูล” ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งการสร้างความชั่วทั้งปวงให้เกิดขึ้นและเป็นต้นเหตุนำไปสู่ความรุนแรงหรือล่วงละเมิดกรรมบถหรือล่วงละเมิดศีลให้เกิดขึ้นในที่สุด ทั้งนี้เพราะขาดโยนิโสมนสิการ ขาดสติสัมปชัญญะ จนทำให้เกิดความตำหนิต (มิจฉาทิฏฐิ) ทำให้ไม่สามารถรู้เท่าทันอารมณ์ของตนเอง นำมาซึ่งความโกรธแค้น ตระหนี่ ห่วงสมบัติ หรือความหงุดหงิดรำคาญใจ ความอิจฉาริษยา การล่วงละเมิดกรรมบถ มีการกล่าววาจาเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ เพ้อเจ้อ หรือทำร้ายร่างกาย ตั้งแต่บอบช้ำจนกระทั่งถึงแก่ชีวิต เป็นต้น และที่สำคัญก็คือเป็นต้นเหตุให้เกิดอคติ ๔ คือ ลำเอียงเพราะรัก ลำเอียงเพราะชัง ลำเอียงเพราะหลงและลำเอียงเพราะความไม่รู้ กรรมดีตัวอย่างเช่น ครอบครัวนางยักษิณี จะเห็นได้ว่าความรุนแรงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพราะความลำเอียงเพราะรักลูกรักเมีย ส่วนครอบครัวพระเจ้าพิมพิสารจะเห็นชัดถึงความหลงเชื่อคำยุยงของพระเจ้าเทวทัตจนเป็นเหตุทำให้เกิดการกระทำผิดฆาต เป็นต้น

๓.๖ วิธีระงับความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพุทธเจ้าผู้เสมือนหนึ่งพระบิดาแห่งพระภิกษุ สงฆ์สาวก ซึ่งก็เปรียบได้กับสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน ได้ตรัสถึงความขัดแย้งที่ว่าด้วย “อธิกรณ์ หรือข้อพิพาท” ในหมู่พระสงฆ์ ๔ ประการ คือ ๑) วิวาทาธิกรณ์ ๒) อนุวาทาธิกรณ์ ๓) อาปัตตาธิกรณ์ และ ๔) กิจจาธิกรณ์ ว่ามีความเกี่ยวเนื่องกับ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งเมื่ออย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้น พระสงฆ์จะต้องดำเนินการระงับข้อพิพาทด้วยหลัก “อธิกรณ์สมถะ” หมายถึง การระงับ หรือการเข้าไประงับอธิกรณ์ ซึ่งการปฏิบัติการณ์นี้จัดเป็นชุดหรือเป็นระบบที่ประกอบไปด้วยวิธี และข้อปฏิบัติสำคัญ ๗ ประการ” ซึ่งผู้วิจัยใคร่ครวญมาแล้วไฉนแม้จะเป็นเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวินัยสงฆ์ และไม่มีเชื่อที่จะนำไปสู่ความรุนแรงก็ตาม ได้แก่^{๔๙}

๑) สัมมุขาวินัย หมายถึง การจัดการความขัดแย้งในที่พร้อมหน้า หรือวิธีระงับต่อหน้า คู่กรณีสามารถเลือกใช้ได้ ๓ วิธี คือ การเจรจาตกลงกันเองระหว่างคู่กรณี การที่คู่กรณีสามารถเลือกผู้วินิจฉัยเพื่อดำเนินการไกล่เกลี่ย และคู่กรณีสามารถใช้อำนาจสั่งขอสภาคณะให้พิจารณาตัดสินก็ได้

๒) สติวินัย หมายถึง วินัยอันสงฆ์พึงให้แก่พระชีนาสพหรือพระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมด้วยสติอันไพบูลย์เท่านั้นเป็นผู้วินิจฉัย ไม่พึงให้แก่ภิกษุอื่น แม้เป็นพระอนาคามีก็ตาม

^{๔๘} กชริรา เทียนส่องใจ, “การศึกษาวิเคราะห์ห่อภัยทานเพื่อจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๑๙๔.

^{๔๙} วิ.จ. ๖/๑๙๖/๓๐๙.

๓) อมูหวิสัย หมายถึง วินัยที่สงฆ์พึงให้แก่จำเลยผู้หายหลง หมายความว่า การที่สงฆ์โดยสังฆสภา ได้ร่วมกันระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์ให้แก่จำเลยที่ต้องอาบัติในขณะที่เป็นบ้ำ ซึ่งแม้จำเลยจะได้กระทำการดังที่ถูกต้องจริง ก็ไม่ถือว่าเป็นอาบัติ

๔) ปฏิญญาตกรณะ หมายถึง การกระทำตามที่จำเลยปฏิญญา หรือรับสารภาพ คือ การตัดสินตามที่จำเลยรับสารภาพว่าทำผิดจริง

๕) เยภุยยสิกา หมายถึง การกระทำโดยเสียงข้างมาก ซึ่งเสียงข้างมากในบริบทนี้ หมายถึงต้องเป็นพวกที่เป็น “ธรรมวาที” เท่านั้น หากมี “อธรรมวาที” มากกว่า ก็ไม่จัดเป็นเสียงข้างมาก^{๕๐}

๖) ตัสสปापยสิกา หมายถึง กรรมที่สงฆ์จะพึงทำแก่บุคคลที่เลวทราม โดยความเป็นคนบาปหนา ในความหมายง่ายๆ คือการลงโทษสงฆ์ผู้กระทำผิด แต่ไม่ยอมรับผิด จึงถือว่าเป็นคนต่อต้าน บาปหนา

๗) ตินวัตถการกะ หมายถึง การกระทำหรือการระงับอธิกรณ์ประดุจการกลบเอาไว้ด้วยหญ้า หรือคือการระงับอธิกรณ์โดยการประนีประนอมนั่นเอง

อนึ่ง ที่มาของการ “กลบ” นั้น เกิดจากการที่พระภิกษุทั้งหลายบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันอยู่ หรือได้ประพฤติดละเมิดสิ่งอันไม่สมควรแก่สมณะอยู่เนืองๆ ทั้งกล่าวด้วยวาจา และพยายามทำด้วยกาย พระภิกษุเหล่านั้นได้ปรึกษากันว่า “หากพวกเราจะปรับอาบัติเหล่านั้นกันและกันแล้ว บางทีอธิกรณ์นั้นจะพึงลุกลามไปเพื่อความรุนแรง เพื่อความร้ายแรง เพื่อความแตกกันก็ได้ ท่านจึงได้นำประเด็นปัญหาดังกล่าวไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้ทรงชี้แนะแนวทางการระงับอธิกรณ์ดังที่กล่าวมาทั้งหมด

วิธีและข้อปฏิบัติ ๗ ประการนี้เป็นวิธีการที่เป็นไปในทางไกล่เกลี่ย ประนีประนอมด้วยการมีผู้ร่วมวินิจฉัยความขัดแย้งของคู่กรณี หรือการจัดการกับทิวฐิ มาณะ การลดตัวตนลงด้วยการยอมความกันอย่างสันติวิธีของคู่กรณีเอง เป็นต้น เพื่อมิให้เกิดความรุนแรง หรือโกลาหล ไร้ระเบียบในการอยู่ร่วมกัน

พระพุทธเจ้าผู้เสมือนหนึ่งพระบิดาแห่งพระภิกษุ สงฆ์สาวก ซึ่งได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า ก็เปรียบได้กับสมาชิกในครอบครัวเดียวกันนั้น ได้ทรงประทานแนวทางในการที่จะแก้ไขปัญหาคความวิวาทอันจะนำไปสู่ความรุนแรงไว้ โดยทรงชี้ว่ามูลเหตุแห่งการวิวาทหรือวิวาทาธิกรณ์ มาจากความเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ลบหลู่ดูหมิ่นอีกฝ่ายอย่างไม่ให้เกียรติ ไม่ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน ตีตนเสมอ อิจฉา ริษยาเป็นปกตินิสัย และยังตระหนี่ อวดดี ไม่ยอมลดราวาศอกให้กัน เรื่องของความขัดแย้งต่างๆ ที่พอจะเจรจาตกลงกันได้ก็ไม่ยอมกัน มีความเห็นผิดเป็นชอบ ยึดมั่นถือมั่นในทิวฐิของตน ตื้อรั้น ไม่ยอมสละสิ่งที่ตนยึด จึงนำไปสู่ความแตกแยกร้ายฉานในครอบครัว สังคม ประเทศชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คนที่สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยากนั้นจะไม่มี ความเคารพยำเกรงใครมีแต่จะก่อความขัดแย้งเรื่อยไป จนกลายเป็นชนวนความรุนแรงตามมา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระพุทธเนรมิตตอนหนึ่งที่ทูลถามเหตุแห่งกิเลสต่างๆ เช่น การทะเลาะวิวาท ความคร่ำครวญ

^{๕๐}วิ.จ. ๖/๒๐๗/๒๙๓.

ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และวาจาเสื่อมเสีย และตรัสสอนเหล่าสาวกให้
รู้จักพิจารณาถึงสาเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทกัน แล้วแก้ไขให้ตรงจุดดังนี้

การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ
ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว
ความดูหมิ่น และวาจาเสื่อมเสีย มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก
การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่
มีมาจากสิ่งเป็นที่รักเมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้ว
ก็มีวาจาเสื่อมเสียเกิดขึ้น^{๕๑}

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลายพิจารณาเห็นมูลแห่งการวิวาทเช่นนี้ ภายในหรือภายนอก
ในข้อนั้น เธอทั้งหลายพึงพยายามเพื่อละมูล แห่งวิวาทที่เป็นบาปภายในหรือภายนอกนั้นแล ถ้าเธอ
ทั้งหลายไม่พิจารณาเห็นมูลแห่งวิวาทเช่นนี้ ภายในหรือภายนอกในข้อนั้น เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อ
ความยึดเยื่อ แห่งมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นแล การละมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้^{๕๒}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้ยกกรณีของอภิกษุ ซึ่งจะเป็นสาเหตุของความขัดแย้งจนไปสู่ความ
รุนแรง โดยมีวิธีการระงับความรุนแรงในแบบอภิกษุที่ว่า “จักเป็นไปเพื่อความยึดเยื่อ เพื่อความ
รุนแรง เพื่อความร้ายแรง และภิกษุทั้งหลายจักอยู่ไม่ผาสุก” และการระงับอภิกษุ คือการลดหรือ
ขจัดความขัดแย้งโดยมีปลายทางมุ่งหวังเพื่อ “จักไม่เป็นไปเพื่อความยึดเยื่อ เพื่อความร้ายแรง และ
ภิกษุทั้งหลายจักอยู่ผาสุก” ไม่ให้เกิดความรุนแรงอันจะพึงเกิดขึ้นจากการทะเลาะวิวาท

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกยุคทุกสมัยทรงตระหนักถึงปัญหาความแตกสามัคคีของหมู่
คณะเดียวกันอันเทียบได้กับสมาชิกครอบครัวเดียวกันมาตั้งแต่อดีต จนถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน
และองค์ที่จะมีมาต่อไปในอนาคต จึงต่างทรงสอนเหล่าภิกษุสาวกทั้งหลายว่า

ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย
และเห็นความไม่วิวาทโดยเป็นทางเกษม
แล้วจงกล่าววาจาอ่อนหวานอันสมครสมานกันเถิด
นี่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๕๓}

ซึ่งทรงให้นัยยะไว้ว่า ความวิวาท ทะเลาะเบาะแว้งกันนั้นเป็นความไม่ปลอดภัยที่จะนำ
แต่ความทุกข์อันตรงข้ามกับความสุขความเกษมสำราญมาให้ ทุกคนควรจะมีพร้อมเพียง
สามัคคีกันด้วยการใช้คำพูดที่อ่อนหวานไพเราะอันไม่ชักนำให้เกิดการบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน และ
ยังมีคำตรัสเกี่ยวกับความสามัคคีพร้อมเพียงแห่งหมู่คณะว่าจะนำสุขมาให้ รวมถึงอานิสงส์ของผู้ที่ทำ
หน้าที่ไกล่เกลี่ยประนีประนอมมิให้หมู่คณะแตกสามัคคีกัน ดังคำตรัส และคาถาประพันธ์ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก
เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก คือ สังฆสามัคคีภิกษุทั้งหลาย

^{๕๑} บ.สุ. ๒๕/๘๖๙/๗๐๘.

^{๕๒} วิ.จ. ๖/๓๖๙/๓๓๓-๓๓๔.

^{๕๓} บ.อุป. ๓๓/๑๒๒/๗๗๕.

ก็เมื่อสงฆ์พร้อมเพรียงกัน ย่อมไม่มีความบาดหมางกัน ไม่มีการข่มขู่กัน ไม่มีการด่าว่ากัน และไม่มี การขับไล่กัน ความสามัคคีแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุขและบุคคลผู้นุเคราะห์สงฆ์ผู้สามัคคีกันแล้ว ผู้ยินดีในความสามัคคีกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน^{๕๔}

โดยทั่วไปในคนที่ขาดสติปัญญาและยังมีวิชาคือความไม่รู้ อยู่ เมื่อเกิดความบาดหมาง กับใครแล้วก็มักมีความโกรธ ความอาฆาตพยาบาทจองเวรกันไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้เกิดความคิดที่จะคอย แก่แค้นอยู่ตลอดเวลา จิตใจก็ยากที่จะสงบเย็น ทำให้บรรยากาศรอบข้างขุ่นมัว ไม่เป็นประโยชน์ทั้งต่อ ตนและผู้อื่น ผิดกับผู้ที่มีการศึกษาในพระรัตนตรัยที่จะรู้จักใคร่ครวญในเหตุผล และจะคิดถึง คุณประโยชน์ของผู้อื่นเป็นอันดับแรก ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่าความโกรธคือความทุกข์นั้น สามารถเอาชนะได้ด้วยความไม่โกรธ

^{๕๔} ฐ. อิติ. ๒๕/๑๙/๓๖๒-๓๖๓.

บทที่ ๔

หลักสราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

การวิจัยบทนี้ ผู้วิจัยได้นำหลักสราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท มาเป็นแนวทางลดความรุนแรงเริ่มตั้งแต่ ความรุนแรงที่เกิดจากภายในจิตและแสดงออกสู่ภายนอก ก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมซึ่งหากคนในสังคมได้นำหลักธรรม ดังกล่าวมาใช้ลดความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรง

ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักสราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยจะได้กล่าวแนวคิดพื้นฐานหรือหลักธรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นฐานองค์ความรู้ในการนำไปประยุกต์ใช้ในการลดความรุนแรงซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ หมวด ได้แก่ ระดับบุคคล และระดับสังคม ได้แก่

๔.๒ ระดับบุคคล

ระดับบุคคล หมายถึง หลักธรรมที่ใช้เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตในระดับของตัวบุคคลนั้นเพื่อเป็นรากฐานสำคัญในการลดความรุนแรงเพราะตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะถือว่า “จิตหรือใจ” นั้นเป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ในการกระทำการใดๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่าธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่สิ่งทั้งหลายสำเร็จมาแต่ใจเพราะฉะนั้นหากว่าบุคคลใดมีใจชั่วจะพูดอะไรก็ตามจะทำอะไรก็ตามเพราะเหตุที่มีใจชั่วนั้นความทุกข์ย่อมจะติดตามเขาไปเหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคลากเกวียน^๑ ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่สิ่งทั้งหลายสำเร็จมาแต่ใจเพราะฉะนั้นหากว่าบุคคลใดมีใจผ่องใสจะพูดอะไรก็ตามจะทำอะไรก็ตามเพราะเหตุที่มีใจผ่องใสนั้นความสุขย่อมจะติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัว^๒

การพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตเป็นการพัฒนาให้มีจิตใจที่ตั้งงามมีความเป็นมิตรมีเมตตา มีความอดทนทางใจต่อความกระทบกระทั่งความไม่พอใจหรือความเจ็บใจโดยการวางใจตนให้เป็นกลางๆ ไม่กระเพื่อมใช้สติปัญญาในการเรียนรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงตรึกรองด้วยความรอบคอบแล้วแสดงออกต่อสถานการณ์ความขัดแย้งนั้นๆ อย่างเข้าใจในธรรมชาติของสิ่งต่างๆซึ่งรวมถึงธรรมชาติของความขัดแย้งด้วยการพัฒนาจิตใจดังกล่าวจะเป็นรากฐานสำคัญในตัวบุคคลที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการลดความรุนแรงซึ่งประกอบด้วยหลักธรรม ดังต่อไปนี้

^๑ พุ.ธ. ๒๕/๑/๒๓.

^๒ พุ.ธ. ๒๕/๒/๒๔.

๑) อัปมาทธรรม

อัปมาทธรรม หรือความไม่ประมาทหมายถึงการมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติหรือการใช้สติอยู่เสมอในทางคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ^๓

ในความเป็นจริงโดยทั่วไปเมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้นสิ่งหนึ่งที่เราจะประสบกันเป็นประจำ คือ เราจะมีสติรู้ตัวน้อยลงหรืออาจจะไม่มีสติเลยที่เราพูดกันติดปากว่า “สติแตก” เพราะจิตของเราขณะนั้นถูกรอบงาด้วยอกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งจะทำให้เรามีปฏิกริยาตอบโต้อย่างรวดเร็วล่วงละเมิดทั้งทางกาย วาจาและใจ ดังนั้น สติจึงเป็นธรรมที่มีความสำคัญอย่างมากในระดับตัวบุคคลนั้นๆ ในการลดความรุนแรงเพราะจะเป็นตัวควบคุมการกระทำป้องกันยับยั้งตนเองไม่ให้กระทำการใดๆ ที่เป็นการล่วงละเมิดคุ้มครองโดยเฉพะอย่างยิ่งในสภาวะของอารมณ์โกรธดังคำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธชื่อว่า ย่อมชนะสงครามที่ชนะได้ยากผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้วเป็นผู้มีสติสงบใจไว้ได้ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่นเมื่อผู้นั้นรักษาประโยชน์ของคนทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่นจนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรมย่อมเข้าใจว่าเป็นคนโง่^๔ ในเสกขสูตร ได้กล่าวถึงพุทธพจน์แสดงคุณค่าของสติซึ่งเป็นตัวอย่างที่เชื่อมโยงให้เห็นความหมายและคุณค่าในทางปฏิบัติที่ใกล้ชิดกันของอัปมาทกับสติช่วยให้เข้าใจความหมายของธรรมทั้งสองข้อนั้นชัดเจนยิ่งขึ้น ดังข้อความในพระสูตรภิกษุทั้งหลายเรื่องเคยมีมาแล้ว นักกายกรรมยกลาไม้ไผ่ขึ้นตั้งแล้วเรียกศิษย์มาบอกว่า “มานี้แน่เธอเจ้าไต่ไม้ไผ่ขึ้นไปแล้วจง (เลี้ยงตัว) อยู่เหนือต้นคอกของเรา” ศิษย์รับคำแล้วก็ไต่ลาไม้ไผ่ขึ้นไปยืน(เลี้ยงตัว)อยู่บนต้นคอกของอาจารย์ครานั้นนักกายกรรมได้พูดกับศิษย์ว่า “นี่แน่เธอเธอจงรักษาฉันนะฉันก็จะรักษาเธอเราทั้งสองระวังรักษาฉันและฉันไว้อย่างนี้จักแสดงศิลปะได้ด้วยจักได้เงินด้วยและจักลงจากลาไม้ไผ่ได้โดยสวัสดิด้วย” ครั้นอาจารย์กล่าวอย่างนี้แล้วศิษย์จึงกล่าวกับอาจารย์บ้างว่า “ท่านอาจารย์ขอรับจะทำอย่างนั้นไม่ได้ท่านอาจารย์ (นั่นแหละ) จงรักษาตัวเองไว้ผมก็จักรักษาตัวผมเองเราทั้งสองต่างระวังรักษาตัวของตัวไว้อย่างนี้จักแสดงศิลปะได้ด้วยจักได้เงินด้วยและจักลงจากลาไม้ไผ่ได้โดยสวัสดิด้วย”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นั่นเป็นวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องในเรื่องนั้นคุณเดียวกับที่ศิษย์พูดกับอาจารย์ (นั่นเอง) เมื่อคิดว่าเราจะรักษาตัวเอง ก็พึงต้องใช้สติปฏิฐาน (มีสติไว้) เมื่อคิดว่าเราจะรักษาผู้อื่นก็พึงต้องใช้สติปฏิฐาน (เหมือนกัน) ภิกษุทั้งหลายเมื่อรักษาตนก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่นเมื่อรักษาผู้อื่นก็ชื่อว่ารักษาตนด้วยเมื่อรักษาตนก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่นนั้นอย่างไร ด้วยการหมั่นปฏิบัติด้วยการเจริญอบรมด้วยการทำให้มากอย่างนี้แลเมื่อรักษาตนก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่น^๕

เมื่อรักษาผู้อื่นก็ชื่อว่ารักษาตนนั้นอย่างไรด้วยขันติด้วยวิหิงสาด้วยความมีเมตตาจิตด้วยความเอ็นดูกรุณาอย่างนี้แลเมื่อรักษาผู้อื่นก็ชื่อว่ารักษาตนภิกษุทั้งหลายเมื่อคิดว่าเราจะรักษาตนก็พึงต้องใช้สติปฏิฐานเมื่อคิดว่าเราจะรักษาผู้อื่นก็พึงต้องใช้สติปฏิฐานเมื่อรักษาตนก็ชื่อว่ารักษาคนอื่นเมื่อ

^๓พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๐๔-๘๐๕.

^๔ส.ส. ๑๕/๑๘๘/๒๖๕-๒๖๗.

^๕ส.ม. ๑๙/๓๘๕/๒๔๒.

รักษาคนอื่นก็ชื่อว่ารักษาตนเอง จะเห็นได้ว่าการมีสติรักษาตนเองเท่ากับช่วยรักษาสังคมซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาองค์ชีวิตด้านในของบุคคลโดยสัมพันธ์กับคุณค่าด้านนอกคือ ทางสังคมและถือว่าคุณค่าทั้งสองด้านนี้เชื่อมโยงถึงกันไม่แยกจากกันและสอดคล้องไปด้วยกัน^๖ สติหรืออัปปมาทธรรม กล่าวได้ว่า เป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้เป็นรากฐานในการแก้ไขความขัดแย้ง เพราะสติจะเป็นตัวที่บั่นทอนรากเหง้าที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทั้งในส่วนของตัณหาที่ภุมิมานะและส่วนของโลภะ โทสะ โมหะ โดยจะทำให้เรารู้ตัวอยู่เสมอว่าเรากำลังคิดอย่างไรกับสถานการณ์ ความขัดแย้งและควรจะทำปฏิบัติการหรือจัดการอย่างไรโดยที่จะไม่ทำการล่วงละเมิดคุณธรรมทั้งทางกาย วาจาและใจจะเห็นได้ว่าถ้าเรามีสติคอยควบคุมกำกับแล้วเท่ากับเรานั้นได้ช่วยรักษาคุณธรรมด้วยสถานการณ์ความขัดแย้งนั้นจะถูกควบคุมไม่บานปลายหรือเกิดความรุนแรงและสามารถหาทางออก ร่วมกันได้ในที่สุด

๔.๓ แนวคิดเรื่องกรรม

แนวคิดเรื่องกรรม แปลตามศัพท์ว่าการงานหรือการกระทำในทางพุทธศาสนาต้องจำกัดความจำเพาะลงไปว่าหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนาก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรม สรุปว่า ทางพระพุทธศาสนาจะต้องถือเอาความหมายในแง่ของเจตนาเป็นแกนยื่นเสมอเพราะเจตนาเป็นตัวการที่นำมามนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย

การลดความรุนแรงนั้นถือว่า เป็นการกระทำอย่างหนึ่งการศึกษาแนวคิดเรื่องกรรมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในระดับบุคคลสำหรับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการลดความรุนแรงตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะจะใช้เป็นหลักฐานพื้นฐานที่จะใช้เป็นเกณฑ์ความดีความชั่วถูกหรือผิดในการลดความรุนแรงที่จะกระทำการในสิ่งใดสิ่งหนึ่งและจะต้องตระหนักถึงผลของการกระทำนั้นด้วยนอกจากนี้การศึกษาแนวคิดเรื่องกรรมยังเป็นคำตอบสุดท้ายสำหรับบางสถานการณ์ของความขัดแย้งที่ไม่สามารถหาทางออกหรือแนวทางที่จะแก้ไขได้ ๒ ประเด็น คือ ประเภทของกรรมและกรรมข้ามภพข้ามชาติเพื่อเป็นการนำแนวคิดดังกล่าวนี้มาวิเคราะห์พิจารณาอย่างรอบคอบในประกอบการหาแนวทางหรือทางออกในการลดความรุนแรงซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ การจำแนกประเภทของกรรม

๑) จำแนกตามคุณภาพกรรมนั้น เมื่อจำแนกตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุ ย่อมแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ อกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล หรือการกระทำที่ไม่ดีกรรมชั่ว หมายถึง การกระทำ ที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ และกุศลกรรมธรรมที่เป็นกุศลการกระทำที่ดีหรือกรรมดี หมายถึง การกระทำ ที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และโมหะ

๒) จำแนกตามทางที่ทำการหรือทวารออกได้เป็นประเภท คือ กายกรรม หมายถึง กรรมทำด้วยกายหรือการกระทำทางกาย วาจากรรม หมายถึง กรรมทำด้วยวาจา หรือการกระทำทางวาจาและมโนกรรม หมายถึง กรรมทำด้วยใจหรือการกระทำทางใจในบรรดากรรมทั้งประเภท

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๘๐๘.

มโนกรรมนั้นสำคัญที่สุดและมีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้นคนคิดก่อนแล้วจึงพูดหรือกระทำที่แสดงออกทางกายและวาจา ดังที่เราคุ้นหูกันดีกับคำพูดที่ว่า “คิดดีพูดดีทำดี” ดังนั้นวจีกรรมและกายกรรมจึงขยายออกมาจากมโนกรรมนั่นเองที่ว่ามีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุดก็เพราะมโนกรรมรวมหมายถึงความเชื่อความเห็นทฤษฎีแนวคิดค่านิยมต่างๆ ที่เรียกว่า ทิฐิ จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมต่างๆ ไปของบุคคลความเป็นไปของบุคคลและคติของสังคมทั้งหมดถ้าเป็นสัมมาทิฐิการดำริการพูดจาและการกระทำต่างๆ ก็จะดำเนินไปในทางที่ถูกต้องแต่ในทางตรงกันข้ามถ้าเป็นมิถนาทิฐิการดำริการพูดจาและการกระทำก็จะดำเนินไปในทางที่ผิดด้วย

๓) จำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผลในพระสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงประเภทของกรรมออกเป็น ๔ ประเภท คือ ๑) กรรมดำหรือการกระทำชั่วจึงมีวิบากดำ คือให้ผลชั่วเป็นการกระทำทางกาย วาจาและใจ เปียดเบียนตนและผู้อื่น ได้แก่ การประพฤติดีศีลธรรมต่างๆ เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดีในกาม การพูดโกหกและการดื่มสุราเมรัย ๒) กรรมขาวหรือกรรมดีจึงมีวิบากขาว คือ ให้ผลดีเป็นการกระทำทางกาย วาจาและใจที่ไม่เปียดเบียนตนและผู้อื่น ได้แก่ การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ๓) กรรมทั้งดำทั้งขาวหรือกรรมทั้งดีหรือไม่ดีจึงมีวิบากทั้งดำทั้งขาว คือ ให้ผลทั้งดีและไม่ดีเป็นการกระทำทางกาย วาจา และใจที่เปียดเบียนตนและผู้อื่นบ้างไม่เปียดเบียนตนและผู้อื่นบ้าง ได้แก่ การกระทำของมนุษย์ทุกๆ ไปและ ๔) กรรมไม่ดำไม่ขาวหรือกรรมไม่ชั่วและไม่ดีกรรมประเภทนี้เป็นการกระทำที่เป็นไปแห่งการสิ้นกรรม ได้แก่ เจตนาเพื่อละกรรมทั้งอย่างข้างต้น หรือว่าโดยองค์ธรรม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หรือมรรคมีองค์ ๘

ประเด็นที่อาจจะเข้าใจยาก คือ กรรมประเภทที่สามในหัวข้อจำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผลซึ่งเป็นกรรมที่ซับซ้อนจะต่างจากสองประเภทแรกเพราะเป็นกรรมที่มีค่ามากกว่าหนึ่ง (complex-valued action)^๗ เป็นกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจมากกว่าหนึ่งหนึ่งคือมีทั้งส่วนที่ดีกับส่วนที่ชั่วเกิดจากแรงจูงใจทั้งดีและชั่วกรรมนั้นจะมีค่าเป็นสองคือ เป็นทั้งกรรมดีและกรรมชั่วส่วนกรรมสองประเภทแรก นั่นคือ กรรมชั่วที่ให้ผลชั่วและกรรมดีที่ให้ผลดีนั้นเป็นกรรมที่ไม่ซับซ้อนทำความเข้าใจได้ง่ายเพราะให้ผลที่เป็นทุกข์และสุขซึ่งแยกออกจากกันอย่างชัดเจนหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นกรรมที่มีค่าเดียว (simple-valued action) คือ กรรมที่มีค่าเพียงประการเดียวโดยที่ค่านั้นจะเป็นดีหรือชั่วก็ได้เป็นกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจฝ่ายกุศลหรืออกุศลฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เช่น การกระทำของมารดาที่ไปโยมนมผงที่ห้างสรรพสินค้าโดยมีเหตุผลที่ว่าไม่มีเงินซื้อนมที่จะต้องนำไปเลี้ยงลูกที่หิวโหยแต่เธอก็ยอมรับผิดและพร้อมที่จะรับโทษทางกฎหมายจะเห็นได้ว่าในกรณีดังกล่าวประเด็นความขัดแย้งอาจจะเกิดขึ้นได้ถ้ากฎหมายลงโทษมารดาคนนี้โดยให้ติดคุกตามความผิดกฎหมายอาญาเพื่อเป็นการชดใช้จากการที่เธอโยมนมผงในห้างสรรพสินค้าซึ่งอาจจะจะมีทั้งบางคนเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยเพราะสิ่งที่เธอได้โยมนมผงนั้นมาจากแรงจูงใจสองส่วนส่วนดี คือ จิตเมตตารักลูกจะต้องเลี้ยงลูกให้พ้นจากความหิวโหยส่วนชั่ว คือ ความหลงในการตัดสินใจโยมทั้งที่รู้ว่าต้องโดนตำรวจจับ ดังนั้นกรรมประเภทที่สามนี้เป็นกรรมที่ซับซ้อน ความซับซ้อนนั้นบางครั้งทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งที่ยากต่อการตัดสินใจในการหาแนวทางออกหรือเกิดปัญหาถกเถียงกันว่าการกระทำนั้นๆ ดีหรือชั่ว

^๗ สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณี ทำแท้ง และการอุณยฆาต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๘๗.

๔.๔ กรรมข้ามภพข้ามชาติ

ในทางพระพุทธศาสนาการให้ผลของกรรมนั้นมีอีกประเภทหนึ่ง คือ การให้ผลนั้นไม่สามารถที่จะตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัสโดยตรงหรือกรรมแบบข้ามภพชาติซึ่งการอธิบายการให้ผลของกรรมในลักษณะนี้ให้กับผู้ที่ไม่ใช่ชาวพุทธเข้าใจหรือแม้แต่ชาวพุทธเองบางคนก็ยังไม่เข้าใจหรืออาจจะไม่เชื่อด้วยซ้ำไปแนวคิดกรรมแบบข้ามภพชาติในบริบทที่เกี่ยวข้องกับการลดความรุนแรง คือ การอธิบายในแง่ที่จะเป็นคำตอบสุดท้ายที่ดีที่สุดสำหรับการให้คำตอบที่ว่าทำไมบางสถานการณ์ความขัดแย้งนั้นไม่สามารถที่จะหาแนวทางหรือทางออกในการลดความรุนแรงได้ยกตัวอย่างเช่นในกรณีความขัดแย้งด้านชาติพันธุ์ที่บางครั้งจะต้องจบลงด้วยการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ (genocide) ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกรณีของพระเจ้าวิฑูทกะที่ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะ อย่างไรก็ตามในการจัดการปัญหาความขัดแย้งประเด็นปัญหาที่สำคัญของการนำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้อยู่ที่ความเชื่อและความเข้าใจผลของกรรมแบบข้ามภพชาติซึ่งการอธิบายในประเด็นนี้ผู้วิจัยขอแนะนำวิธีการอธิบายของอาจารย์^๘ ที่อาจจะทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นคืออธิบายในแง่หลักการเป็นทฤษฎีพอที่จะสรุปได้ ดังนี้

คำว่า ทฤษฎี หมายถึง ระบบความคิดที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายสิ่งที่ไม่สามารถตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัสโดยตรงสมมติว่ามีนาฬิกาเรือนหนึ่งถูกสร้างขึ้นมาโดยไม่รู้ผู้สร้างและไม่สามารถเปิดดูข้างในได้แต่อยากรู้ว่ากลไกภายในนั้นเป็นแบบใดปัญหาการที่ไม่สามารถที่จะเปิดดูข้างในได้ไม่ใช่สิ่งที่ปิดกั้นการแสวงหาความรู้ของมนุษย์แต่มนุษย์จะใช้ปัญญาในการแสวงหาความรู้คือการใช้เหตุผลซึ่งในที่นี้ หมายถึง การคิดที่อาจผสมผสานกับจินตนาการด้วยก็ได้ดังเช่นชายคนหนึ่งหลังจากตรวจสอบนาฬิกานั้นจากข้างนอกก็ให้แนวคิดที่เป็นการสันนิษฐานว่ากลไกการทำงานของนาฬิกาใช้หลักการทำงานแบบกลศาสตร์เพราะดูจากการเดินของเข็มที่เป็นไปอย่างราบเรียบไม่กระตุกอย่างนาฬิกาไฟฟ้าส่วนชายอีกคนหนึ่งกลับโต้แย้งว่าแม้เข็มนาฬิกาจะเดินราบเรียบก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นแบบกลศาสตร์เพราะเขาคิดว่านาฬิกาไฟฟ้าบางแบบสามารถเดินได้ราบเรียบและกลไกการทำงานเป็นแบบไฟฟ้าเนื่องจากเสียงการทำงานข้างในที่เงียบมากนาฬิกาที่ใช้พลังงานกลไม่น่าจะเดินเงียบเช่นนั้น

ตามทัศนะของไอน์สไตน์สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ก็เปรียบเสมือนข้อสันนิษฐานของชายทั้งสองคนดังกล่าวคือข้อสันนิษฐานที่พยายามทำอย่างไรรอบคอบและด้วยเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งและการยอมรับทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ก็ได้เกิดจากการที่ทฤษฎีนั้นๆ จะต้องเปิดเผยความจริงเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งแต่การยอมรับนั้นมาจากการที่เห็นว่าข้อสันนิษฐานนั้นๆ มีความเป็นไปได้สูงว่าจะตรงกับความเป็นจริงที่อย่างไรก็ตาม มนุษย์เราก็ไม่มีทางที่จะรู้ได้เท่านั้นเอง เพราะทฤษฎีเป็นข้อสันนิษฐานทฤษฎีจึงถูกเปลี่ยนได้ โดยศึกษาจากประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์นั้นเต็มไปด้วยการเปลี่ยนทฤษฎีของเก่าจะถูกแทนที่ด้วยของใหม่ที่ใหม่กว่าเสมอการที่คนเราเกิดมาแล้วมีความแตกต่างกัน เช่น การเกิดเป็นเพศหญิงหรือเป็นเพศชายความรู้ทางชีววิทยาในปัจจุบันสามารถอธิบายได้เพียงในแง่ของรูปแบบที่มีการรวมตัวของโครโมโซมที่แตกต่างกันจึงก่อให้เกิดเพศที่แตกต่างกันแต่ความรู้ทางชีววิทยาไม่เพียงพอที่จะอธิบายได้ว่าอะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการรวมตัวเป็นแบบนี้ไม่เป็นแบบนี้หรือในกรณีที่คนบางคนเกิดมาเป็นคนพิการ ซึ่งนักชีววิทยาอาจจะอธิบายถึงสาเหตุว่าในช่วงที่มีการพัฒนาการของทารกที่อยู่ในครรภ์อาจจะมีความผิดปกติบางอย่างในขั้นตอนของ

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒-๔๐.

การพัฒนาบะบอวัยวะในช่วงอายุที่ต่างๆ กันซึ่งเป็นการใช้อธิบายบอกว่าความพิการเกิดขึ้นได้
อย่างไรแต่สิ่งที่นักชีววิทยาอธิบายไม่ได้ ก็คือ เหตุใดความพิการจึงเจาะลงไปทีคนใดคนหนึ่งทั้งที่
โอกาศก็มีไม่มากนักเมื่อเทียบกับคนที่ร่างกายเกิดมาเป็นปกติคำสอนทางพระพุทศาสนาไม่เชื่อใน
เรื่องของความบังเอิญที่อาจบอกว่าคนที่เกิดมาพิการเป็นคนที่โชคร้ายหรือคนที่เกิดมาแข็งแรงร่างกาย
ปกติเป็นคนที่โชคดียุติกรรมสำหรับอธิบายความแตกต่างที่ปรากฏในมนุษย์นั้นทางพระพุทศาสนาจะ
อธิบายผ่านคำสอนเรื่องกรรมและคำอธิบายนั้นต้องครอบคลุมมิติของความยุติธรรมหรือความชอบ
ธรรมด้วยว่าทำไมคนนั้นสมควรที่จะเกิดมาพิการหรือทำไมคนนั้นสมควรที่จะเกิดมาแล้วร่างกาย
แข็งแรงซึ่งการสอนเรื่องกรรมในลักษณะนี้คนธรรมดาทั่วไปไม่สามารถที่จะตรวจสอบได้โดยประสาท
สัมผัสดังนั้นวิธีที่แสดงว่าเหตุใดเราควรเชื่อคำสอนเรื่องกรรมต้องใช้วิธีเดียวกันกับทางวิทยาศาสตร์ที่
ไอน์สไตน์ คือ ใช้ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์เป็นหลักในการพิจารณาว่าสิ่งที่พระพุทศาสนาวิเคราะห์มา
ทั้งหมดนั้นมีเหตุผลสอดคล้องและมีความเป็นไปได้หรือไม่การที่คนคนหนึ่งเกิดมาพิการเป็น
ปรากฏการณ์ที่เทียบได้กับการหาโอกาสการทำงานของนาฬิกาที่ไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส
โดยตรงส่วนปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ส่งผลให้คนคนนั้นเกิดมาพิการอย่างนั้นเปรียบเทียบกับกับกลไกการ
ทำงานของนาฬิกาจริงๆ ที่อยู่ภายในซึ่งไม่มีใครสามารถมองเห็นได้

ในการลดความรุนแรงนั้น “การยอมรับกฎแห่งกรรมจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตมากกว่า”
เป็นประโยชน์ในแง่ที่ว่าการยอมรับนั้นจะช่วยลดความตึงเครียดในชีวิตของเราได้มากเมื่อเราต้องเผชิญ
กับปัญหาความขัดแย้งที่เราไม่อยากจะเผชิญหรือบางครั้งก็ไม่สามารถที่จะจัดการได้อย่างลงตัว
เพราะหลักคำสอนเรื่องกรรมช่วยให้เราปรับตัวได้เมื่อเราเป็นผู้ที่เลือกในการกระทำเราก็ต้องรับผิดชอบ
ในการกระทำนั้นโดยที่ไม่ต้องโทษในเรื่องของโชคชะตาหรือโทษผู้อื่นกรรมบางอย่างเกิดในอดีตชาติ
แต่มาส่งผลในปัจจุบันเรื่องในอดีตไม่สามารถแก้ไขได้แต่เรื่องในอนาคตเราสามารถเลือกที่จะให้สิ่งดี
งามเกิดขึ้นได้โดยการทำความใหม่ที่ตึงใจความคิดเช่นนี้จะช่วยให้เราผ่านสถานการณ์ความขัดแย้งนั้น
โดยยังสามารถรักษามาตรฐานชีวิตที่ดีมีศีลธรรมได้

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องกรรม เพื่อการลดความรุนแรงทางพระพุทศาสนานั้น แนวคิด
เรื่องหลักกรรมหาวิเคราะห์พิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะเป็นประโยชน์อย่างมาก ในการหาทางออก
หรือวิธีการลดความรุนแรงตามแนวพุทปรัชญาเถรวาท

๔.๕ ระดับสังคม

แนวคิดหรือหลักธรรมระดับสังคมนั้นผู้วิจัยหมายถึงหลักธรรมที่มุ่งเน้นในระดับสังคม
ที่เกี่ยวข้องกับการลดความรุนแรงเพื่อหวังให้เกิดผลในทางบวกทั้งต่อกลุ่มบุคคลองค์กรสังคมและ
ประเทศชาติในการลดความรุนแรงดังกล่าวซึ่งประกอบด้วยหลักธรรม ดังต่อไปนี้

๑) สามัคคีธรรม

คำว่า สามัคคีการแก้ไขความขัดแย้ง หมายถึง ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ ดังที่
พระพุทเจ้าได้ตรัสสอนชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความสามัคคีในสังฆสามัคคีสูตร^๙ โดยมีความว่า
ธรรมอย่างหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้น เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก

^๙ พ.ธ. ๒๕/๑๙/๓๖๒.

เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเกิดขึ้นเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ความสามัคคี ถ้าเกิดขึ้นในสังคมใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นสังคมสงฆ์หรือสงฆ์คฤหัสถ์ก็ตามย่อมนำไปประโยชน์ที่เกิดขึ้น แก่ชุมชนหรือหมู่คณะโดยเฉพาะในสังคมสงฆ์ ดังที่พระองค์ตรัสสอนไว้อีกว่า เมื่อใดก็ตามที่พระสงฆ์ เกิดความพร้อมเพรียงกันขึ้นชมนไม่วิวาทกันเป็นเหมือนน้ำกลมกลืนกับน้ำนมมองดูกันและกันด้วย สายตาที่รักกันอยู่ ก็เมื่อสงฆ์พร้อมเพรียงกันย่อมไม่มีความบาดหมางกันไม่มีการข่มขู่กันไม่มีการด่าว่า กันและไม่มีการขับไล่กันในเพราะความสามัคคีของสงฆ์นั้นชนทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมก็ยอมเลื่อมใส ส่วนชนทั้งหลายที่เลื่อมใสแล้วก็เลื่อมใสมิใช่ๆ ขึ้นไปและดังที่พระองค์ได้สรุปว่าความพร้อมเพรียง แห่งสงฆ์นำสุขมาให้

พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของการใช้แนวคิดหรือหลักสามัคคีธรรมในการประสานสังคม สงฆ์เมื่อเกิดขึ้นสถานการณ์อันก่อให้เกิดความแตกแยกดังจะเห็นได้จากกรณี ของวิภูฏกชาตกมาเป็น อุทธานรณสอนใจพระภิกษุชาวโกสัมพีและพระญาติทั้งสองฝ่ายของพระองค์โดยชี้ให้เราให้เห็นถึงความ หายนะที่จะเกิดขึ้นจากการแตกความสามัคคีกันดังคำสอนในชาตกที่ว่าเมื่อฝูงนกกระจาบพร้อมเพรียง กันอยู่นายพรานก็ไม่อาจหาช่องทำร้ายได้ต่อเมื่อใดฝูงนกกระจาบเกิดการแก่งแย่งขึ้นเมื่อนั้นบุตร นายพรานคนหนึ่งจึงทำลายเอานกกระจาบเหล่านั้นไปเสียขึ้นชื่อว่าความหยาบใจคล่องในการทะเลาะ วิวาทย่อมไม่มีเลย ๔ พระองค์ ทรงอุปมาอุปไมยแสดงให้เห็นถึงว่าเมื่อใดที่สังคมหรือหมู่คณะนั้น มี ความสามัคคีก็เป็นเรื่องยากที่ใครจะโจมตีหรือทำลายได้ดังนั้นจะเห็นได้ว่าหลักสามัคคีธรรม นี้เป็น ประเด็นที่มีสำคัญอย่างยิ่งถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งในการลดความรุนแรงทาง พระพุทธศาสนา

๒) ปริยทานิยธรรม ๗

อปริยทานิยธรรมเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจอย่างมาก เพราะเข้าไปเกี่ยวข้องกับ การทำ สงครามแย่งชิงกันระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรูกับเจ้าลิจฉวีเพราะวัสสการพราหมณ์ได้อาศัย ช่องทางจากการตีความหลักอปริยทานิยธรรมไปเป็นคู่มือในการทำศึกสงครามแบบใต้ดินกับเจ้าลิจฉวี จนทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูได้รับชัยชนะในที่สุดอปริยทานิยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิด ความเจริญโดยส่วนเดียวไม่มีเสื่อม พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่เจ้าลิจฉวีมี ๗ ข้อ ได้แก่

- ๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิยประชุมกันบ่อยๆ
- ๒) เมื่อจะประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุมเมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกและ พร้อมเพรียงกันช่วยทากิจที่ควรช่วยกันไม่บัญญัติ
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรมที่ วางไว้ตามเดิม
- ๔) สักการะเคารพนับถือผู้ใหญ่ในชุมชนและพร้อมที่จะรับฟังข้อเสนอแนะ จากท่าน เหล่านั้น
- ๕) ไม่ข่มเหงไม่ดูคร่ำขื่นใจกุลสตรี หรือกุลกุมารี
- ๖) สักการะเคารพนับถือบุชชาเจติย์ทั้งในเมืองและนอกเมือง และไม่ละเลยการบูชา อันชอบธรรมที่เคยให้เคยกระทำต่อเจติย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป

๗) จัดการรักษาคุ้มครองป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรมด้วยตั้งใจว่า ทำอย่างไรพระอรหันต์ที่ยังไม่มีพืงมาสู่แคว้นของเราและท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก^{๑๐}

จากหลักการทั้ง 7 ข้อนั้นพระองค์ทรงย้ำว่าตราบไต่ที่เจ้าลิจฉวีดำรงตนอยู่ในอธิปไตยธรรม ตราบนั้นเจ้าลิจฉวีจะพบความเจริญแต่ประการเดียวเท่านั้น โดยไม่พบคำว่า เสื่อมจากการ วิเคราะห์แนวคิดอธิปไตยธรรมทำให้พบจุดเด่นของแนวคิดนี้จะนำมาประยุกต์ในการลดความ รุนแรงในระดับสังคมในประเด็นที่ว่าด้วยกระบวนการสร้าง “การมีส่วนร่วม” (Participation) โดยจัด ให้มีการประชุมกันบ่อยครั้ง เพื่อปรึกษาหารือกันทั้งก่อนการประชุม ขณะประชุมและหลังประชุมให้ พร้อมเพรียงกันการทำในลักษณะนี้ทำให้เกิดกระบวนการนำเสนอปัญหาสาเหตุของปัญหาและ แสวงหาทางออกของปัญหาได้อย่างครบวงจรและรัดกุมมากยิ่งขึ้น ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดสมัย ปัจจุบันที่เกี่ยวกับหลักเสวนาประชาชนหรือสานเสวนา (Citizen’s Dialogue) ซึ่งเป็นวิธีที่นำมาใช้ในการ ลดความรุนแรง

๓) สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม เป็นแนวคิดหรือหลักธรรมในระดับสังคม ที่มีความสำคัญมากในการลดความ รุนแรง เพราะสามารถที่จะนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการป้องกันความรุนแรงที่จะเกิดขึ้นได้ ในสังคม สาราณียธรรม หมายถึง ธรรมเป็นเหตุหรือเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึงกัน^{๑๑} ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่ที่สำคัญ ๖ ประเด็น กล่าวคือ

๑) ตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยชวนช่วยกิจธุระของเพื่อนด้วยกาย เช่น พยาบาลรักษาที่เป็นไข้ เป็นต้น ด้วยจิตที่เมตตา

๒) ตั้งเมตตาตวจักรกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยชวนช่วยในกิจธุระของเพื่อนด้วยวาจา เช่น กล่าวตักเตือน เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๓) ตั้งเมตตาตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ คิดแต่ สิ่งที่ดีก่อให้เกิดประโยชน์แก่เพื่อน

๔) แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ไม่หวัง เอาไว้บริโภคผู้เดียว

๕) รักษาศีลของตัวเองให้บริสุทธิ์เหมือนกับเพื่อนพรหมจรรย์อื่นๆ และไม่ทำตนให้ เป็นที่น่ารังเกียจหรือตำหนิจากผู้อื่นในแง่ของศีลาจารวัตร

๖) เมื่อเกิดปัญหาได้บทสรุปไปในทิศทางเดียวกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ไม่วิวาท กับใครๆ จนนำไปสู่ความรุนแรง

พระพุทธองค์ทรงย้ำว่าแนวคิดดังกล่าวจะทำให้เป็นที่รักเป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อ การอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ประเด็น ที่น่าสนใจ คือ หลักการนี้เอื้อต่อการทำให้เกิดกระบวนการสามัคคีธรรมด้วย

จากการวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง สาราณียธรรมนั้น พบว่า ประกอบไปด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วม เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทั้งทางร่างกาย วาจาและใจ ในกิจกรรมต่างๆ หรือแม้กระทั่ง

^{๑๐}ที่.ม. ๑๐/๖๘/๘๖.

^{๑๑}ม.อ. ๑๔/๕๔/๕๙-๖๐.

การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในส่วนที่บุคคลอื่นต้องการความช่วยเหลือ กลยุทธ์เช่นนี้จัดได้ว่าเป็นกลยุทธ์ในการป้องกันความขัดแย้งในแง่ของการสร้างความสัมพันธ์ (Relationship) ซึ่งถือได้ว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการลดความรุนแรง นอกจากนี้ กระบวนการที่ว่าด้วยการปรับทัศนคติให้เข้ากับหมู่คณะให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะเสริมสร้างบรรยากาศของความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้น

๔) หลักศีลธรรม

หลักศีลธรรม เพื่อการลดความรุนแรงนั้น คือ ศีล ๕ ซึ่งเป็นแนวคิดหรือหลักการปฏิบัติที่จะนำความสงบสุขมาสู่สังคมหรืออาจกล่าวได้ว่าหลักการนี้เป็นแนวคิดที่ว่าด้วยการจัดระเบียบสังคมเพื่อสร้างฐานแห่งสังคมให้กลายเป็นสังคมแห่งความสงบสุข “ศีล ๕” การลดความรุนแรง ดังนี้

ศีลข้อที่ ๑ คือ การเคารพต่อชีวิตของผู้อื่นเป็นการงดเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปและยังคลอบคลุมไปถึงการไม่เข้าไปเบียดเบียนทางกายภาพด้วยวิธีการที่รุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อมด้วยซึ่งอาจจะเป็นในลักษณะการทำร้ายร่างกายกัน แต่ยังไม่ถึงขั้นเสียชีวิตหรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายถึง การแสดงความเคารพและให้เกียรติต่อชีวิตของคนและสัตว์อื่นโดยมองว่ามนุษย์ต่างก็รักชีวิตของตัวเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า ความรักเสมอด้วยตนไม่มี เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดการตระหนักรู้ว่าสัตว์เหล่าอื่นรักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น การตระหนักรู้ดังกล่าว ทำให้มนุษย์คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากการเบียดเบียนและทำลายชีวิตของคนอื่นหรือสัตว์อื่น

ศีลข้อที่ ๒ การลดความรุนแรง คือ การเคารพต่อทรัพย์สินของผู้อื่น เป็นการงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ หมายถึง การไม่เบียดเบียนในทรัพย์สินของผู้อื่นหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การเคารพในทรัพย์สินของคนอื่น อันเป็นการเคารพในการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์และการครอบครองทรัพย์สินหรือทรัพย์สินของผู้อื่น

ศีลข้อที่ ๓ การลดความรุนแรง คือ การเคารพต่อคุ้มครองของตนเองและผู้อื่นเป็นการงดเว้นจากการประพฤตินอกใจในกาม หมายถึง การไม่เกินขอบเขตแห่งความเป็นสามีภรรยาอันซึ่งดำเนินไปทางกายด้วยประสงค์ในการประพฤตร่วมประเวณีทั้งนี้ในความหมายดังกล่าว เป็นการแสดงถึงการเคารพในสิทธิคุ้มครองของผู้อื่น แต่คำว่าผู้อื่นนั้นควรจะหมายถึงคุ้มครองของคนอื่นและคุ้มครองของตัวเองด้วยเพราะนอกจากการที่เราจะเคารพและให้เกียรติต่อคุ้มครองของคนอื่นแล้ว ยังเป็นการเคารพต่อสัญญาแสดงถึงความซื่อสัตย์ที่เราได้ให้ไว้ต่อคุ้มครองของตัวเองด้วย คือการสำรวมและพอใจในคุ้มครองของตนเอง

ศีลข้อที่ ๔ การลดความรุนแรง คือ การเคารพทางวาจาต่อผู้อื่นเป็นการงดเว้นจากความประพฤตินอกใจการกล่าวด้วยคำพูดที่บิดเบือนจากความเป็นจริง กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เป็นการเคารพและใส่ใจต่อความทุกข์ที่จะเกิดแก่บุคคลอื่น อันเนื่องมาจากการที่เราพูดโดยบางครั้งก็อาจมีความจงใจให้เกิดการเข้าใจผิดหรือได้รับรู้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนจากความจริง ทั้งนี้การเคารพทางวาจาไม่ใช่เฉพาะการละเว้นจากการพูดเท็จเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการพูดที่มีการไตร่ตรอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า มนุษย์ไม่ควรที่จะวิพากษ์วิจารณ์โดยขาดความเคารพและกล่าวถ้อยคำที่ลบหลู่ เพราะการพูดโดยขาดความยั้งคิดไม่ว่าจะเป็นการพูดจาหยาบคายพูดส่อเสียดให้เกิดการแตกแยกรวมทั้งการพูดเพื่อเจ้า

ด้วยถ้อยคำที่ไม่มีสาระหรือหาประโยชน์ไม่ได้ อาจสร้างความเจ็บปวดและสร้างความไม่พอใจแก่คนอื่นได้

ศีลข้อที่ ๕ การลดความรุนแรง คือ การเคารพต่อผู้อื่นโดยการงดเว้นจากการตีสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะการตีสุราและของมีนเมาจะเป็นเหตุให้ผู้ตีฆาตคติฆาตความยิ่งคิด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัส โทษของการตีสุราเมรัย ๖ ประการ ความว่าดูก่อนคฤหบดี บุตรโทษในการประกอบเนืองๆ ซึ่งการตีมน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการ คือ ความเสื่อมทรัพย์ อันผู้ตีพึงเห็นเองก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดแห่งโรคเป็นเหตุเสียชื่อเสียงเป็นเหตุไม่รู้จักกาย เป็นเหตุทอนปัญญาการตีสุราและของมีนเมา นอกจากจะมีโทษทางร่างกายและจิตใจอันเป็นการบั่นทอนสติปัญญาของตนเอง แล้วยังมีโทษกระทบโดยตรงต่อสังคม เพราะการละเมิดศีลข้อนี้ อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทฆาตคติสัมปชัญญะ จึงเป็นเหตุให้ละเมิดศีลข้ออื่นๆ ได้ทั้งหมดซึ่งอาจจะเป็นเหตุหรือที่มาของความขัดแย้ง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็ไม่เห็นหรือไม่ได้ฟังมาแล้วว่า คนผู้นี้เป็นผู้ละการตีมน้ำเมา คือ สุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท งดเว้นจากการตีมน้ำเมา พระราชาจับเขาประหาร จองจำ เนรเทศ หรือกระทำตามปัจจัย เพราะเหตุแห่งการงดเว้นจากการตีมน้ำเมา แต่ว่าบาปกรรมของเขานั้นแหละ ย่อมบอกให้ทราบว่าคุณผู้นี้ประกอบการตีมน้ำเมา แล้วฆ่าหญิงหรือชายตายลักทรัพย์เขามาจากบ้านหรือจากป่า ละเมิดประเวณีในหญิงหรือบุตรตรีของผู้อื่นทำลายประโยชน์ของคฤหบดีหรือบุตรของคฤหบดีด้วยมุสาวาทพระราชาจับเขา ประหาร จองจำ เนรเทศ กระทำตามปัจจัย เพราะเหตุแห่งการตีมน้ำเมา คือ สุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ท่านทั้งหลายได้เห็นหรือได้ฟังมาแล้วและจักได้ฟังต่อไป^{๑๒}

จะเห็นว่า ถ้าเราละเมิดศีลข้อที่ ๕ เพียงข้อเดียว ก็มีโอกาสนำพาให้เกิดการละเมิดศีลอีก ๔ ข้อตามมา เพราะการตกเป็นทาสสิ่งเสพติด โดยเฉพาะสุราและเมรัย ซึ่งเป็นสิ่งที่จะทำลายสติสัมปชัญญะของคนเราได้มากที่สุด เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งและเกิดผลกระทบร้ายแรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

สรุปว่า ศีล ๕ นั้น เป็นแนวคิดหรือหลักธรรมที่จะนำไปใช้ปฏิบัติการลดความรุนแรง ทั้งนี้ยังรวมถึงแนวคิดที่จะนำไปใช้ในการป้องกันความขัดแย้งไม่ให้เกิดขึ้นด้วย เพราะหากเราทุกคนใช้หลักของศีล ๕ เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตจะเสมือนหนึ่งกระตุ้นให้เราทุกคนสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเอง เพื่อที่จะป้องกันความขัดแย้งในเชิงบุคคลที่จะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาไม่ให้พัฒนาลุกลามไปในทางลบกระทบต่อสังคมสังคมนั้นๆ ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ทัศนะไว้ว่า การขาดศีล ๕ จะเนื่องมาจากเหตุใดก็ตามย่อมเป็นมาตรฐานวัดความเสื่อมโทรมของสังคมและไม่เป็นสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูล สำหรับการสร้างสรรค์สิ่งดีงามที่สูงขึ้นไป ดังที่ท่านพุทธทาส ได้กล่าวย้ำเน้นว่า ศีลธรรมเป็นเรื่องสำคัญกว่าเรื่องใด^{๑๓} เพราะความสุขหรือความทุกข์เดือดร้อนในสังคม แสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีศีลธรรมหรือไม่ รวมทั้งกล่าวเตือนสติมนุษยชาติไว้ว่า

^{๑๒} อก.ปิฎก. ๒๒/๑๗๘/๒๙๘-๒๙๙.

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๑), หน้า ๑-๒.

ถ้ามนุษย์ไม่รักษาศีล โลกก็จะเต็มไปด้วยความขัดแย้ง ด้วยบทกวีที่ว่า ถ้าศีลธรรมไม่กลับมา ซึ่งท่าน ประพันธ์ไว้ ดังนี้ ถ้าศีลธรรมไม่กลับมาโลกาวินาศ มนุษยชาติจะเลวร้ายกว่าเดรัจฉาน มัวหลงเรื่องกิน กาม เกียรติ เกียรติคุณพยานล้วนต่อต้าน ไม่เห็นยั้งบังคับใจอาชญากรรมเกิดกระหน่ำลงในโลก มีเลือดโชกแดงฉาน แล้วช่านไหล เพราะบ้ากิน บ้ากาม ทรามเกินไป บ้าเกียรติก็พอไม่ได้ให้มาตอน อยากรองเมืองครองโลกโยกกันใหญ่ไม่มีใครเมตตาใครให้สับสนขอศีลธรรมได้กลับมาพาหมู่คน ให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ทันเวลาฯ^{๑๔}

๔.๖ การลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงความหมายเกี่ยวกับความรุนแรงออกไว้เป็น ๒ ความหมาย คือ ความหมาย ในแง่ของธรรมและความหมายในแง่ของพระวินัย ซึ่งความรุนแรงในแง่ของพระวินัยจะมุ่งเน้นไปที่ พระภิกษุเท่านั้น พบว่า วิธีลดความรุนแรงตามที่ปรากฏในพระวินัยนั้นจึงมุ่งเน้นไปที่อธิกรณ์สมณะ ๗ ประการ^{๑๕} อันเป็นเครื่องมือเพื่อใช้ระงับอธิกรณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์แต่เพียงประการเดียว ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอพอสังเขปในตอนท้ายส่วน การลดความรุนแรงในแง่ของธรรมนั้นเป็นการแก้ไข ความแย้งในลักษณะทั่วไป ซึ่งกว้างกว่าเพราะครอบคลุมถึงมนุษย์ทุกคนซึ่งรวมถึงพระภิกษุด้วยดังได้ จะนำเสนอ ต่อไป

๑) การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง

การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางเกี่ยวกับการลดความรุนแรงตามความหมายทั่วไปนั้น ทำให้พบ การใช้ปฏิบัติการ เพื่อเข้าไปจัดการความรุนแรงในรูปแบบเดียวเท่านั้น คือ การเจรจาไกล่เกลี่ยคน กลางและบุคคลที่ทำหน้าที่ในการเป็นนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง คือ พระพุทธเจ้าซึ่งเหตุการณ์ความ รุนแรงที่สำคัญที่พระองค์ทรงทำการเจรจาไกล่เกลี่ย มีทั้งหมดเหตุการณ์ ได้แก่ ๑) ความรุนแรงด้าน พระวินัยซึ่งเป็นกรณีศึกษาความรุนแรงที่เกิดขึ้นของพระภิกษุเมืองโกสัมพีในเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้อง กับข้อเท็จจริงทางพระวินัยที่ว่าด้วยการเหลือน้ำชำระเอาไว้ในกระบวย ๒) ความรุนแรงเกี่ยวกับการ แย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำของชาวศากยะและชาวโกลิ ยะและ ๓) ความรุนแรงด้านชาติพันธุ์ในประเด็นการดูหมิ่นชาติพันธุ์ระหว่างเจ้าศากยะกับพระเจ้า วิทูทกะ

๒) อภัยทาน

อภัยทาน หมายถึง การให้ความไม่มีภัยหรือปลอดภัย^{๑๖} ได้มีการกล่าวถึงอภัยทาน ในพระไตรปิฎกว่าอภัยทานนั้นแท้ที่จริงก็คือ ศีล ๕ นั่นเอง ซึ่งเป็นการให้ที่เป็นมหาทาน คือ เป็นทาน

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๑๕} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, “รูปแบบการจัดความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษา วิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๒๔๙.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘๐.

อันยิ่งใหญ่ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในอภิธานสูตร^{๑๗} และผลที่ได้รับจะเป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล นำสุขมาให้ อารมณ์อันเลิศมีสุขเป็นผลเป็นไป เพื่อสวรรค์ ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขคุณค่าและความสำคัญของอภัยทานนั้น นอกเหนือจากการให้ที่เป็นมหากุศลแล้ว ยังมีอีกหลายประการ คืออภัยทานเป็นจุดเริ่มใหม่ของมิตรภาพที่ยั่งยืน เป็นการยุติผลกรรมข้ามภพ ข้ามชาติและที่สำคัญอภัยทาน เป็นการพัฒนาจิตใจที่เป็นลักษณะแห่งความก้าวหน้าของมนุษย์ ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตที่มีความสำคัญยิ่ง

อภัยทานเป็นหนึ่งในกรกระทำที่จะต้องเริ่มที่สัมมาทิฐิ เป็นองค์มรรคองค์แรกจัดอยู่ในหมวดของปัญญาที่จะพัฒนาให้เกิดอภัยทาน ซึ่งจะเปรียบเสมือนแกนนำที่จะนำพาให้เกิดองค์มรรคอื่นๆ อันจะก่อให้เกิดจริยธรรมการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักอริยมรรค ซึ่งในอริยมรรคนั้นจะมีการทำงานเป็นแบบความสัมพันธ์ กับองค์มรรคอื่นๆ อีกที่เรียกว่า มรรคสมังคีที่จะเกี่ยวกับการพัฒนาการเกิดอภัยทานโดยตรง ได้แก่ มรรคสมังคีชุดที่ ๒๗ ซึ่งแสดงการทำงานสัมพันธ์กันของสัมมาทิฐิ สัมมาวายามะและสัมมาสติในรูปแบบมรรคสมังคี เพื่อช่วยสนับสนุนให้สัมมาสังกัปปะ เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ดังนี้ ๑) ความรู้ชัดจนแยกแยะได้ว่า มิจฉาสังกัปปะเป็นเช่นไร สัมมาสังกัปปะเป็นเช่นไร ความรู้นั้นจัดเป็นสัมมาทิฐิ ๒) พยายามในการละมิจฉาสังกัปปะและพยายามทำให้สัมมาสังกัปปะ เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ความพยายามนั้นจัดเป็นสัมมาวายามะ และ ๓) ความมีสติในการละมิจฉาสังกัปปะและในการทำให้สัมมาสังกัปปะ เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นสติในขณะนั้น จัดเป็นสัมมาสติ

ดังนั้น สัมมาสังกัปปะ จึงเป็นแกนนำของมรรคสมังคีในการพัฒนาของอภัยทาน สัมมาสังกัปปะ เป็นองค์มรรคที่จัดอยู่ในหมวดปัญญาเช่นเดียวกับกับสัมมาทิฐิ ซึ่งหมายถึง ความดำริชอบ หรือ ความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง เป็นความนึกคิดที่ใช้โยนิโสมนสิการ คือ จะต้องปลอดโปร่งเป็นอิสระ ไม่มีทั้งความชอบใจ และความไม่พอใจในภาวะจิตที่มีโยนิโสมนสิการ ซึ่งความนึกคิดจะปลอดโปร่งเป็นอิสระจากความเอนเอียง เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ ได้แก่ ความคิดที่ถูกต้องนั้น แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง^{๑๘} คือ ๑) เนกขัมสังกัปปะหรือเนกขัมมวิตก คือ ความดำริที่ปลอดจากโลภะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกามไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละและความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่างจัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ ๒) อพยาบาทสังกัปปะหรืออพยาบาทวิตก คือ ความดำริไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง ขัดเคือง หรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่างๆ โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้าม คือ เมตตา ซึ่งหมายถึง ความปรารถนาดี ความมีเมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุขจัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ และ ๓) อวิหิงสาสังกัปปะหรืออวิหิงสาวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียนการคิดทำร้ายหรือทำลาย โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้าม คือ กรุณา ซึ่งหมายถึง ความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ เช่นเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า ลักษณะของความคิดที่ถูกต้องประการเหล่านี้ เป็นความรู้สึที่เกิดขึ้นอยู่ภายในจิตใจ ซึ่งได้รับการฝึกขัดเกลาอย่างดี จากระบบความคิดที่เป็นโยนิโสมนสิการ กล่าวคือ ความคิดที่

^{๑๗} อก.อภิธาน. ๒๓/๓๔/๓๐๐-๓๐๑.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๗๕๐-๗๕๑.

เป็นองค์ประกอบฝ่ายปัญญา ในการที่จะมองเห็นสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามที่มันเป็นของมันเอง นั่นคือจะต้องมีสัมมาทิฐิ เป็นองค์ประกอบเริ่มต้นส่งเสริมและสนับสนุน เพราะเมื่อมองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงจึงมีสัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริ นึกคิด ที่เป็นอิสระจากความชอบใจและไม่ชอบใจ และจากการที่ความดำริ นึกคิด ที่เป็นกลางจึงทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงก็เท่ากับเป็นการเสริมสัมมาทิฐิให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบทั้งสองอย่าง ทั้งสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ จึงเป็นองค์ประกอบที่ส่งเสริม สนับสนุนซึ่งกันและกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าเกิดมิจฉาทิฐิ เป็นความคิดที่ขาดโยนิโสมนสิการ คือ ความเข้าใจผิดพลาด ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มองสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผิน รับรู้อารมณ์เข้ามาทั้งหมด โดยขาดสติสัมปชัญญะแล้ว ปล่อยความนึกคิดให้แล่นไปตามความรู้สึกหรือตามเหตุผลที่มีความไม่พอใจไม่ชอบใจ เป็นตัวนำไม่ได้ใช้ความคิดวิเคราะห์ตามหลักโยนิโสมนสิการแล้ว ก็จะทำให้เกิดมิจฉาสังกัปปะซึ่งมี ๓ อย่าง คือ ๑) กามสังกัปปะหรือกามวิตก คือ ความดำริที่เกี่ยวข้องกับกาม ความนึกคิดในทางที่จะแสวงหาสิ่งเสพ ความคิดอยากได้หรือความหมกมุ่นพัวพัน ติดข้องอยู่กับสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕ หรือสนองตัณหาอุปาทานต่างๆ ความคิดในทางเห็นแก่ตัว เป็นความคิดในฝ่ายราคะหรือโลภะ ๒) พยาบาทสังกัปปะหรือพยาบาทวิตก คือ ความดำริที่ประกอบด้วยความขัดเคือง ไม่พอใจเคียดแค้น ชิงชัง คิดเห็นในแง่ร้ายต่างๆ ขาดความเมตตา เป็นความนึกคิดในฝ่ายโทสะแ่งถูกกระทบ (ตรงข้ามกับเมตตา) และ ๓) วิหิงสาสังกัปปะหรือวิหิงสาวิตก คือ ความดำริในทางที่จะเบียดเบียน ทำร้าย การคิดที่จะข่มเหงรังแกต้องการก่อความทุกข์ ทำให้คนและสัตว์ทั้งหลายเดือดร้อน ไม่มีความกรุณาเป็นความนึกคิดในฝ่ายโทสะแ่งจะออกไปกระทบ (ตรงข้ามกับกรุณา) ดังนั้น จากการวิเคราะห์สัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นแกนนำของมรรคสมังคีในการพัฒนาของอภัยทาน

ดังนั้น ในการพัฒนาการเกิดอภัยทาน ในระบบมรรคสมังคินั้น สามารถสรุปเป็นลำดับขั้นตอนดังนี้^{๑๙} ๑) สัมมาทิฐิ คือ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ที่ถูกต้อง โดยอาศัยปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดสัมมาทิฐิมี ๒ ด้าน คือ ปัจจัยภายนอกหรือปรโตโฆสะและปัจจัยภายในหรือโยนิโสมนสิการ เมื่อเกิดสัมมาทิฐิเป็นแกนนำดังกล่าวแล้ว ก็จะพัฒนานำไปสู่การเกิดองค์มรรคอื่นๆ ที่จะต้องทำงานร่วมกัน ไม่สามารถที่จะทำงานเดี่ยวๆ แยกออกจากกันได้ เรียกว่า เกิดมรรคสมังคี ซึ่งสำหรับชุดของมรรคสมังคีที่จะพัฒนา ต่อการเกิดอภัยทานที่เด่นชัด คือ ชุดที่ ๒ ที่ทำให้เกิดองค์มรรค ได้แก่ สัมมาสังกัปปะ โดยมีองค์มรรคอีกองค์ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะและสัมมาสติ จะแสดงบทบาทเป็นแกนหลักยืนตัวอยู่ตลอดเวลา โดยสัมมาทิฐิจะทำหน้าที่เป็นแกนนำสำคัญ ส่วนสัมมาวายามะและสัมมาสติ จะเป็นแนวร่วมสนับสนุนที่จะพัฒนาให้สัมมาสังกัปปะเจริญไพบูลย์และ ๓) เมื่อสัมมาสังกัปปะได้พัฒนาเกิดขึ้นแล้ว ความคิดที่ถูกต้อง ได้แก่ ความคิดที่ปราศจากโลภะ เกิดความรู้สึกเสียสละความคิดที่ปราศจากโทสะ ซึ่งเป็นความคิดไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง ขัดเคือง หรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่างๆ และความคิดที่ไม่มีการเบียดเบียนการคิดทำร้ายหรือทำลายซึ่งความคิดที่ถูกต้องดังกล่าว ก็จะนำไปสู่หรือก่อให้เกิดการกระทำประพฤติกปฏิบัติที่ออกมาในลักษณะของการกระทำที่เป็น

^{๑๙} กษิรา เทียนส่องใจ, “การศึกษาวิเคราะห์อภัยทานเพื่อจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๑๕๑.

อภัยทาน คือ เป็นการกระทำที่แสดงออกถึงความเสียสละเมตตาและกรุณาที่มีความปรารถนาดีความมีไมตรีต้องการให้ผู้อื่นมีความสุขและพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ให้พ้นจากความทุกข์

วิธีการปฏิบัติของอภัยทานในการลดความรุนแรงจะแบ่งออก คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งในทัศนะพุทธศาสนาถือว่า ในการกระทำนั้น มโนกรรมถือว่าเป็นกรรมที่สำคัญที่สุด เพราะมโนกรรม หรือเจตนา จะเป็นตัวกำหนดการกระทำทางกาย และวาจาวิธีการปฏิบัติของอภัยทานก็ต้องเริ่มปฏิบัติที่ใจเป็นลำดับแรก ซึ่งจะนำไปสู่กายและวาจาในลำดับต่อไป

๑) วิธีการปฏิบัติในการให้อภัยทานทางใจ

ในทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้นรากเหง้าที่เป็นสาเหตุหรือต้นตอของความรุนแรงที่เกิดจากเหตุปัจจัยภายใน คือ ทิฐิหนึ่งในปีญจธรรมที่ถือว่าเป็นแกนกลางของปัญหาความรุนแรงที่อยู่ลึกที่สุดเพราะเป็นการยึดมั่นถือมั่นในอุดมการณ์ถ้าทิฐินั้นประกอบไปด้วยอหิงสา อังได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งจะก่อให้เกิดมีจิตทิฐิผนวกกับเหตุปัจจัยภายนอก คือ ข้อมูลความสัมพันธ์อำนาจและผลประโยชน์โครงสร้างของสังคมที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันรวมทั้งความแตกต่างของค่านิยมเชื้อชาติซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ก็จะกลายเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดสภาวะและบรรยากาศของความรุนแรงได้ปรากฏตัวขึ้นจนนำไปสู่ความรุนแรงในที่สุด

ดังนั้น วิธีการของอภัยทานทางใจจะต้องเริ่มต้นด้วยการรื้อถอนและสลายความยึดมั่นถือมั่นในทางที่ผิดคือการปรับเปลี่ยนความเห็นจากมีจิตทิฐิให้เป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำและเป็นจุดเริ่มต้นในหลักการพัฒนาอภัยทานดังที่กล่าวไว้แล้ว บางคนไม่สามารถที่จะให้อภัยทานได้เพราะยังมีจิตทิฐิจึงมีความเห็นผิดที่ว่า การให้อภัยทานเป็นเรื่องของการยอมแพ้เสียหน้าเป็นสิ่งที่ไม่ยุติธรรมต่อตัวเอง เราตกเป็นเหยื่อหรือเป็นฝ่ายที่ถูกกระทำซึ่งการเห็นผิดดังกล่าวสามารถคาดเดาได้เลยว่ามีโอกาสเสี่ยงที่จะนำไปสู่วงจรของการล้างแค้น ซึ่งจบลงด้วยความสูญเสียอย่างเบ็ดเสร็จดังตัวอย่างเช่น ในกรณีความแค้นของพระเจ้าวิฑูทกะในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นสัมมาทิฐิการให้อภัยทานนั้นก็กลับเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ไม่ใช่การยอมแพ้เพราะเป็นการเอาชนะใจตัวเองเป็นอิสระจากความโกรธเกลียดอาฆาตแค้นการโต้ตอบด้วยความโกรธอาฆาตแค้นด้วยพฤติกรรมในทางที่ไม่ถูกต้องนั้นอาจจะสาสมหรือยุติธรรมต่อศัตรูแต่หากรู้ไม่ว่าความโกรธอาฆาตแค้นนั้นก็กลับมาทำร้ายตนเองอย่างสาสมด้วย เช่น กันโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการบั่นทอนศักยภาพแห่งความสุขสงบเย็นที่พึงเกิดขึ้นในใจของเราอย่างนี้แล้วเราควรจะให้ยุติธรรมกับใครระหว่างใจของเรากับศัตรูของเราเมื่อเรามีอภัยทานทางใจปรับเปลี่ยนความเห็นจากมีจิตทิฐิให้เป็นสัมมาทิฐิจิตใจก็ปราศจากความโกรธอาฆาตแค้นและจะถูกแทนที่ด้วยความรักเมตตาทำให้นำไปสู่อภัยทานทางกายและวาจาต่อไป

นอกจากอภัยทานทางใจจะเป็นการเอาชนะใจตัวเองเป็นอิสระจากความโกรธเกลียดอาฆาตแค้นแล้วอภัยทานทางใจยังเป็นการปฏิบัติในการรื้อถอนและสลายความยึดมั่นถือมั่นในความคิดของตนเองเพราะการยึดมั่นหรือมีทิฐิในความคิดใดความคิดหนึ่งก็จะเสมือนเป็นการเอาชนะเข้าข้างความคิดของตนเองยังอหิงสาจิตที่เป็นทั้งโมหะและโทสะให้เกิดขึ้นซึ่งเป็นอุปสรรคในการพัฒนาอภัยทานเป็นหนทางนำไปสู่การกระทำที่ให้ความไม่ปลอดภัยหรือมีภัยต่อทั้งตนเองและผู้อื่น ดังนั้นวิธีการปฏิบัติอภัยทานทางใจอีกทางหนึ่ง คือ จะต้องเปิดใจด้วยความจริงใจที่จะต้องรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นรวมทั้งข้อมูลต่างๆ ให้มากขึ้นโดยเฉพาะอาจจะต้องรับฟังข้อมูลคำอธิบายชี้แจงต่างๆ

จากคู่กรณีเพราะในบางครั้งการรับฟังคำอธิบายหรือคำชี้แจงของคู่กรณีอาจทำให้เกิดความเข้าใจ และเข้าใจซึ่งกันและกัน

๒) วิธีการปฏิบัติในการให้อภัยทานทางวาจา

๒.๑ การใช้วาจาที่เหมาะสม คือ คำพูดจะประกอบไปด้วยคำไพเราะ อ่อนหวาน นุ่มนวล เป็นคำพูดที่ไม่เบียดเบียน ทำร้ายผู้อื่น ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้ คือ เป็นคำพูดที่เป็นจริง ไม่พูดส่อเสียดก่อให้เกิดความแตกแยกเป็นคำพูดที่ไม่มีโทษ รื่นหู สุภาพ ไม่หยาบคายและจะต้องเป็น คำพูดที่พูดด้วยความปรารถนาดีต่อกันและ เป็นประโยชน์ต่อผู้ฟังด้วย

จะเห็นได้ว่า หลักการใช้วาจาของพระพุทธองค์จะทรงเน้นที่การกล่าววาจานั้นเป็นจริงและเป็นประโยชน์ก่อนและถ้าวาจานั้นผู้ฟังฟังแล้วพอใจหรือผู้ฟังฟังแล้วไม่พอใจพระองค์จะทรงกล่าว ในกาลที่เหมาะสม เพราะบางครั้งถึงแม้ว่าการพูดสื่อสารด้วยข้อมูลที่เป็นความจริงและเป็นประโยชน์ ต่อผู้ฟังแต่ผู้ฟังไม่พอใจเกิดอาการขัดเคืองโกรธกลับ ก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้น การสื่อสารข้อมูล ดังกล่าวจะต้องเหมาะสมแก่กาลด้วย ดังนั้น วิธีการปฏิบัติของอภัยทานทางวาจาจะต้องยึดหลักการใช้ วาจาของพระพุทธเจ้า คือนอกจากจะเป็นการใช้คำพูดที่จัดอยู่กรอบของศีล ข้อที่ ๔ แล้วสิ่งที่สำคัญที่ จะต้องพิจารณา คือ กาลที่เหมาะสมในการที่จะกล่าววาจานั้นด้วย

๒.๒ การกล่าวคำว่าขอโทษ จัดเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกิดอภัยทาน ทั้งผู้ที่กระทำ และผู้ที่ถูกกระทำ เพราะผู้ใดที่กล่าวคำว่า ขอโทษ ได้แสดงว่าผู้นั้นมีจิตที่ปราศจากความโกรธ ไม่พยายบาท อาฆาตแค้น ปราศจากทิฏฐิ มานะ เป็นการกล่าวที่แสดงถึงการตำหนิตัวเอง ยอมรับผิด เป็นการขอขมาทางวาจา แสดงถึงความเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ดังในพระวินัยปิฎก พระพุทธองค์ ทรงแสดงหลักการลงปฏิสารณียกรรม^{๒๐} คือ การให้ไปขอโทษคฤหัสถ์ของภิกษุผู้ดำบริภาษคฤหัสถ์ พระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า มีปัญญามากกว่าสาวกทั้งหมด ครั้งหนึ่ง ท่านถูกพระรูปหนึ่งดำประจานหาว่า อวดดี ถือตัวว่า เป็นอัครสาวกเบื้องขวา ทำผิดแล้ว ไม่รู้จักขอโทษ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกท่านมาถาม ท่านก็กราบทูลว่า ไม่รู้ตัวว่าได้ทำอะไรผิดไว้ พระรูป นั้นบอกว่า ท่านจำไม่ได้หรอกว่า วันหนึ่งชายฉกรรจ์ของท่านได้ปลิวมากระทบศีรษะของผมแล้วท่านยังไม่ได้ขอโทษผมพอได้ฟังเพียงเท่านี้ พระสารีบุตรท่านก็ลงกราบขอโทษพระรูปนั้นทันทีทำให้พระรูป นั้นรู้สึกอับอายและสำนึกผิดที่มุ่งเอาผิดจากท่านผู้ไม่มีความผิด พระสารีบุตรท่านยอมกราบขอโทษ ทั้งๆ ที่การกระทำของท่านไม่เป็นความผิดเลย เพราะพระรูปที่กล่าวถึงนี้มีอายุพรรษาน้อยกว่าท่าน ทั้งยังเป็นปุถุชนอยู่แต่พระสารีบุตรก็ยังไม่แสดงความรังเกียจที่จะกราบขอโทษ กลับทำให้ท่านยังได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าและได้รับความเคารพนับถือจากพระทั่วไประมาขึ้น

ดังนั้น การกล่าวคำว่า ขอโทษ เป็นการลดทิฏฐิ มานะ ที่บางคนอาจคิดว่าเป็นความเสีย เกียรติเสียศักดิ์ศรีนั้น ในทางตรงกันข้ามกลับจะได้รับเกียรติและความนับถือมากขึ้นเท่านั้น และที่ สำคัญการขอโทษจะต้องเป็นการกระทำด้วยใจจริง ไม่ใช่กล่าวกระแทกแตกตันหรือกล่าวประชดประ ชันอย่างเสียไม่ได้ บางครั้งการขอโทษอาจจะเกิดขึ้นทันที ในขณะที่นั้นถ้ามีผู้ที่กระทำผิดชัดเจน แต่ ถ้าในเหตุการณ์การทะเลาะเบาะแว้งนั้น ถ้าต่างฝ่ายก็คิดว่าตัวเองเป็นผู้ถูกกระทำทั้ง ๒ ฝ่าย ก็จะไม่ ยอมให้อภัยซึ่งกันและกัน การขอโทษอาจจะเกิดขึ้นภายหลัง เมื่อเหตุการณ์นั้นจบไปแล้วและเมื่อฝ่าย

^{๒๐}วิ.ม. ๕/๒๔๕/๓๐๓.

ใดฝ่ายหนึ่ง ปราศจากทฤษฎี มานะ ปราศจากความโกรธ ไม่พยายามหา อาฆาตแค้นนั้น หมายถึงว่า เป็นการให้อภัยทานแก่ตนเองเป็นอันดับแรกและยังมีผลที่จะเหนี่ยวนำจิตใจของฝ่ายผู้รับการขอโทษ เกิดอภัยทานด้วยเช่นกัน มีอีกคำกล่าวหนึ่งที่เป็นการตอบรับการขอโทษ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ที่ได้รับการขอโทษนั้นได้ให้อภัยหรือยกโทษให้ นั่นคือ คำว่า ไม่เป็นไร เป็นคำที่ใช้แพร่หลายมากในสังคมไทย ที่เป็นสังคมของชาวพุทธ เป็นการสะท้อนถึงการให้อภัยทาน ไม่ถือโกรธในทำนองทำใจหรือตัดใจ ไม่ยึด ไม่ติดใจ ไม่ข้องใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วและไม่มีทางที่จะแก้ไขให้กลับคืนเป็นอย่างเดิมหรือเป็นอย่างอื่นได้ การมองโลกมองชีวิตแบบไม่เป็นไรนั้นเข้ากับหลักทางพระพุทธศาสนาว่าด้วย การอิงอาศัยกันของเหตุปัจจัยของสิ่งต่างๆ คือ หลักของปฏิจจสมุปบาท มีความเข้าใจอย่างประจักษ์แจ้งว่า ไม่มีสิ่งใดที่จะเกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุปัจจัยอื่นรวมทั้งยังเข้ากับกฎธรรมชาติแห่งสรรพสิ่ง คือ มองเห็นตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายมีความแปรเปลี่ยนตามกฎของพระไตรลักษณ์และเมื่อเข้าใจ ในธรรมชาติความเป็นไปของสรรพสิ่งเช่นนี้ ก็สามารถวางใจไม่ยึดมั่นถือมั่นและยอมรับได้ด้วยความเข้าใจในเหตุและผล

๓) วิธีการปฏิบัติในการให้อภัยทานทางกาย

อภัยทานทางกายเป็นวิธีการของอภัยทาน ที่แสดงออกอย่างชัดเจนเช่นเดียวกับอภัยทานทาง วาจา เป็นการกระทำที่สื่อเชื่อมโยง มาจากอภัยทานทางใจและวาจา ซึ่งวิธีการของอภัยทานทางกาย จะมีลักษณะการแสดงออกต่างๆ ได้หลายประการ ดังนี้

๓.๑ การฟังอย่างลึกซึ้งหรือการฟังอย่างตั้งใจในพระพุทธศาสนา การฟังตรงกับ คำว่า สุตะหรือสูติ หมายถึง ความรู้ที่ได้สดับฟัง เล่าเรียน ถ้ายทอดกันมา การฟังเป็นหลักคำสอนที่สำคัญ อย่างหนึ่ง ดังพุทธภาษิตว่า ฟังด้วยดียอมได้ปัญญา^{๒๑} ในมงคลสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ความเป็นผู้ สดับฟังมาก และฟังธรรมตามกาล เป็นมงคลอันสูงสุด หรือในอุทตติธรรม พระพุทธองค์ตรัสว่า การฟัง สัทธรรม (สัทธัมมัสสวนะ) เป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา^{๒๒} การฟังถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่ง ในกระบวนการสร้างสัมมาทิฐิ โดยเกิดจากปัจจัยภายนอก คือ ปรโตโฆสะ ซึ่งเป็นการฟังเสียงจาก ภายนอก เป็นการยอมรับฟังความคิดของผู้อื่นและโดยเกิดจากปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ กล่าวคือ การฟังที่เป็นโยนิโสมนสิการจะเป็นการฟังอย่างแยกแยะ แยกแยะ สิ่งทั้งหลายให้เห็น ความจริงตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย จึงเรียกให้เข้าใจง่ายๆ ว่าเป็นการฟังอย่างลึกซึ้งโดยใช้ ปัญญาและใช้เหตุผลรอบด้านที่สุด ซึ่งจำเป็นต้องฟังอย่างตั้งใจเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการรับทราบ ข้อมูลเรื่องราวต่างๆ เป็นการยอมรับฟังถึงความต้องการความทุกข์ที่อยู่ในส่วนลึกของจิตใจของ แต่ละ คนที่ได้เปิดเผยออกมาอย่างเป็นอิสระการฟัง จึงเป็นเรื่องสำคัญเพราะปัญหาส่วนใหญ่ของคนทั่วไปก็คือ ไม่ทันฟังไม่ยอมฟังไม่ตั้งใจฟังคิดแต่จะทำอย่างเดียวกันพุดแย้งกันทำจนลืมฟังผู้อื่น

ฉะนั้น การฟังอย่างลึกซึ้งหรืออย่างตั้งใจนั้น จึงเป็นวิธีการของอภัยทางกายที่สำคัญ ซึ่งควร กระทำก่อนการกระทำอื่นใด เปิดใจฟังอย่างลึกซึ้งให้เข้าใจเรื่องราวทั้งหมดอย่างรอบด้านที่สุดแล้ว วิธีการให้อภัยทางกายอื่นๆ ก็จะแสดงออกตามมาอย่างสอดคล้องกันเอง

^{๒๑} ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๒๒} ที.ปา. ๑๑/๓๑๑/๒๘๖.

๓.๒ การเคารพและให้เกียรติชีวิตของผู้อื่นและสัตว์อื่น แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสว่าความรักเสมอด้วยตนย่อมไม่มี แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ตรัสเตือน เช่นเดียวกันว่า เรารักสุข เกลียดกลัวความทุกข์ ฉันทใด คนอื่นๆ ก็รักสุข เกลียดกลัวความทุกข์ ฉันทนั้น ซึ่งเป็นการชี้ให้เราได้ตระหนักรู้ว่า แม้เราจะรักตัวเองมากมายเพียงใด แต่ก็ไม่ควรที่จะปล่อยให้ตัวเองไปทำลายผู้อื่นและสัตว์อื่น เหตุผลก็เพราะมนุษย์และสัตว์ก็มีความรักในชีวิตตัวเองเช่นเดียวกัน จะเห็นว่าการที่เราไม่เคารพ และให้เกียรติซึ่งกันและกัน จึงเป็นที่มาของการทำลายล้างและประหัตประหารซึ่งกันและกัน

๓.๓ การเคารพและให้เกียรติในทรัพย์สินของผู้อื่นไม่คุกคามหรือแก่งแย่งช่วงชิงทรัพย์สินของคนอื่น โดยการประกอบอาชีพที่สุจริต รวมทั้งการไม่ทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นอันเนื่องมาจากความโกรธแค้น นอกจากนี้แล้วการเคารพ และให้เกียรติในทรัพย์สินของผู้อื่นนั้น ยังรวมถึงการไม่คอร์รัปชั่นด้วย ซึ่งการคอร์รัปชั่นนั้น ถือว่า เป็นการกระทำที่แสวงหาผลประโยชน์ที่มาจากความโลภ ไม่ซื่อสัตย์เป็นการลักทรัพย์จากเงินภาษีอากรของประชาชน

๓.๔ การเคารพและให้เกียรติในสิทธิคุ้มครองและปฏิญญาที่มีต่อครอบครัว และสังคม แม้ว่ามนุษย์จะได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง แต่ก็ยังเป็นสัตว์ที่มีมโนธรรมสูงกว่าสัตว์เดรัจฉาน ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงต้องตระหนักรู้ว่าคุ้มครองของบุคคลอื่นๆ ถือได้ว่าเป็นสิทธิโดยกฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคมที่มนุษย์จะต้องเคารพและให้เกียรติ เพราะชีวิตของคนอื่นเกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยย่อยของสังคมด้วย ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สมควรจะเข้าไปก้าวล่วง หรือสร้างแตกร้างให้แก่สถาบันครอบครัวของคนอื่น

๔.๕ การแบ่งปันทรัพยากรหรือสิ่งอื่นเพื่อเป็นการชดเชยหรือเยียวยา โดยธรรมดามนุษย์เมื่อยังไม่ได้พัฒนาจิตใจก็มุ่งที่จะเอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว ยึดติดในผลประโยชน์ ทำให้สังคมมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ทรัพยากรเป็นช่องทางนำไปสู่ความรุนแรงและแตกแยกได้ แต่ถ้ามนุษย์ที่มีการพัฒนาแล้วก็เป็นจิตที่เมตตาปราศจากโลภะ จะมีความสุขจากการให้มากกว่าการได้รับและถ้าเราพิจารณาในแง่มุมของความยุติธรรมแล้ว การแบ่งปันทรัพยากรและสิ่งอื่นแก่เพื่อนมนุษย์นั้นก็เท่ากับเป็นการชดเชยและเยียวยาให้กับผู้เสียหายนั่นเอง

สรุปว่า วิธีการปฏิบัติของอภัยทานในการลดความรุนแรงนั้น ทางใจถือว่า เป็นจุดเริ่มต้นที่มีความสำคัญที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นอภัยทางกาย และทางวาจา เพราะการปฏิบัติของอภัยทานทางใจนั้น เป็นการเอาชนะใจตัวเองที่จะเป็นอิสระออกจากความโกรธ เกลียด อาฆาตแค้น เป็นการปฏิบัติที่รื้อถอนและสลายความยึดมั่นถือมั่นในความคิดของตนเองที่เป็นสาเหตุสำคัญอันจะนำไปสู่การเกิดความรุนแรงขึ้นได้

๔.๗ วิธีตามแนวทางของพระวินัย

วิธีตามแนวทางแห่งพระวินัยการลดความรุนแรงตามที่ปรากฏในพระวินัยนั้นจะมุ่งเน้นไปที่อธิกรณสมณะ ๗ ประการ อันเป็นเครื่องมือเพื่อใช้ระงับอธิกรณต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์เพียงประการเดียวแต่ในปัจจุบันพบว่า หลักการดังกล่าวก็ได้นำมาประยุกต์ใช้ในจัดการความรุนแรงในสังคมฆราวาส ดัง ต่อไปนี้

๑) การไต่สวนเป็นการตั้งคณะอนุกรรมการเพื่อศึกษาวิเคราะห์สืบสวนสอบสวนข้อมูลหรือพยานต่างๆ จนครบถ้วนแล้วจึงนำคดีกลับไปนำเสนอต่อสังฆสภา เพื่อให้สังฆมติอีกครั้ง

หนึ่งคณะกรรมการชุดนี้ จะได้รับการแต่งตั้งโดยสังฆสภาให้ดำเนินการในกรณีที่สังฆสภามองว่ามีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจำนวนมากจำเป็นต้องเรียกเอกสาร และพยานจำนวนมากอีกทั้งอาจจะเกิดความไม่สะดวกในการพิจารณาอิกรณในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยเหตุนี้สังฆสภา จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดย่อยขึ้นมาในความเป็นจริงแล้วคณะกรรมการไต่สวน แม้จะมีอำนาจในการตัดสินคดี แต่ตามที่ปรากฏในหลักฐานทางคัมภีร์พบว่าได้มีการส่งอิกรณที่พิจารณาเสร็จแล้วกลับคืนไปยังสังฆสภาเพื่อให้ดำเนินการชี้ขาดในลำดับ ต่อไป

๒) การประนีประนอมยอมความ หมายถึง การกระทำหรือการระงับอิกรณประจวบการกลบเอาไว้ด้วยญาหรือการระงับอิกรณโดยการประนีประนอมหลักการนี้ใช้จัดการลดความรุนแรงในกรณีที่พระภิกษุคณะสงฆ์หมู่ใหญ่ หรือจำนวนมากต้องลหุกาบัติ หรืออาบัติระดับเบา เช่น อาบัติทุกกฏ หรือปาจิตตีย์ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการบาทหมางทะเลาะและวิวาทกันจนนำไปสู่ความรุนแรงพระสงฆ์สามารถใช้สังฆสภาเป็นเครื่องมือในการหาทางออกให้แก่ปัญหาดังกล่าวโดยการใช้วิธีการประนีประนอมข้อพิพาทดังกล่าว เพราะมีฉะนั้นหากสงฆ์ในสังฆสภามุ่งเน้นที่จะโจทใส่ร้ายหรือปรับอาบัติ ซึ่งกันและกันจากกรณีการทะเลาะวิวาทดังกล่าวก็จะทำให้อุณหภูมิของความรุนแรงได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วจนทำให้สงฆ์แตกกันที่สุดในที่สด ดังนั้น เพื่อป้องกันผลเสียที่จะเกิดขึ้นสังฆสภาสามารถใช้วิธีการนี้ได้

๓) การลงมติเสียงข้างมาก สำหรับวิธีการลงมตินั้นพระพุทเจ้าให้ใช้วิธีกระชิบการจับสลากและโหวตแบบเปิดเผยหัวใจของคำว่าเสียงข้างมากตามนัยของพระพุทเจ้า คือ คุณภาพสำคัญกว่าปริมาณกล่าว คือ พระภิกษุจะมีจำนวนเท่าใดไม่สำคัญแต่สิ่งสำคัญก็คือ ต้องมีธรรมวาทีภิกษุมากกว่าซึ่งได้แก่ภิกษุที่ประชุมสงฆ์ได้ช่วยกันกลั่นกรองบุคคลหลักการและขั้นตอนต่างๆ อย่างเที่ยงธรรมและชอบธรรมหากที่มาของบุคคลชอบธรรมผลของการลงมติก็น้อมชอบธรรมเช่นกัน เพราะหากรูปการเป็นไปในลักษณะนี้ย่อมทำให้เกิดความเชื่อมั่นในแง่ของความชอบธรรม หมายถึงความโปร่งใสความบริสุทธิ์ความยุติธรรมและความเที่ยงธรรม เป็นต้น พระพุทเจ้าทรงตรัสย้ำว่าต้องมั่นใจว่ามีพระภิกษุธรรมวาทีคณะธรรมวาทีหรือสังฆธรรมวาทีมากกว่าเท่านั้น จึงจะทำได้ถ้าหากมีน้อยกว่าการจับสลากในแต่ละครั้งย่อมถือว่าขาดความชอบธรรมประเด็นนี้จะเรียกว่าเสียงข้างมากไม่ได้ ซึ่งหากในกรณีที่ประชุมมีธรรมวาทีบุคคลมากกว่าให้โหวตแบบเปิดเผยได้และหากธรรมวาทีมีน้อยกว่าก็ให้ใช้วิธีการกระชิบหรือจับสลาก

๔) กระบวนการทางศาลหรือสังฆสภา ซึ่งจะเป็นจุดสุดท้ายหรือจุดสูงสุดที่รองรับปัญหาหรือแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นศาลสงฆ์จะสมมติพระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการซักถามประเด็นต่างๆ จากโจทก์และจำเลย ซึ่งแนวทางนี้ค่อนข้างจะคล้ายคลึงกับคำว่า อัยการและท่านจะเป็นผู้เรียกเอกสารประจักษ์พยานของโจทก์และจำเลยมาซักถามต่อสังฆสภา เมื่อได้ข้อมูลต่างๆ เพียงพอต่อการตัดสินคดีแล้ว สังฆสภาก็จะดำเนินการพิจารณาตัดสิน ซึ่งผลการพิจารณาตัดสินนั้นย่อมถือเป็นอันสิ้นสุดเช่นเดียวกับศาลฆราวาส

๔.๘ สรุป

หลักสาราณิธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท ใช้ปฏิบัติการเพื่อเข้าไปลดความรุนแรงในรูปแบบเดียวเท่านั้น คือการเจรจาไกล่เกลี่ย คนกลางและบุคคลที่ทำหน้าที่ในการเป็นนัก

เจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง คือพระพุทเจ้าซึ่งเหตุการณ์ความรุนแรงที่สำคัญที่พระองค์ทรงทำการเจรจาไกล่เกลี่ยมีทั้งหมดเหตุการณ์ ได้แก่ ๑) ความรุนแรงด้านพระวินัยซึ่งเป็นกรณีศึกษาความรุนแรงที่เกิดขึ้นของพระภิกษุเมืองโกสัมพีในเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงทางพระวินัยที่ว่าด้วยการเหลือน้ำชำระเอาไว้ในกระบวย ๒) ความรุนแรงเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำของชาวศากยะและชาวโกลิยะ และ ๒) ความรุนแรงด้านชาติพันธุ์ในประเด็นการดูหมิ่นชาติพันธุ์ระหว่างเจ้าศากยะกับพระเจ้าวิทูทกะ

นอกจากวิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางแล้ว อภัยทานยังเป็นอีกวิธีหนึ่งในการลดความรุนแรง การปฏิบัติของอภัยทาน การลดความรุนแรงจะแบ่งออกเป็น ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งในทัศนะพุทธศาสนาจะถือว่า ในการกระทำนั้น มโนกรรมจะเป็นกรรมที่สำคัญที่สุด เพราะมโนกรรม หรือเจตนา จะเป็นตัวกำหนดการกระทำทางกายและวาจา ดังนั้น วิธีการปฏิบัติของอภัยทานก็ต้องเริ่มปฏิบัติที่ใจเป็นลำดับแรก ซึ่งจะนำไปสู่กายและวาจาในการลดความรุนแรงตามที่ปรากฏในพระวินัยนั้น จะมุ่งเน้นไปที่อธิกรณสมณะ ๗ ประการ อันเป็นเครื่องมือเพื่อใช้ระงับอธิกรณต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์เพียงประการเดียว แต่ในปัจจุบันพบว่าหลักการดังกล่าวก็ได้นำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในสังคมฆราวาส ได้แก่ ๑) การไต่สวนหรือตามแนวทางอุพพาหิกวิธี ๒) การประนีประนอมยอมความหรือตามแนวทางติณวัตถารกะ ๓) การลงมติเสียงข้างมากหรือตามแนวทางเยภยยสีกา และ ๔) กระบวนการทางศาลหรือสังฆสภา

การลดความรุนแรงทางพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น พระพุทเจ้าได้ออกแบบมาเพื่อใช้กับสังคมสงฆ์ ซึ่งมีมากกว่า ๒๕๐๐ กว่าปีแล้ว แต่เมื่อเปรียบกับวิธีการในปัจจุบันพบว่า มีความสอดคล้องกันในหลักการใหญ่ๆ อย่างเช่น วิธีการของการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง ซึ่งนับว่าเป็นวิธีที่กำลังได้รับความนิยมนการเจรจาไกล่เกลี่ย คนกลางเชิงพุทธเป็นหัวใจในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าความรู้ที่ได้ทั้งหมดน่าจะเป็นประโยชน์สำหรับสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมของชาวพุทธในการลดความรุนแรง

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัย เรื่องหลักสาราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาหลักสาราณียธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาหลักสาราณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ หลักสาราณียธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

ผู้วิจัยพอสรุปแนวคิดเกี่ยวกับหลักสาราณียธรรมธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำให้มีความเคารพนับถือช่วยเหลือกันและกันและสามัคคีพร้อมเพรียงกัน อันจะทำให้คนสามารถอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ได้มีนักวิชาการให้ความหมายเกี่ยวกับหลักสาราณียธรรม ไว้ดังต่อไปนี้

หลักสาราณียธรรม ๖ คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ธรรมเป็นเหตุที่ระลึกถึงกัน หลักการอยู่ร่วมกันสาราณียธรรม ๖ คือ

๑) เมตตาทายกรรมตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมคณะด้วยความเต็มใจแสดงกิริยาอาการสุภาพเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวาจกรรมตั้งเมตตาวาจกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนแนะนำ ตักเตือน ด้วยความหวังดีกล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตามโนกรรมตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดีคิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กันมองเห็น ในแง่ดีมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคีได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวงไว้ผู้เดียวนำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน ข้อนี้ใช้อุปปฏิวัตตโภคีก็ได้

๕) สีลสามัญญตามีสีลบริสุทธ์เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตตั้งตามถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

๖) ทิฐุสามัญญตามิทิฐุจามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกันในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นสิ้นทุกข์หรือขจัดปัญหา

ธรรม ๖ ประการนี้ มีคุณคือเป็นสาราณียะ ทำให้เป็นที่ระลึกถึงเป็นปิยกรรม ทำให้เป็นที่รัก เป็นครุกรรมทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ ความกลมกลืนเข้าหากัน เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคีและเอกภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๕.๑.๒ ความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น พบว่า ความหมายของความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท นั้น มี ๒ นัย กล่าวคือ เป็นความรุนแรงในแง่ของธรรม และความรุนแรงในแง่ของวินัย ซึ่งความรุนแรงดังกล่าวนี้ ครอบคลุมทั้งความหมายในเชิงโลกและเชิงธรรมที่เกี่ยวข้องกับบรรพชิต และคฤหัสถ์ ส่วนการมองความรุนแรงในมิติของธรรมนั้น เป็นการมองที่ค่อนข้างจะกว้างกว่าวินัย ซึ่งการคิด การพูด หรือการกระทำในแง่ของธรรมจะมีความหลากหลายมากกว่า

สำหรับแนวคิดความรุนแรงทางพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น พบว่า ความรุนแรงเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งอธิบายได้ภายใต้กฎไตรลักษณ์ นอกจากนี้ยังพบอีกว่า เป็นแนวคิดที่มีทัศนะในเชิงบวก กล่าวคือ ความรุนแรงเป็นที่มาของการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ในเชิงปัจเจก ระบบการเมืองการปกครอง และการบัญญัติพระวินัย ในการจัดระดับ หรือการพัฒนาของความรุนแรง จะแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ คือ เริ่มพัฒนาตั้งแต่ความบาดหมาง การทะเลาะ การแก่งแย่ง และการวิวาทกัน การวิวาทนั้นเป็น ถ้อยคำที่บ่งชี้ระดับของความรุนแรงว่า รุนแรงที่สุดตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อศึกษาวิเคราะห์ถึง รากเหง้าที่ก่อให้เกิดความรุนแรง จะสามารถอธิบายในมุมมองของอกุศลธรรม ๒ กลุ่ม คือ อกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ และ ปญฺญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะและทิฏฐิ ซึ่งทิฏฐินั้นถือได้ว่าเป็นแกนกลางของความรุนแรงที่อยู่ลึกที่สุด เพราะเป็นการยึดมั่น ถ้อยมั่นในอุดมการณ์ ถ้าทิฏฐินั้นประกอบไปด้วยอกุศลมูล ซึ่งก่อให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ก็จะนำพาความรุนแรงนั้นไปสู่ความรุนแรงได้ นั้นหมายถึงว่า แม้แต่กิเลสที่เป็นรากเหง้าของอกุศล ๓ ตัว คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ก็ล้วนแต่แสดงบทบาทอยู่บนฐานของทิฏฐิ หรือความเชื่อว่ามีตัวตน เป็นศูนย์กลางทั้งสิ้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดขึ้นจากความรุนแรงนั้นสะท้อนให้เห็นทั้งในเชิงบวกในประเด็นของการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ และเชิงลบ ใน ๒ ประเด็น คือ ผลเสียเชิงจิตภาพ และกายภาพ

ความรุนแรงตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท นักวิชาการหลายสาขาทำการศึกษาเกี่ยวกับความรุนแรงไว้หลายแง่มุม ทั้งในแง่บวกที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงสร้างสรรค์พัฒนา และแง่ลบที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงทำลาย ลักษณะสำคัญของความรุนแรง คือ เป็นธรรมชาติของมนุษย์และสังคม ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เกิดพลังงาน และเกิดการปฏิสังสรรค์ได้ โดยความรุนแรงมีพัฒนาการ ๓ ระดับ คือ ระดับซ่อนเร้น ระดับเริ่มปรากฏ และปรากฏชัดเจน ความรุนแรงแบ่งเป็น ๒ ประเภทหลัก คือ ความรุนแรงภายใน เช่น ความรุนแรงในด้านความคิด ความรู้สึกที่แตกต่าง และความรุนแรงภายนอก เช่น ความรุนแรงด้านข้อมูล ด้านผลประโยชน์ ด้านความสัมพันธ์ และด้านโครงสร้าง ซึ่งเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความรุนแรงมีทั้ง เหตุปัจจัยภายใน และเหตุปัจจัยภายนอก ความรุนแรงตามหลักพระพุทธศาสนามีทั้งในแง่ของธรรม และในแง่ของวินัย โดยเกิดจากเหตุปัจจัยภายใน ได้แก่ อกุศลมูล ปญฺญจธรรม (ประกอบด้วยตัณหา ทิฏฐิ มานะ) และเหตุปัจจัยภายนอก ได้แก่ ข้อมูล ข้อเท็จจริง ผลประโยชน์ ความสัมพันธ์และชาติพันธุ์

๕.๑.๓ หลักสารณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความรุนแรงในทัศนะของพระพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น พบว่า ความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท มี ๒ นัย กล่าวคือ เป็นความรุนแรงในแง่ของธรรม และความรุนแรงในแง่ของวินัย ซึ่งความรุนแรงดังกล่าวนี้ ครอบคลุมทั้งความหมายในเชิงโลกและเชิงธรรมที่เกี่ยวข้องกับบรรพชิต และคฤหัสถ์ ส่วนการมองความรุนแรงในมิติของธรรมนั้น เป็นการมองที่ค่อนข้างจะกว้างกว่าวินัย ซึ่งการคิด การพูด หรือการกระทำในแง่ของธรรมจะมีความหลากหลายมากกว่า

สำหรับแนวคิดความรุนแรงทางพระพุทธศาสนานั้น พบว่า ความรุนแรงเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งอธิบายได้ภายใต้กฎไตรลักษณ์ นอกจากนี้ยังพบอีกว่า เป็นแนวคิดที่มีทัศนะในเชิงบวก กล่าวคือ ความรุนแรงเป็นที่มาของการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ในเชิงปัจเจก ระบบการเมืองการปกครอง และการบัญญัติพระวินัย ในการจัดระดับหรือการพัฒนาของความรุนแรง จะแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ คือ เริ่มพัฒนาตั้งแต่ความบาดหมาง การทะเลาะ การแก่งแย่งและการวิวาทกัน การวิวาทนั้นเป็นถ้อยคำที่บ่งชี้ระดับของความรุนแรงว่า รุนแรงที่สุดตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงรากเหง้าที่ก่อให้เกิดความรุนแรง จะสามารถอธิบายในมุมมองของอกุศลธรรม ๒ กลุ่ม คือ อกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ และปญฺจธรรม ซึ่งได้แก่ ตัณหา มานะและทิฏฐิ ซึ่งทิฏฐินั้นถือได้ว่าเป็นแกนกลางของความรุนแรงที่อยู่ลึกที่สุด เพราะเป็นการยึดมั่นถือมั่นในอุดมการณ์ ถ้าทิฏฐินั้นประกอบไปด้วยอกุศลมูล ซึ่งก่อให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ก็จะนำพาความรุนแรงนั้นไปสู่ความรุนแรงได้ นั่นหมายถึงว่า แม้แต่กิเลสที่เป็นรากเหง้าของอกุศล ๓ ตัว คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ก็ล้วนแต่แสดงบทบาทอยู่บนฐานของทิฏฐิ หรือความเชื่อว่ามีตัวตนเป็นศูนย์กลางทั้งสิ้น ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากความรุนแรงนั้นจะสะท้อนให้เห็นทั้งในเชิงบวก ในประเด็นของการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ และเชิงลบใน ๒ ประเด็น คือ ผลเสียเชิงจิตภาพและกายภาพ

จากการศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์ความรุนแรงตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถานั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเด็นหลัก ได้แก่ ความรุนแรงด้านพระวินัย ความรุนแรงด้านทรัพยากรธรรมชาติ ความรุนแรงด้านชาติพันธุ์ และความรุนแรงด้านการเมืองระหว่างประเทศ หลักธรรม หรือแนวคิดพื้นฐานเพื่อเป็นฐานองค์ความรู้ ในการนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการความรุนแรง ได้แบ่งออกเป็น ๒ หมวด ได้แก่ ระดับปัจเจกหรือบุคคลและระดับสังคม หลักธรรมในระดับปัจเจกนั้น ประกอบด้วยหลักอแปมาทธรรม ไตรลักษณ์ ขันติธรรม พรหมวิหารธรรม และหลักกรรม สำหรับในระดับสังคม จะประกอบไปด้วยหลักสามัคคีธรรม อปริยานิยธรรม สารณียธรรม สังคหวัตถุธรรม และหลักศีลธรรม

หลักสารณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงทางพุทธปรัชญาเถรวาท พบการใช้ปฏิบัติการใช้เพื่อเข้าไปแก้ไขปัญหาความรุนแรงในรูปแบบเดียวเท่านั้น คือ “การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง” และบุคคลที่ทำหน้าที่ในการเป็นนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง คือ “พระพุทธเจ้า” ซึ่งเหตุการณ์ความรุนแรงที่สำคัญที่พระองค์ทรงทำการเจรจาไกล่เกลี่ย มีทั้งหมด ๓ เหตุการณ์ ได้แก่ ๑) ความรุนแรงด้านพระวินัย ซึ่งเป็นกรณีศึกษาความรุนแรงที่เกิดขึ้นของพระภิกษุเมืองโกสัมพี ซึ่งเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงทางพระวินัยที่ว่าด้วย “การเหลือน้ำชำระเอาไว้ในกระบวย” ๒) ความรุนแรงเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ในประเด็นที่เกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำของชาวคากยะและชาว

โกลิเยะ และ ๓) ความรุนแรงด้านชาติพันธุ์ ในประเด็นการดูหมิ่นชาติพันธุ์ระหว่างเจ้าศากยะกับพระเจ้าวิทูทกะ

นอกจากวิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางแล้ว อภัยทานยังเป็นอีกวิธีหนึ่งในการจัดการความรุนแรง การปฏิบัติของอภัยทานในบริบทของวิธีการจัดการความรุนแรง จะแบ่งออกเป็น ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งในทัศนะพุทธศาสนาจะถือว่าในการกระทำทั้ง ๓ นั้น มโนกรรมจะเป็นกรรมที่สำคัญที่สุด เพราะมโนกรรมหรือเจตนาจะเป็นตัวกำหนดการกระทำทางกายและวาจา ดังนั้น วิธีการปฏิบัติของอภัยทานก็ต้องเริ่มปฏิบัติที่ใจเป็นลำดับแรก ซึ่งจะนำไปสู่กายและวาจา สำหรับการจัดการความรุนแรงตามที่ปรากฏในพระวินัยนั้น จะมุ่งเน้นไปที่ อธิกรณสมถะ ๗ อันเป็นเครื่องมือเพื่อใช้ระงับอธิกรณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์เพียงประการเดียว แต่ในปัจจุบันพบว่า หลักการดังกล่าวก็ได้นำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการความรุนแรงในสังคมฆราวาสด้วย ซึ่งได้แก่ ๑) การไต่สวน หรือตามแนวทาง “อุพพาหิกวิธี” ๒) การประนีประนอมยอมความ หรือตามแนวทาง “ติณวัตถารกะ” ๓) การลงมติเสียงข้างมาก หรือตามแนวทาง “เยภุยยสิกา” และ ๔) กระบวนการทางศาล หรือ “สังฆสภา”

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หลักสารณียธรรมเพื่อลดความรุนแรงในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวทางในเชิงนโยบาย ที่อาจเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปฏิบัติได้ ดังนี้

๑) ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งภาครัฐและเอกชนควรจะได้ร่วมมือกัน ให้มีการส่งเสริม และเผยแพร่ให้ประชาชนได้รับทราบถึงการนำหลักสารณียธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไปประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรงทางสังคมไทย ซึ่งในปัจจุบันการแก้ปัญหาความรุนแรงทางสังคมนั้น จะใช้วิถีทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ด้วยวิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง ซึ่งกำลังเป็นวิธีที่ได้รับความนิยม และนำมาใช้อย่างแพร่หลาย ทั้งในศาลแพ่ง ศาลทรัพย์สินทางปัญญาและการค้าระหว่างประเทศและศาลอาญา ซึ่งเป็นคดีที่เป็นความผิดอันยอมความได้

๒) มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ควรจะได้มีการสนับสนุน ส่งเสริม ศาสตราจารย์ว่าด้วยพุทธสันติวิธี ในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องการแก้ปัญหาความรุนแรงทางสังคมด้วยหลักสันติวิธี เพื่อเป็นการเผยแพร่จุดเด่นของมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งหรือให้เป็นหนึ่งเดียวกัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ผู้วิจัยเห็นว่าในการศึกษาวิจัยนี้เป็นคงเป็นประโยชน์แก่ทุกส่วนต่อผู้ที่มีความสนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตนต่อทรัพย์ ผู้วิจัยขอเสนอแนะหัวข้อในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๑) ศึกษาวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาวางสังคมในปัจจุบันกับสมัยพุทธกาลตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

๒) ศึกษาการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปแก้ปัญหาความรุนแรงทางสังคม

- ๓) การนำเอาหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้แก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย
- ๔) การประยุกต์ใช้หลักคำสอนในพุทธศาสนา เพื่อสร้างสันติภาพในมวลมนุษยชาติ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑) พระไตรปิฎก

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่อง
ในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

๒) เอกสารปฐมภูมิ

๑. หนังสือทั่วไป

โกวิท วงศ์สุวรรณ. **พื้นฐานรัฐศาสตร์กับการเมืองในทศวรรษที่ ๒๑**. นครปฐม : โรงพิมพ์สำนัก
ส่งเสริมและฝึกอบรมกำแพงแสน, ๒๕๔๓.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงเซียง. **หนังสือบูรณาการแผนใหม่ นวัตกรรมขั้นตรี**. กรุงเทพมหานคร :
เลี้ยงเซียง, ๒๕๔๖.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. **สังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ฉันทนา บรรพศิริโชติ. **ความขัดแย้งเบื้องต้นเกี่ยวกับสันติวิธี และธรรมชาติของความขัดแย้งใน
สังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ชัยวัฒน์ สถาอานนท์. **สันติทฤษฎี/วิถีวิวัฒน์ธรรม**. กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____. **ความรุนแรงซ่อน/หาสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๓.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา. **ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอ.เอส. พรินต์ติ้ง-
เฮาส์, ๒๕๓๘.

พร รัตน์สุวรรณ. **พุทธวิทยา เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : วิญญาน, ๒๕๓๗.

พระคัมภีร์สาราภิวงศ์. **อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปนี**. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์,
๒๕๔๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **คู่มือมนุษย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ธรรมนุญชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงาน
พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **วิถีสันติภาพ**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **รัฐศาสตร์เพื่อชาติ รัฐศาสตร์เพื่อโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท แปดสิบเจ็ด, ๒๕๔๕.

_____. **ธรรมนุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗).

- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับเดิม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑.
- _____ . **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ลีตญาโณ). **ธรรมะสำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทคลังวิชา จำกัด, ๒๕๓๖.
- พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริโร). **แนวความคิดจัดระเบียบสังคมเชิงพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. อินเทอร์เน็ต จำกัด มหาชน, ๒๕๔๗.
- พุทธทาสภิกขุ. **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๑.
- ไพรัตน์ พลภักษชาติคุณากร. **จิตเวชศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่ : ม.ป.พ. , ๒๕๓๔.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมี พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- ลักษณะวัต ปาละรัตน์. **สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- วิทย์ วิศเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้น มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๐.
- สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณีย์ ทำแท้ง และการอุณยฆาต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สุภัตรา สุภาพ. **สังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร, ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙.
- แสง จันทร์งาม. **ประทีปธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๕.
- องค์การสหประชาชาติ. **ความหมายของความรุนแรง**. กรุงเทพมหานคร : องค์การสหประชาชาติ, ๒๕๔๔.
- อรสา ไชวินทะ. **รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความรุนแรงในครอบครัวในพื้นที่ ๔ ภาคของประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามเจริญพาณิชย์ จำกัด, ๒๕๕๐.

๒. วิทยานิพนธ์

- กษิรา เทียนส่องใจ. “การศึกษาวิเคราะห์อภัยทานเพื่อจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- จรัส ปันธิ. “วิเคราะห์การประยุกต์หลักสารานียธรรมในการบริหารงานบุคคลมหาวิทยาลัย เชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

- นันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระครูนนทวิวัฒน์ วีระมโฆ (มีนุสรณ์). “การบริหารงานเทศบาลตำบลตามหลักสาราณีย์ธรรม ๖ : กรณีศึกษา เทศบาล ตำบลปลายบาง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พระครูสมุห์ธนโชติ จิระมโฆ (เชื้อนเพชร). “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีในการปัญหาความรุนแรงของเยาวชน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- พระมหาธรรมรัต อริยมโฆ (ยศขุน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. “รูปแบบการจัดความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระมหาเอกมร ลีตปถุญ (คงตางาม). “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานตามหลักสาราณีย์ธรรมขององค์การบริหารส่วนตำบล ในอำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พระรพิน พุทธิสาร (ด้วงลอย). “ความรุนแรงครั้งพุทธกาล : กรณีการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ศากยวงศ์”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- แม่ชีวงเพชร คงจันทร์. “การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- วิลาสินี พนานครทรัพย์. “ความรุนแรงต่อผู้หญิงในชีวิตคู่ : เสียงของผู้หญิง”. **วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
- สุวิมล แซ่อึ้ง. “ความสัมพันธ์ระหว่างความรุนแรงในครอบครัวกับการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน : ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนบ้านกรุณา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.
- อาภรณ์รัตน์ เลิศไผ่รอด. “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการบริการสาธารณะตามหลักสาราณีย์ธรรม จังหวัดนครสวรรค์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- อายุษกร งามชาติ. “การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนภาวะบกพร่องทางความรัก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____. “พุทธวิธีการป้องกันปัญหาความรุนแรงในครอบครัว”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

๒. ภาษาอังกฤษ

๑) Book

Clark Mary J. *Nursing in The Community*. New York : Appleton & Lange, 1992.

Straus Murray. *The Social Causes of Husband-Wife Violence*. Minneapolis : University of Minnesota, 1980.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ ฉายา สกุล : พระพิเชษฐ์ ปภัสสร (ชินฤทธิ์)
วัน เดือน ปีเกิด : ๒๓ เมษายน ๒๕๒๔
ภูมิลำเนา : ๕๒ หมู่ที่ ๑๓ บ้านสะอาดนาดี ตำบลหนองกุงศรี อำเภอนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโพธิ์พุทธคุณ ๘๕ หมู่ ๖ บ้านห้วยม่วง ตำบลคำใหญ่ อำเภอยุ้ยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์
- ประวัติการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๕๓ : คณะบริหารธุรกิจ สาขาการเงินการธนาคาร มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

